

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН
ОБЛЫСЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚ ҚӨТЕРІЛІСТЕРІ
(1928-1932 жж.)**

Есқайрат Хайдаров

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАН
ОБЛЫСЫНДАҒЫ
ХАЛЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІ
(1928-1932 жж.)**

(Батыс Қазақстан облысы бойынша саяси қуғын-сүргін
құрбандарын толық ақтау жөніндегі өңірлік комиссияның
материалдары)

ББК 63.3 (5Қаз)

Б27

БҚО ішкі саясат басқармасының «Батыс Қазақстан облысы бойынша саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау жөніндегі қызметтерді жүзеге асыру» тапсырысы аясында «DANA» ғылыми-зерттеу орталығы шығарды

Батыс Қазақстан облысы бойынша саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі өңірлік комиссияның мақұлдауымен баспаға ұсынылды

Батыс Қазақстан облысы бойынша саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі өңірлік комиссиясы жұмыс топтарының жетекшілері

Ж.Сафуллин, А.Батырханов, Қ.Құттымұратұлы, Б.Боранбаева,
А.Байбулсинова, Е.Хайдаров, А.Шамұратов.

Е. Хайдаров

Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері (1928-1932) –

Е.Хайдаров/ «DANA орталығы» - Орал қаласы, «DANA» баспасы, 2022 жыл,
200 бет.

ISBN 978-601-80904-2-4

Бұл монография Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау бойынша Батыс Қазақстан өңірлік комиссиясы жұмысының нәтижесінде жарық көрді. Ғылыми зерттеу еңбекте Батыс Қазақстан облысы аумағындағы 1928-1932 жылдардағы ұжымдастыру саясатына қарсы халық көтерілістері БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінің құжаттары негізінде кешенді түрде зерттелген. Кітапта Жаңақала және Ілбішін көтерілісі, Жымпиты көтерілісі, Орал төңірегіндегі селолардағы оқиғалар, Азғыр, Орда, Жәнібек және Шыңғырлау аудандарындағы халық наразылықтарының себеп-салдары, жүру барысы, қатысушылардың әлеуметтік құрамы, оларға тағылған айыптар, қабылданған үкімдер, ақтау қорытындылары архив деректері негізінде жазылған.

Ғылыми еңбек гуманитарлық ғылымдар білім бағдарламалары бойынша оқитын жоғары оқу орындарының докторанттары, магистранттар мен студенттерге, ғылыми ізденушілерге, сондай-ақ Отан тарихын тануға қызығушылық білдірген көпшілік қауымға арналады.

ISBN 978-601-80904-2-4

9 786018 090424

© «DANA» орталығы

Алғысөз

Батыс Қазақстан облысы аумағында 1928-1932 жылдар аралығында болған халық көтерілістері туралы еңбек – Батыс Қазақстан облысы бойынша саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі өңірлік комиссия жұмысы нәтижесінің бірі.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың 2020 жылғы 24 қарашадағы «Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы» №456 Жарлығы ғылыми зерттеу жұмыстарын жандандыруға негіз болған нақты бастама болды. Президентіміздің осы Жарлығынан туындайтын тапсырмаларды орындау мақсатында Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің 2021 жылғы 20 қаңтардағы №1 қаулысымен Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі өңірлік комиссия құрылды. Арнайы жұмыс топтары жасақталып, жауапты мамандар белгіленді. Батыс Қазақстан облыстық ішкі саясат басқармасының тапсырысы бойынша тыңғылықты, тиянақты зерттеу жұмыстарын жүргізуге қолдау білдірілді. Өңірлік комиссияның жұмысын үйлестіруші – «DANA» орталығы жеті бағыт бойынша ғылыми зерттеу жұмыстарын ұйымдастырып, нәтижелерін жинақ ретінде баспадан шығарып, сондай-ақ batysmura.kz сайтына жариялауда. «Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері (1928-1932)» монографиясы – жоғарыда аталған өңірлік комиссияның мүшесі, «DANA» орталығының ғылыми қызметкері Е.Хайдаровтың архивтік құжаттарға негізделген еңбегі.

Советтік-большевиктік саясатқа қарсы бұқаралық наразылық акциялары тәуелсіздік алғанға дейін ең жабық тақырыптардың бірі болып келді. XX ғасырдың 20-30-шы жылдарындағы Кеңес өкіметінің көп әрекеті адам құқығын аяққа таптаумен болды – аяусыз, ақылға сыймайтын, жүйесіз алым-салық, ақ адал малын тартып алу; еш жазығы жоқ болса

– бай, молда болуы, хан, сұлтанның ұрпағы болуы, бұрынғы патша өкіметінің қызметкері деген желеумен қамау, жер аудару, ату және олардың ұрпақтарын қудалау; еріксіз ұжымдастыру мен отырықшыландыру; діні мен төл салт-дәстүріне тыйым салу, сөз бостандығын шектеу, осының бәрі халықтың шыдамын сарқыды, сөйтіп, түрлі формадағы қарсылық акциялары туындады. Иә, бұл қарсылықтың бәрі бірдей қарулы көтеріліс формасында өрбіген жоқ, наразылықтар малын сойып тастау не сатып жіберу, мекен ауыстыру, жиындарды болғызбау/кедергі жасау, шолақ белсенділерді сабау т.с.с түрінде де көрініс тапты. Көтеріліс, наразылық акцияларының бәрі аяусыз басып жанышталды, көсемдері, бастамашылары өлім жазасына кесілді, қалғандары түрлі мерзімге концлагерьлерге қамалды, жер аударылды. Мұндай үкімге жетпегендері де болды, мысалы, Жаңақала және Ілбішін аудандарындағы көтеріліс бойынша тұтқындалған 372 адамның 69-ы тергеу барысында ажал күшқанының өзі шынайы жағдайды аңғартады.

Қарсылық акциясына қатысқандар – қып-қызыл қиянатқа қарсы көтерілген, өздерінің адамдық, ұлттық, моральдық, мүліктік құқықтарын бастарын қауіп-қатерге тіге отырып қорғаған отандастарымыз. Сондықтан да олар саяси және құқықтық тұрғыдан толық ақталуы өз алдына, ұлт батырлары ретінде дәріптелуі тиіс деп санаймыз.

Бұл еңбек халық көтерілістерінің себептері мен олардың қозғаушы күші, барысы, қатысушылардың тағдыры негізінен Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік архивтің 992-қоры мен БҚО полиция департаменті арнайы мемлекеттік архивінің құжаттарына негізделіп жазылған. Оқырманға ыңғайлы болу үшін көтеріліс, наразылық, баскөтерулер аудандарға бөлініп қарастырылды. Әр оқиға тек архив құжаттары негізінде ғана баяндалған. Архив құжаты дегеніміздің дені – жазаланғандардың қылмыстық істері. Тергеу барысындағы айыптаулардың негізділігі, куәлардың шынайылығы, айыпты

мойындатулары қаншалықты заң аясында болғаны бізге беймәлім. Бірақ бағытын топшылаймыз. Оқырман тағылған айып пен жазаның арасалмағын өзі бағамдар.

Біз БҚО ПД арнайы мемлекеттік архивіндегі қорлар түгел қаралып, мұндағы барлық көтеріліске қатысты істерді толық қамтыдық деп айта алмаймыз. Біздің қолымыз жетпеген немесе біз қараған архивтерде болмағанымен, басқа жерде сақталғандары болуы мүмкін. Батыс Қазақстан облысы аумағында бұлардан да басқа баскөтерулер, қарсылықтар болды. Мысалы, Қазақстан Республикасы Президент архивінің "Спецсводки особого отдела ИИ ОГПУ по Казахстану о борьбе с бандитизмом" деп аталатын құжатта (141-қор, 17-тізімдеме, 455-сақтау бірлігі) Совет өкіметінің озбыр саясатына қарсы қайрат көрсеткен, осыған дейін тіптен айтылмаған, белгісіз болып келген Беркінов Бисенғали мен Мамайдың есімдері барлау ақпары арқылы белгілі болды. Қазақстан Республикасы Президент архивінің "Материалы по борьбе с бандитизмом" құжаттар топтамасында (141-қор, 1-тізімдеме, 5052-сақтау бірлігіндегі 173-бет) былай делінген:

«"Быв. Уральского округа.

Бандгруппы Беркеновых: Бисенгалия и Мамаю.

По донесению Уральского оперсектора от 20 февраля 1931 г., высланной оперативной группой (см. сводку № 1 от 1 февраля 1931 г.) захвачены бандиты Беркенов Бейсенгали, Беркенов Мамай и их соучастник Биленгалиев

Рамазан. Бандгруппа с учета снята..." (1.03.1931ж. №2).»...».

Тап осы ақпарда Құныскерей Қожахметов бастаған «бандылық топ» іздестіріліп жатқаны жазылған. Міне, құпия жедел ақпарларда анық көрсетілген қарсылық тобына қатысты қылмыстық істі архивтерден әзірге таба алмадық. Бұл бір ғана мысал, осындай жағдайлар әлі де бар екені анық. Яғни халық көтерілістері бойынша бізді әлі талай ізденіс күтіп тұрғанын айта отырып, монографияның құндылығы – бұл ғылыми

еңбекте біздің өңірде орын алған ішінара мәлім және осыған дейін беймәлім болып келген қарсылық, толқу фактілері тұңғыш рет бір еңбекте топтастырылды. Көтеріліске қатысушылардың қылмыстық іске сай толық тізімі көрсетіліп, оларға қатысты шығарылған үкімдер де толық берілді.

Жантас САФУЛЛИН,
«DANA» орталығының басшысы

КІРІСПЕ

XX ғасырдың 20-30-шы жылдары қазақ халқы үшін аласапыран оқиғаларға толы қасіретті кезең болды. Кеңестік биліктің солақай саясатының кесірінен қаймағы бұзылмаған қазақ қоғамы ыдырай бастады. 1928 жылғы байлардың мал-мүлкін тәркілеу, олардан артық астықты талап ету науқаны және ұжымдастыру саясатының күштеп жүзеге асырылуы елдің шырқын бұзып, кеңестік билікке қарсы халық наразылықтарын өршіте түсті.

1928-1932 жылдардағы ұжымдастыру саясатына қарсы халық көтерілістері Батыс Қазақстан облысы аумағын түгелдей дерлік қамтыған. Ғылыми-ізденіс жұмыстарының нәтижесінде БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінен Жаңақала көтерілісінен басқа Жымпиты, Шыңғырлау, Орда, Азғыр, Жәнібек аудандарында және Оралдың төңірегіндегі селоларда Кеңес өкіметіне қарсы басқөтерулер болғанын дәлелдейтін деректер табылып отыр. Зерттеу жұмыстарымыздың жандануына Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 24 қарашадағы Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы Жарлығы ықпал етті [1].

Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері мәселесінің өзектілігін, оны зерттеудің саяси маңыздылығын Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Тәуелсіздіктің 30 жылдығы қарсаңында жарияланған «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында тарихымыздың ақтаңдақ беттерін жан-жақты зерттеудің қажеттігі туралы айтылған ой-тұжырымдары [2] және 2021 жылы 31 мамырда халыққа арнаған үндеуі айқындай түседі [3].

Елдегі халық көтерілістерінің пайда болуының тарихи алғышарттарын сталиндік әкімшіл-әміршіл жүйенің қалыптасуымен, социалистік құрылысты күштеп енгізу әдістерімен байланысты қарастырамыз. 1927 жылы желтоқсанда БК (б) П-ның XV сиезінде ауыл

шаруашылығында ұжымдастыру саясатын жүзеге асыру бағдарламасы жарияланып, астық, ет дайындау мәселесі көтерілді. Кеңес үкіметінің астық дайындау бойынша алғашқы нұсқауы 1927 жылы 14 желтоқсанда берілді, ал екіншісі екі аптадан кейін, 24 желтоқсанда шықты. 1928 жылы қаңтар айының басында басшылықтың жаңа нұсқауы қабылданды. Сөйтіп, бұл ауыртпалықтың барлығын қарапайым шаруалардың мойнына артып қойды.

1928 жылдың қаңтар-ақпан айларында И.Сталиннің астық дайындауды жеделдету үшін Сібірге сапарға шыққаны тарихта белгілі. Ол осы аймақта жүрген жерлерінде сөйлеген сөзінде заң саласы органдарына РСФСР-дың Қылмыстық істер Кодексінің 107-бабын пайдаланып, астық дайындау жоспарын орындамаған шаруаларды жаппай соттауды талап етеді. Алғашқыда орталықтың қатаң нұсқауларына қарамастан, негізінен, астық дайындау кеңселеріндегі қызмет бабын асыра пайдаланғандарды және астықты қайта сатып, алыпсатарлықпен белсенді айналысушыларды ғана соттап келген. Ал 1929 жылға қарай заң органдары әдептілік пен ар-ұяттан бас тартып, астықты тікелей өсіретін және оны қолында ұстап отырған еңбекқор шаруаларға қырғидай тие бастаған.

Саяси науқанның идеологиялық тұрғыдан қыза түскені сондай, газеттерде «Кулактарды түрмеге қамайық!», «Кулак пен байды қатал қыспаққа алайық!», «Кулактар мен байлардың күйыршықтарына соққы берейік!», «Тап жауларына қарсы аттан салайық!», «Астықты шіріткендерге өлім келсін!», «Астықты жасырғаны үшін түрме!», «Аштықты ұйымдастырушыларға – кулактар мен байларға өлім келсін!» және т.б. ұрандар қаптап кеткен [4, 234-235-бб].

1928 жылы 27 тамызда ҚАКСР-ның Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлары Кеңесінің «Бай шаруашылықтардың мүлкін тәркілеу және оларды көшіру» жөніндегі қаулысы шықты. Бұл қаулыға сәйкес дүние-мүлкі тәркіленіп, өзі жер аударылуға тиісті ірі байларға: көшпелі

аудандарда ірі қараға шаққанда 400-ден астам малы бар, жартылай көшпелі аудандарда 300-ден астам малы бар, отырықшы аудандарда 150-ден астам малы барлар және бұрынғы сұлтандар мен хандардың ұрпақтары жатқызылды [5]. Мәселен, республика көлемінде барлығы 696 бай шаруашылық тәркіленсе, Батыс Қазақстан облысынан 71 бай кәмпескелеуге іліккен [6].

Кеңес өкіметі ұжымдастыру саясатын одан әрі тереңдетіп жүргізу және колхоз құрылысын жаппай енгізу мақсатында ауылдағы байлар мен орташалардың мал-мүлкін ортақ қоғамдық меншікке алды. Сөйтіп, ауылдағы қарапайым малшы шаруалардың алдындағы мал-мүлкін күштеп тартып алу арқылы колхоздар пайда болып жатты. 1928-1932 жылдары Батыс Қазақстан облысындағы шаруашылықтар Жәнібек ауданында – 82%, Шыңғырлау ауданында – 98%, Жымпиты ауданында – 97%, Тайпақ ауданында – 70%, Орда ауданында – 66%, Орал ауданында 90% -ға ұжымдастырылды [7, 50-6].

Билік байлар мен орташалардан артық астықты қабылдау, малдарын ортақ меншікке алу науқандарын жүзеге асыру барысында кедейлерді және ауылдық кеңестің қызметкерлерін кеңінен пайдаланды. Артық астықты тапсыру міндеткерлігі және колхоз меншігіне малдарды алу мәселесі ауылдың жалпыхалықтық жиналыстарында шешілді. Жергілікті биліктің өкілдері кедейлер мен батырақтарды, комсомол жастарды байларға қарсы қойды. Ауылдағы халық наразылықтары, таптық араздықтар, бүліктер, дау-жанжалдар осындай жиындарда пайда болып, кеңес билігінің әділетсіз саясатына қарсы ауыл тұрғындарының өшпенділігін өршіте түсті. Осылайша, Батыс Қазақстан облысында ұжымдастыру саясатына қарсы халық наразылықтары, баскөтерулер, қарсылықтар, тұтастай алғанда, халық көтерілістері орын алды. 1928-1932 жылдардағы Батыс Қазақстан облысындағы

халық көтерілістерінің ортақ ерекшеліктеріне төмендегідей сипаттама беруге болады:

Ұжымдастыруға қарсы халық көтерілістерінің себептері

- Сталиндік әкімшіл-әміршіл басқарудың, тоталитарлық жүйенің үстемдігі;

- Күштеп ұжымдастыру саясатының ауыртпалығы;
- Артық астық тапсыру міндеткерлігі;
- Кәмпескелеуге, колхоздастыруға қарсылық;
- Қабылданған малға өтемақының уақытында берілмеуі;
- Жергілікті билік өкілдерінің жандайшаптығы;
- Таптық шиеленіс.

Халық көтерілістерінің қозғаушы күші, жүру барысы:

- Қозғаушы күші – ауылдың бұрынғы байлары, малшы-шаруалар, орташалар, кейбір жағдайда кедейлер.

- Жасырын жиналыстар өткізді, байлардың ұйымын құрды;

- Артық бидай тапсырудан бас тартты, астықтарын жасырды;

- Малдарын жаппай сойды, сатып жіберді;
- Кедейлер жиналыстарында бүлік шығарды;
- Колхоздарды таратып жіберді;
- Кеңестік билікке қарсы үгіт-насихат жүргізді;
- Ауылдық кеңестің, колхоздың басшыларын, астық жинау науқанына жауапты адамдарды ұрып-соқты, құжаттарын тартып алды;

- Жергілікті билік органдарына өз адамдарын қойды;
- Колхоздың малдарын тартып алды;
- Қоныстарынан көшіп кетті.
- Жаңақала және Ілбішінде көтеріліс штабтары құрылды, жетекшілері болды, жазалаушы отрядпен шайқасты.

Сонымен, 1928-1932 жылдардағы Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері мәселесі зерттеу еңбегіміздің арқауына айналды. Монографияның негізгі

мақсаты – өңірдегі ұжымдастыру саясатына қарсы халық көтерілістерінің тарихын кешенді түрде архив құжаттары негізінде зерттеу. Бұл еңбекте Жаңақала көтерілісінен басқа халық наразылықтары туралы тың деректер ғылыми айналымға енгізіліп, сол кезеңдегі оқиғаларға қатысып, саяси қудалауға ұшыраған адамдардың аты-жөндері алғаш рет жарияланып отыр. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі комиссияның міндеті де облыс аумағындағы саяси қуғын-сүргін құрбандарының аты-жөндерін анықтап, олардың есімдерін бүкіл қоғамға таныту болып табылады.

Мәселенің зерттелуі. 1990 жылдардың басында ғана қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы тарихын объективті түрде зерттеуге мүмкіндіктер туды. Осының арқасында отандық тарихнамада 1928-1932 жылдардағы ұжымдастыру саясаты кезеңіндегі халық көтерілістері мәселесіне қатысты бірқатар ғылыми әдебиет жарық көрді. Сол ғылыми еңбектерге шолу жасайтын болсақ, академик М.Қ.Қозыбаев «Ақтандақтар ақиқаты» атты еңбегінде «Қоғам дамуы – толып жатқан заңдылықтары бар өте күрделі құбылыс. Оны ашу үшін барлық қоғамтанушы ғалым: философтар, юристер, экономистер, тарихшылар күш біріктіруі қажет. Бұл проблеманы зерттеуде біз жаңа деңгейге көтерілуіміз керек. Ол деңгей – дербес мемлекеті бар, ерікті, бостандықсүйгіш өр халқы бар ел шежірешісінің деңгейі. Отаршылдық көзқарастан арылуымыз керек» деп, Қазақстандағы ауыл шаруашылығын ұжымдастыру мәселесін, қазақ шаруаларының қарулы көтерілістерінің тарихын қоғамтанушы мамандармен бірлесе отырып, кешенді түрде зерттеудің қажеттігін айтқан [8, 74-б].

М.Қ. Қозыбаев өзінің «Жауды шаптым ту байлап» атты еңбегінде қазақ жеріндегі ұлт-азаттық қозғалыстарды жеті кезеңге бөліп қарастырып, соңғы кезенді «1917 жылғы Ақпан және Қазан революциясы, азаматтық қарама-қарсылық кезінде дамыды да, күшпен коллективтендіру кезеңіндегі 370-тен

астам шаруалар қарсылығының жеңілісімен аяқталды» деп атап көрсеткен [9, 286-б].

Т.Омарбековтың «20-30-шы жылдардағы Қазақстан қасіреті» атты монографиясында ұжымдастыру саясатына, байлардың мүліктерін кәмпескелеу, көшпелі халықты отырықшыландыру және 1931-1933 жылдардағы аштық туралы жарық көрген ғылыми әдебиеттерге жан-жақты тарихнамалық талдау жасалынған [10]. Зерттеуші ғалым «Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері» атты еңбегінде Қазақстан тарихының XX ғасырдағы қайшылықты кезеңдеріне, кеңестік тоталитарлық жүйе жүргізген төтенше саяси-шаруашылықтық науқандарға талдау жасаған [11]. Сонымен бірге Т.Омарбеков «1929-1931 жылдардағы халық көтерілістері» атты көлемді зерттеу еңбегінде 1929-1931 жылдардағы халық көтерілістерінің себептері, қозғаушы күштері және сипаты, көтеріліс ошақтарын архив деректері негізінде зерделеген [12].

Қ.С.Алдажұманов, М.К.Қаирғалиев, В.П.Осипов, Ю.И.Романовтардың біріккен авторлығымен жарық көрген құжаттар жинағында Қазақстандағы ұжымдастыру саясатына, байлардың мүлкін тәркілеуге және ашаршылыққа қатысты тарихи деректер топтастырылған [13].

Т.Алланиязов пен А.Таукеновтың біріккен еңбегінде ұжымдастыру кезеңіндегі Қарағанды облысының Шет ауданындағы және Қарсақпай өңіріндегі шаруалар көтерілістерінің тарихы қарастырылған [14]. Т.Алланиязовтың жеке еңбегінде Қазақстандағы 1929-1932 жылдардағы шаруалар көтерілістерінің тарихы кеңірек зерттелген [15].

Ж.Нәбиевтің жетекшілігімен дайындалған «Қырдағы қырғын: Адай көтерілісі. 1929-1931 жж.» атты ғылыми еңбекте 1929-1931 жылдардағы Маңғыстау өңірінде орын алған алапат қырғын, қуғын-сүргін, Адай көтерілісі тарихи құжаттармен,

деректі естеліктермен дәлелді түрде зерттеліп, ойтұжырымдар жасалған [16].

Британдық дипломат әрі тарихшы Роберт Конквест өзінің ғылыми жұмыстарында Кеңес Одағындағы саяси қуғын-сүргін мәселесін кеңірек зерттеді. 30-шы жылдардағы сталиндік үлкен террор жөніндегі жеке еңбектерін жариялады. Кеңес Одағындағы күштеп ұжымдастырудың қайғылы салдары Конквесттің 1986 жылы Нью-Йоркте шыққан «The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine» кітабында зерттеледі. Онда алғаш рет шетелдік оқырмандарға ұжымдастыру саясатының зардаптары ашып көрсетіледі [17].

Француз ғалымы Изабель Огайонның ғылыми еңбегі қазақ халқы тарихының зұлматты жылдарына арналған. Автор күштеп отырықшыландыру, ұжымдастыру және ашаршылық мәселесін өз зерттеулеріне арқау еткен. Шетелдік ғалым қазақ қоғамындағы өзгерістерге талдау жасап, 1929-1931 жылдардағы шаруалар қарсылықтарының себеп-салдарын, қозғаушы күштерін, негізгі ошақтарын көрсеткен [18].

А.С.Зулкашеваның жетекшігімен құрастырылған құжаттар жинағының екінші томында дәстүрлі қазақ ауылы өміріндегі өзгерістер қарастырылып, күштеп ұжымдастыруға, байларды тап ретінде жоюға, отырықшыландыруға қатысты деректер жарияланған. Сондай-ақ жинақта халық көтерілістеріне, антисоветтік қарсылықтарға және тұрғындардың жаппай көшуіне байланысты құжаттық деректер қамтылған [19].

Мемлекет тарихы институты ғалымдарының ұжымы дайындаған «1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты» атты ғылыми еңбекте ұжымдастыру саясатының бағыт-бағдары, жүру барысы, жаппай ашаршылық және халық наразылықтары мәселесі мұрағаттық құжаттар, отандық және шетелдік әдебиеттер негізінде кешенді түрде зерделенген [20].

Саяси қудалауға ұшыраған жандар жазаларын Карлаг, Степлаг секілді концлагерьлерде өтеді. Осы лагерьлердің

тарихына, сотталған адамдардың естеліктеріне қатысты бірнеше жинақ жарық көрді. «Карлаг: Нәубет жылдардың жазылмас жарасы» [21], «Степной лагері тарихының очерктері» [22], «Қарағанды еңбекпен түзеу лагері тарихының очерктері (1931-1959)» [23] атты жинақ еңбектерде сотталғандардың тағдыры, лагерьлердің тарихы туралы тың деректер мен фотосуреттер келтірілген.

Жергілікті тарихшылардан Ғ.Қарабалин мен Т.Рысбековтың ғылыми жұмыстарын атап көрсетуге болады. Олардың жетістігі – Жаңақала көтерілісі туралы деректерді тұңғыш рет жариялауы. «Мал ашуы – жан ашуы. Батыс Қазақстан облысындағы күштеп ұжымдастыруға қарсы бағытталған 1930-1931 жылдардағы қарулы көтерілістер» [24], «Жаңақала көтерілісіне кімдер қатысты?» [25] деген тақырыпта біріккен мақалалары жарық көрсе, Т.З.Рысбековтың «Өскен өлке тарихы» атты жеке еңбегінде Жаңақала көтерілісінің жүру барысы кеңінен қарастырылған [26].

Өлкетанушылар З.Шарафутдиновтың «Таубұйрат» атты зерттеу еңбегінде [27] Азғыр ауданындағы байларды кәмпескелеу жөніндегі архив деректері жан-жақты келтірілсе, А.Боранқұлдың «Азаттық жолындағы азапты өмір» атты жинақ кітабында ұжымдастыру жылдарындағы Жымпиты ауданындағы ойран болған ауылдар туралы мәліметтер жарияланған [28].

Тарихшы ғалымдардың жаңа зерттеу жұмыстарының нәтижесінде жарық көрген құжаттар мен материалдар жинағында Ш.А.Забих пен Б.С.Жұмағұлов XX ғасырдың 20-30-шы жылдарындағы Қазақстандағы антикеңестік наразылықтардың ауқымын және шаруалар көтерілістерінің ортақ ерекшеліктерін зерттеп көрсеткен [29].

XX ғасырдың 20-50-ші жылдарындағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссияның 2 томнан тұратын материалдар жинағында

байларды кәмпескелеу және астық дайындау бойынша ресми құжаттар, 1928 жылы Орал округіндегі байларды кәмпескелеуді жүргізу жөніндегі хаттамалар, 1929 жылғы Орал округінен кәмпескеленген байлар мен кулактардың тізімі, басқа өңірлердегі 1931 жылдардағы «бандалық ұйымдар» туралы құзырлы органдардың хабарламалары және т.б. архив құжаттары жазылған [30].

Е.Е.Хайдаровтың ғылыми-ізденіс жұмыстарының нәтижесінде «Егемен Қазақстан» газетінде және Батыс мұра.кз сайтында «Азғырдың Пензаға айдалған азаматтары» [31], «Жымпиты көтерілісі» [32], «Орда байларының бас көтеруі» [33] тақырыптарында мақалалары жарық көрді. Автор бұл мақалаларда Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістерін жаңа архив құжаттары негізінде қарастырып, халық наразылықтарының себеп-салдарына, қозғаушы күштеріне, жетекшілеріне, жүру барысына, тарихи маңыздылығына қатысты ой-тұжырымдар жасаған.

Зерттеу жұмысын жазу барысында жоғарыда қарастырылған ғылыми еңбектердегі тарихи деректер мен қорытындылар теориялық және әдіснамалық тұрғыдан негіз ретінде басшылыққа алынды.

ПЕНЗАҒА АЙДАЛҒАН АЗҒЫРДЫҢ БАЙЛАРЫ

1928 жылы бай шаруашылықтарды кәмпескелеу және оларды тұрғылықты мекендерінен көшіру шаралары барысында құзырлы органдардың назарына, әсіресе, ханның ұрпақтары мен бұрынғы болыс-правительдер ілікті. Осы науқан қыза түскен уақытта ОГПУ-дың Орал өңірлік бөліміне Бектілеу Алғазиев, Латып (Соқыр Латып) Омаров және Мұхамедияр Мұқатов үшеуіне қатысты ҚК 58-10, 58-13, 59-3-баптарында көрсетілген «қылмыстарға» айыптаған құжаттық іс келіп түскен. Бұл құжат бүгінгі таңға дейін БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінде сақталып келді. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі Батыс Қазақстан облысы бойынша комиссияның мүшесі және зерттеу тобының жетекшісі ретінде аталған архив құжатымен танысып көрдік.

Шаң басқан архив құжаттарын зер сала қарағанда байқағанымыз, Азғыр ауданының №5 ауылы, Шалқар және Таубұйрат ауылдарының аталған ауқатты бай адамдары кәмпескелеу кезеңінде дүние-мүліктерін жасыруға тырысты, Кеңес билігіне қарсы үгіт-насихат жүргізді, патша үкіметі дәуіріндегі өмірлерін дәріптеді, жергілікті кеңестік билік аппаратын өздеріне бағындырып алды және билік органдары өкілдеріне қарсылық танытты деп айыптала бастаған.

Азғыр аумағы бұрыннан Бөкей Ордасына қарап келсе, 1926 жылдан 1930 жылға дейін Орал округінің құрамында Азғыр өз алдына аудан болып құрылған. Азғыр ауданы тараған кезде ауылдары Орда, Жаңақала аудандарының құрамына еніп кеткен. Бүгінгі таңда Азғыр және оның төңірегіндегі елді мекендер Атырау облысының Құрманғазы ауданына қарайды. Міне, сол кездегі Азғыр ауданына қарасты Таубұйрат, Толыбай, Жиделі, Шалқар, Үштаған және басқа да ауылдарда кәмпескелеу саясатының кесірінен дүрбелең етек алып, байлардың мал-мүлкі талан-таражға түседі. Тарихшы

Зұлқожа Шарафутдинов «Таубұйрат» атты еңбегінде Орал округінде кәмпескелеудің алғашқы кезеңінде 67 байдың тізімі жасалғанын, сол тізімдегі байлардың көпшілігін Азғыр ауданынан шыққандар құрағанын атап көрсеткен [27, 15-20-66].

Орал округіндегі кәмпескелеу науқанына қатысты деректер БҚО мемлекеттік архивінің №992 қорында сақталған. Архив құжаттары бойынша Азғыр ауданынан кәмпескелеуге ұшыраған 22 бай мыналар: Шамақ Досқалиев, Бақи Өтегенов, Шәпен Омаров, Әбубәкір Мәмбетов, Бомаш Болдиянов, Бектілеу Алғазиев, Латып Омаров, Мақаш Исенбаев, Көптілеу Алғазиев, Шәрмен Омаров, Иманғазы Ғаббасов, Халық Мәшекенов, Мұхамедияр Мұқатов, Сәти Балқашев, Өтешқали Мұқашев, Ғұсман Досқалиев, Қажыбай Абсатыров, Өтебала Баянасов, Мұсағали Тоғайбаев, Зұлқаш Шұбаев, Қожантай Хайрлиев, Қаби Үмбетов. Осы байлардың ішінен Бектілеу Алғазиев, Латып Омаров және Мұхамедияр Мұқатов құзырлы органдардың бақылауына бұрынырақ түскен [34].

1928 жылы 28 тамызда ОГПУ-дың Орал өңірлік бөлімі Орда ауданы бойынша уәкілдеріне Орал округіне қарасты Азғыр ауданының №5 ауылының тұрғыны Соқыр-Латып Омаровты, Таубұйрат ауылының тұрғыны Мұхамедияр Мұқатовты, Шалқар ауылының тұрғыны Бектілеу Алғазиевті тінтуге рұқсат беретін ордерді табыстаған. Сөйтіп, олардың мал-мүліктері, қора-қопсылары, үй-жайлары тексеріліп, тінту хаттамалары толтырылған. Тергеп-тексеру барысында Латып Омаровтың 2 қыстауы, 2 жазғы орны, 85 жылқысы, 35 түйесі, 300 сиыры, 400 қойы бар екені анықталған. Ал Мұхамедияр Мұқатовтың меншігінде 2 жер үйі, 1 киіз үйі, 50 жылқы, 40 түйе, 150 сиыр, 300 қой бар екені көрсетілсе, 100 сиырын, 100 қойын жасырғаны мәлім болған. Бектілеу Алғазиевтің иелігінде 2 киіз үйі, 2 жақсы жабдықталған жері үйі, 130 жылқысы, 70 түйесі, 250 ірі қарасы, 500 қойы болса, бұдан басқа 750 ірі қара малды, 1000 бас қой мен ешкіні жасырғаны

анықталған. Байлардың мал-мүлкінің белгілі бір бөлігі кәмпескеленген [35, Т 3, 1-4-пп].

Кеңес өкіметінің байларды тап ретінде жою саясаты ел ішінде халықтық наразылықтардың пайда болуына алып келді. Азғырдың байлары да жеке дүние-мүліктерін, еркіндіктерін қорғау жолында Кеңес үкіметінің әділетсіз саясатына қарсы күрес жүргізді. Олар ауыл тұрғындарын Кеңес өкіметіне қарсы үгіттеп, ауылдық кеңестің өткізген жалпыхалықтық жиналыстарында бүліктер ұйымдастырды. Азғыр ауданының «аса қауіпті әлеуметтік элемент» ретінде көрсетіліп, істі болған байлары туралы БҚО полиция департаментінің арнайы архивіндегі П-4298 нөмірлі құжатта төмендегідей деректер бар.

Алғазиев Бектілеу – 52 жаста, қазақ, алаша руынан шыққан, Орал округі Азғыр ауданы Шалқар ауылының тұрғыны, ауқатты бай, 2 кластық училищені бітірген, 2 әйелі бар, малшы, партия қатарында жоқ, бай ретінде дауыс беру құқығынан айырылған, бұрын істі болмаған және сотталмаған. Бектілеу Алғазиев патша билігі кезеңінде өзінің беделін пайдалана отырып, 1897-1905 жылдар аралығында Ішкі Бөкей ордасын басқару жөніндегі Кеңестің жанында депутат болса, 1910-1912 жылдары сол Кеңесте писарь, ал 1916 жылдан Нарын бөлімі правительінің көмекшісі қызметтерін атқарған. 3 қайтара медальмен марапатталған. Сонымен бірге қазақтан тыл жұмысына адам алу кезеңінде Алғазиевтің өз қызметін пайдаланып, ауыл тұрғындарынан ірі көлемде пара алғаны істе айтылған.

Бектілеу Алғазиев ескі жүйенің табанды жақтаушысы ретінде Қызыл Армияға белсенді түрде қарсы шыққан және ақ гвардияшылармен, «бандалық топтармен» тығыз байланыс жасап отырған. 1918 жылы Нарын бөлімін қызылдардан азат ету мақсатында Б. Алғазиев осы өңірдің аса ірі байларымен бірге Анохиннің отрядын Ордаға шақыруға бастамашылық еткен. Анохиннің жасағы Ордада 80 жігіттің басын кесіп алып,

қанды қырғын жасағаны тарихтан белгілі. Бұл оқиғалардан Бектілеу Алғазиевтің кеңестік биліктің орнауына ашық түрде қарсы шыққаны көрініп тұр.

Кеңестік билік орнағаннан кейін Бектілеу Алғазиев өзінің контрреволюциялық қызметін жасырып, жергілікті билік аппараты қатарына өтуге мүмкіндік алады. 1919 жылдан 1922 жылға дейін Ревтрибуналда, аудандық атқару комитетінде, халық сотында жауапты қызметтер атқарған.

Революцияға дейін қазақ халқының арасында Алғазиевтің ықпалы күшті болған, сол ықпалын Кеңес өкіметі кезеңінде де сақтап, орташалар мен кедейлердің бір бөлігін өзіне бағындыра білген. 1925 жылы енді өзі жоғары лауазымды орындарға ие болмаса да, жергілікті билік органдарын басып алуға ұмтылуын тоқтатпаған. 1926 жылы сайлауалды науқаны кезінде ол Шалқар ауылдық кеңесінің құрамына өзіне жақын және қажетті адамдардың өтуіне бар күшін салған. Осы мақсатта ол өз үйіне ауылдық кеңеске сайлауға түсетін адамдарды жинайды және сол уақытта оның бастамасы мен күштеуінің арқасында ауылдық кеңестің төрағалығына Артаналиев, хатшысына Исжанов сайланады. Осылайша, ол өзі қойған адамдар арқылы ауылдың тұрғындарына ықпалын жүргізеді.

ОГПУ-дың мәліметі бойынша 1927 жылы Алғазиев ауылдық кеңестің мүшелерімен бірге мешіттің құрылысына тұрғындардан мәжбүрлі түрде қаражат жинаған. Осы мәселе бойынша Алғазиевтің үйінде бірнеше қайтара жиылыс өтіп, ауылдың байлары мешіт құрылысына қаражат жинау мақсатында тұрғындар арасында үгіт-насихат жүргізген. Нәтижесінде халықтан 15 сауынды сиыр, 12 бұқа, 150 сом ақша жиналған. Алайда Бектілеу Алғазиевтің мешіт салудағы бұл игі бастамасы өзіне айып болып тағылған.

Сонымен бірге Алғазиев ауылдық кеңестің мүшелеріне өзінің ықпалын жүргізе отырып, шұрайлы шабындық жерлерге ие болған. Ауыл шаруашылығы алым-салықтарын төлемей

жақтарын да қарастырып, өзіне тиесілі жерлерді әдейі жасырып келген [35, Т 3, 25-26-пп].

Омаров Соқыр-Латып – 44 жаста, қазақ, алаша руынан шыққан, Орал округі Азғыр ауданы №5 ауылының тұрғыны, бай, сауатсыз, үйленген, малшы, партия қатарында жоқ, бай ретінде дауыс беру құқығынан айырылған, шабындық жерлерді бөліске салу бойынша істі болған. Революцияға дейінгі уақытта аса ірі бай ретінде кедейлердің еңбегін кеңінен пайдаланып келген. 1916 жылы ауылдың старостасы болған, сол биліктің арқасында Латып Омаров жергілікті халыққа күшті ықпал еткен. Оны ОГПУ-дың уәкілдері 1916 жылы тыл жұмыстарына қазақ жігіттерін алу кезінде байлардан пара алды деп айыптаған.

Омаров ескі жүйенің адамдарымен тығыз қарым-қатынаста болып, олардың алдында зор беделге ие болған. 1918 жылы Нарын бөлімі правителінің оң қолы, ең жақын көмекшісі есебінде шексіз құқыққа ие болған. 1919 жылы ақ гвардияшылармен байланыса отырып, Бектілеу Алғазиев, Шәрмен Омаров және Шәпен Омаров секілді байлармен бірге Бөкей губерниясы территориясын қызыл әскерден азат ету қозғалысына белсенді түрде қатынасқан. Ақ гвардияшылардың әскерін азық-түлікпен, ат көлікпен қамтамасыз етіп отырған. Латып Омаровтың жеке өзі ақтардың әскеріне 11 арғымақ атын берген екен.

Бөкей губерниясында ақ гвардияшылар мен бандалар жойылып, Кеңес билігі орнағаннан кейін Латып Омаров қазақ халқының арасындағы өзінің ықпалын сақтап қалып, Өтешқали Мұқашевпен және басқаларымен бірге №5 ауыл кеңесінің құрамына мүше болып кіреді. 1920-1927 жылдары ауылдық кеңестің құрамында болған кезеңінде Латып Омаровқа ортақ дүние-мүлікті, малды талан-таражға салды, өзінің туысқандарына бөліп берді, алыпсатарлықпен айналысты деп кінә таққан.

Патша өкіметі кезеңінде барлық Омаров, соның ішінде Соқыр-Латып та «Жаман Бестау», «Теректі» мекендеріндегі ең жақсы шұрайлы шабындық жерлерді иеленіп келген. 1926 жылы Латып Омаров өз күшімен және ауылдық кеңес мүшелеріне ықпал етуі арқылы «Теректі» мекеніндегі жерді кедейлерден тартып алады, қарсы шыққандарын ұрып-соғады. Омаровтың қаһарынан қорыққан кедейлер бұл жерлерден көшіп кетуге мәжбүр болған. Мұндай жағдай 1928 жылы шабындық жерлерді бөліске салғанда тағы да қайталанған. «Қызылшошақ», «Қызылбауыр» мекендеріндегі кедейлерге берілуі тиіс жерлер Омаровтың иелігіне өтіп кеткен. Омаровтардың өз адамы, ауылдық кеңестің төрағасы Мендіханов байлардың, ақсақалдардың мүддесін қорғап, айтқандарын орындап отырған. Осылайша, Азғыр ауданының ауылдарындағы жергілікті билік шын мәнінде байлардың, бұрынғы патша дәуіріндегі шенеуніктердің қолында болған. Латып Омаров ауылдық кеңесте болған жиналыстарда кеңестік билікті мойындамай, кәмпескелеу саясатына қарсы бағытталған наразылықтарды ұйымдастырған [35, Т 3, 27-29-ш].

Мұқатов Мұхамедияр – 63 жаста, қазақ, беріш руынан шыққан, Орал округі Азғыр ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны, бай, шала сауатты, үйленген, партия қатарында жоқ, бұрын істі болған. Мұхамедияр Мұқатов патша өкіметі кезеңінде 5-6 жыл Нарын бөлімі №7 ауылының старшинасы болған. Қазақ халқының арасындағы ықпалының күшті болғаны соншалық, оның 30-40 жігіттен тұратын шабармандары болған, олар барымтамен, адамдарды ұрып-соғумен айналысқан. Мұхамедияр Мұқатов қызметтік жағдайын пайдалана отырып, жақсы үлкен шабындық жерлерді иеленіп алған, жер сатумен шұғылданған.

Қазан революциясы кезеңінде Мұқатов ескі жүйені қолдап, ақ гвардияшылардың, бандалық топтардың жағында болады. 300 бандадан тұратын әскерді ауылына шақырған.

Бандалық топтың басшыларын өз үйінде қабылдап, қалғандарын ауылдағы басқа үйлерге жайластырады, олардың өздерін тамақтандырып, аттарына жем-шөп беріп отырады. Бандалар Мұқатовтың ауылында қызыл әскер келгенше екі ай бойы болады. Бандалармен бірге Мұқатов та қоныс аударады, ол өзінің тұрғылықты жеріне 1920 жылы ғана оралады. Сөйтіп, Мұхамедияр Мұқатов Бөкей Орда губерниясы территориясында кеңестік биліктің орнауына өзінің қарсылығын білдірген.

Кеңес өкіметі орнағаннан кейін де Мұқатов ауыл-аймақтағы кедейлерді қыспақтауын қоймай, кедейлерге бөлінген жақсы шабындық жерлерді азын-аулақ ақы беремін деп тартып алатын болған. Мысалы, 1927 жылы «Қараой» қыстауындағы шабындық жерді кедейлерден алып, оларға бір қой беремін деп уәде еткен. Сондай-ақ Мұхамедияр Мұқатов тұрғындарға ауылдық кеңестегі сенімді адамдары арқылы ықпал етіп келген, ал байлардың мүддесіне қарсы шығып, өз дегенін орындамағандарын жазалап отырған. Мәселен, 1927 жылы 3 маусымда жерді бөліске салуға арналған жиналыстың алдында басқа да байлармен бірге кедейлерді ауылдық кеңестің төрағасы Масалимовқа қарсы айдап салады. Оларды төрағаны ұрып-соғып, қолындағы құжаттарын тартып алуға итермелейді. Сейтов, Ықмалиев, Әлікенов секілді кедейлер Мұқатовтың айтқанына көніп, ауылдық кеңестің төрағасы Масалимовты ұрып-соққан. 1927 жылы шабындық жерлерді қайта бөлу науқаны уақытында Мұқатов бұл шараға кедергі келтіріп, өзіне шұрайлы жерлерді алып қалуға тырысқан. Ол кей жағдайда ауылдық кеңестің мүшелеріне ықпал ету жолымен, кейде кедейлерге күш көрсетіп, оларды алдау арқылы мақсатына жетіп отырған. Сонымен ОГПУ-дың Орал округтік бөлімінің айыптау ісі бойынша Мұхамедияр Мұқатов кеңестік биліктің саясатына бағынбайтын, социалистік құрылысқа қауіп төндіретін тұлға ретінде есептелінді [35,Т3,29-30-пп].

Сөйтіп, Азғыр ауданының аса ірі байлары Кеңес үкіметінің байларды тап ретінде жоюға бағытталған солақай саясатының құрбандарына айналып, саяси қуғын-сүргінге душар болады. Шын мәнінде, олардың еш кінәсі жоқ еді, олардың бар кінәсі – ықпалды ірі бай болғаны, ақ гвардияшыларды қолдағаны. Ал Азамат соғысы кезеңінде елдің екіге жарылып, бір-бірімен соғысуы – тарихи заңдылық. Алашордашыларға, бұрынғы патша үкіметіне қызмет еткен шенеуніктерге бастапқыда кешірім берген кеңестік билік кейін олардан қауіптенеді, оларды қоғамнан аластатып, саяси жағынан қудалауды, жаппай соттауды өздеріне мақсат етіп қояды.

1928 жылы тамыз-қараша айларындағы тергеп-тексеру шараларынан кейін 16 қарашада Орал округтік ОГПУ-ы Бектілеу Алғазиевке, Латып Омаровқа, Мұхамедияр Мұқатовқа ҚК 58-10, 58-13, 59-3-баптары бойынша алғашқы айып таққан және 22 қарашада қамауға алған. Ал 29 қарашада үшеуінен ҚК 59-3-бабы бойынша бандитизмге айыптау алынып тасталған және істі ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігінің қарауына жіберуге шешім қабылданған. 1928 жылы 20 желтоқсанда ОГПУ-дың ҚКСР бойынша өкілдігінің айыптау қорытындысы шығарылып, 1929 жылы 7 қаңтарда ОГПУ-дың соттан тыс алқасының қарауына жолданады. 1929 жылы 28 қаңтарда Азғырдың ауқатты байларына қатысты «қылмыстық іс» Мәскеудегі ОГПУ-дың құпия-оперативті басқармасына келіп түскен [35, Т 3, 35-36-пп].

1929 жылы 15 наурызда ОГПУ алқасының арнайы отырысында ҚК 58-10-бабы бойынша Алғазиев Бектлеуге, Омаров Сакур-Латыпқа, Мукатов Мухамедьярға қатысты №69040 айыптау ісі қаралып, үшеуін Мәскеу, Ленинград, Харьков, Киев, Одесса, Дондағы Ростов губерниялары мен округтерінде және Орталық Азия аумағында тұру құқығынан айырып, 3 жыл мерзімге Қазақстаннан жер аударуға шешім қабылданған. 1929 жылы сәуір айының соңында оларды Пенза

өңіріндегі бай-кулактарды қабылдайтын елді мекенге жөнелткен.

Азғыр ауданынан жер аударылған азаматтардың кейінгі тағдыры белгісіз, олар туралы қолымызда қандай да бір дерек жоқ. Дегенмен еліміздің егемендігі арқасында 1999 жылы 29 сәуірде жазықсыз саяси қудалауға ұшыраған Бектілеу Алғазиев, Латып Омаров, Мұхамедияр Мұқатов Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының қаулысымен ақталып шыққан [35, Т 3, 37-40-пп].

Азғыр ауданы бойынша кәмпескелеуге ұшыраған 22 байдың Пензаға айдалған үшеуін қоспағанда, көпшілігі оңтүстікке қарай Алматы облысына жер аударылғаны белгілі. Солардың ішіндегі Шәпен Омаров 1937 жылы 3 қарашада РСФСР-дың ҚК 58-10-бабы бойынша Кеңес билігіне қарсы шыққаны үшін ең жоғарғы үкім – ату жазасына кесілген. 1989 жылы 26 тамызда Қазақ КСР прокуратурасының қаулысымен ақталған [36].

Азғырдан шыққан азаматтардың өмірлері мен кейінгі тағдырлары қиын болды. Саяси қуғын-сүргінге ұшыраған Азғыр аумағынан шыққан ауқатты адамдар Қазақстан Республикасының заңдарымен құқықтық жағынан ақталған, енді оларды қоғам болып моральдық және саяси тұрғыдан толық ақтап алуымыз керек. «Өлі разы болмай, тірі байымайды» деген, саяси қуғын-сүргін құрбандарының есімдерін бір сәт еске алып, олардың қандай да бір қателіктері болса, кешіріммен қарап, аруақтарына тағзым ету – біздің парызымыз!

ЖЫМПИТЫ КӨТЕРІЛІСІ

Кеңес өкіметінің күштеп ұжымдастыру саясатының салдары Орал округіне қарасты Жымпиты ауданының ауылдарына да әсер етті. Зерттеу жұмысының нәтижесінде бұл кезеңде Жымпиты өңірінде халық көтерілістері болғаны анықталды. Архив қорларымен жұмыстану барысында 1929 жылғы Жымпиты ауданының №15 және №19 ауылдарының байлары мен атқамінерлерінің баскөтерулері жөніндегі құжаттар кездесті. 90 жылдан астам уақыт құпия архивтерде сақталған бұл құжат «Досмұхамедов Ғаббас және басқаларын РСФСР-дың ҚК-ның 58-8, 58-9, 58-10, 58-1-баптары бойынша айыптау ісі» деп аталады. Бұдан басқа Жымпиты ауданының №6 және №11 ауылдарының байлары мен ишан-молдаларының ұйымы жөнінде құжаттар табылды. Бұл архив құжаты «Қожамжаров Әділ және басқаларын, барлығы 30 адамды ҚК 58-11, 58-13- баптары бойынша айыптау ісі» деп аталады. Бұрынғы Бұлдырты және Өлеңті болыстарының азаматтары Кеңес билігіне қарсы шығып, өздерінің жеке дүние-мүліктері, бостандықтары үшін күрес жүргізген. Осы оқиғаларға, баскөтерулерге қатысты архив құжаттарына талдау жасап, жаңаша тұрғыдан зерттеп-зерделеп, Жымпиты көтерілісі деген бірыңғай атауды, тұжырымды ұсынып отырмыз.

1928 жылы ірі байларды кәмпескелеу туралы Кеңес үкіметінің қаулысы шыққаннан кейін ел іші ала топалаң болып кетті. Жымпиты төңірегіндегі ауылдарды да әбігерге салып, әсіресе, бай адамдардың мазасын қашырды. Астық дайындау науқаны кезеңінде байлардан артық астықты үкіметке тапсыруларын талап ету жағдайды одан сайын ушықтыра түсті. Осы астық дайындау науқанындағы келеңсіздіктердің салдарынан Бұлдырты өзенінің орта сағасында орналасқан №15, №19 ауылдардың байлары мен кедейлерінің арасында

алауыздық пайда болып, кеңестік билікке қарсы наразылықтар орын алған. Аталған ауылдардың байлары мен атқамінерлері алашапқын болып, үкіметтің шешімдерін асыра орындап жүрген жергілікті билік орындарының өкілдеріне қарсы шыққан. Ғаббас Досмұхамедов пен Хұсайын Әділов бастаған көтерілісшілер өздерінің жасырын мәжілістерін ұйымдастырып, үкіметке артық астық пен ат көліктерін беруден бас тартқан, халықтың арасында кеңестік билікке қарсы үгіт-насихаттар жүргізген, тіпті олардың ашынғандары сондай, жайылымдық және шабындық жерлерді өртеуге дейін барған [28, 181-184-бб].

Астық науқаны қызар шақта 1929 жылы 15 ақпанда Ғаббас Досмұхамедовтың бастамасымен оның үйінде №15 ауылдың (бұрынғы Бұлдырты болысы) байларының жасырын мәжілісі өтеді. Алғашқы мәжіліске Ғаббас Досмұхамедовтың өзінен басқа Оспанғали Рамазанов, Сақтаған Сухамберлиев, Есқали Әбілғазиев, Есен Қарашолақов, Хайрулла Майданов, Төлеуқайыр Болатов, Өтеғали Есқалиев, атқамінер Батырғали Жамбергенев және байлардың өздері қойған адамы, атқамінер, ауылдық кеңестің мүшесі Дәулетияр Суханов қатысып, онда өздеріне кедейлер мен батырақтар тарапынан қысымшылықтың күшеюіне және астық өткізудің шекті мөлшерінің қойылуына байланысты кедейлерге қалай қарсы тұрамыз және артық астықты тапсырудан қалай жалтарамыз деген сұрақтарды талқылайды.

Хайрулла Майданов «кедейлер мен батырақтарды өз жақтарына шығарып алу үшін өздерін жақсы жағынан көрсетіп, кедейлер мен батырақтарға уақытша қолдануға аздап мал беруді, артық астықтың жоғын көрсету үшін үкіметке тек қана 3-5 пұт астық тапсырып, солай уақыт созуды, шындығында, Кеңес өкіметінің жүргізіп отырған науқанын осындай айла-амалдар арқылы іске асыртпау керектігін» ұсынады.

Ал Ғаббас Досмұхамедов «қалай да астық тапсырудан жалтарудың қажеттігін, өйткені інісі Жаһаншадан алған хабары бойынша жақын арада соғыс болады, Кеңес өкіметі құлайды, сондықтан ұйымдасып, оңтайлы сәтті күту керектігін, осының барлығы жүзеге асқан жағдайда кедей және батырақтармен сол уақытта есептесуге болатынын» мәлімдейді. Мәжіліске қатысушылар бұл ұсыныспен келісіп, бірігіп әрекет етуге уағдаласып тарқасады.

Бұдан кейін көп кешікпей, №15 ауылдың тұрғыны Рахымберлиевтің үйінде сол бұрынғы адамдар екінші жасырын мәжіліс ұйымдастырады. Мұнда наразы топ билік біздерді бәрібір өздерінің жауы санайды, сондықтан астықты тапсырудың қажеті жоқ, сондай-ақ арба көлік бермеу керек деп шешеді. Кейін олар ауылдағы өздерінен басқа байларды да үкіметке астық тапсырмауға, науқандық жұмыстарға арба көлік бермеуге үгіттей бастайды.

1929 жылы наурыз айында Ғаббас Досмұхамедовтың үйінде Кеңес өкіметінің саясатына қарсы топқа кіретін байлардың үшінші жасырын мәжілісі өтеді. Бұл жерде бұрынғы Батыс Алаш Орданың жетекшісі Жаһанша Досмұхамедовпен байланыс орнатуға шешім қабылданып, оған туысы Вильдан Ізмағамбетов пен Ғаббас Досмұхамедовтың ұлы Нұғман Ғаббасовты жіберу ұйғарылады. Олар қайтып келгенше артық астық тапсырудан барынша жалтара тұруға, арба көлікті мүлдем бермеуге бірауыздан келіседі [26, 111-116-бб].

Сол жылы көктемде ұйымның мүшесі, №15 ауылдың тұрғыны Төлеуқайыр Болатовтың үйінде астық дайындау науқанына қарсылық білдірген топтың төртінші жасырын мәжілісі болып, онда ұйым мүшелері өздерінің ұстанған бағыттарынан таймайтындарын айтқан. Осыған ұқсас мәжіліс 1929 жылы 1 маусымда ауылдың байы Сақтаған Сухамберлиевтің үйінде өтіп, Жаһанша Досмұхамедовке өз өкілдері ретінде одан кеңес алу үшін адам жіберуге екінші

қайтара шешім қабылданады және оның жақын ағайыны Вильдан Измағамбетовті аттандырады. Соған қарағанда, Жаһаншаға баратын хабаршылар бірден ауылдан шығып кете қоймаған.

№15 ауылдың байлары №19 ауылдың байларымен, әсіресе, олардың ішіндегі жетекшісі Хұсайын Әділовпен тығыз байланыста болып, барлығын өздерінің жағына үгіттеп отырған. 1929 жылы маусым айының басында түнде Ғаббас Досмұхамедовтың ұлы Нұғман Ғаббасов №19 ауылға келіп, Хұсайын Әділовпен кездескен және әрі қарай қалай әрекет ету керектігі жөнінде нұсқау алу үшін Жаһанша Досмұхамедовке өз адамдарын жіберетіндерін жеткізген. Вильдан Измағамбетов те сапарға шығарының алдында №19 ауылға соғып, Ғаббас Досмұхамедовтың айтуы бойынша Жаһаншадан хабар алғанша астық тапсырмау керектігін баяндаған. Осыдан кейін ауылдың байлары ұйымдасқан түрде астықты жасыруға және малдарын шұғыл сатуға кіріскен.

1929 жылы 7 маусымда ұйым жетекшілерінің бірі Хұсайын Әділовтың бастамасымен астық тапсыру мәселесіне байланысты Фазыл Бегешевтің үйінде №19 ауыл байларының жасырын мәжілісі өткізіледі. Онда Хұсайын Әділов «астық тапсыру міндеткерлігі бар барлық адамды мүліктік және әлеуметтік жағдайына қарамастан, кәмпескелеуге ұшыратып, Орал округінен тыс аумаққа жер аударады» деп айтқан, сондықтан үкіметке астық тапсырмауды ұсынады. №19 ауыл байларының осы бағыттағы мәжілістері 19 маусымда Қойшығұловтың үйінде өтсе, 20 маусымда Құбаш Кабаковтың үйінде бас қосқан. Сондай-ақ Хұсайын Әділов өзінің ықпалын және қолдаушыларын пайдалана отырып, «Қосшы» одағын жою бағытында үгіт-насихат жүргізген [37, 332-333-пп].

Сонымен бірге ОГПУ-дың Орал округтік бөлімінің айыптау қорытындысында ұйымға қатысушылардың барлығы бір-бірінің үйлеріне түнге қарай өте жиі барып, ұзақ уақыт бойы әңгіме-дүкен құратын болған, осының өзі жоғарыда

аталған байлар мен атқамінерлердің ұйымдасқан антикеңестік қызметтерін айқындай түседі деп көрсетілген. Сөйтіп, бұл деректер Жымпиты ауданының №15 және №19 ауылдарындағы ауқатты адамдарының наразылық әрекеттері кеңестік биліктің саясатына қарсы бағытталған баскөтеру екендігіне дәлел болады.

Кеңес өкіметі кулактар мен байларды тап ретінде жою мақсатындағы саясатын жүзеге асыру үшін ауылдық жерлердегі кедейлерді байларға қарсы қойып, таптық күресті шиеленістіре түсті. 1929 жылы ақпан айында Ғаббас Досмұхамедов, Есқали Әбілғазиев, Төлеуқайыр Болатов және т.б. астық дайындау мәселесі талқыланып жатырған ауылдың жалпы жиналысына келіп, өздерінің төңірегіне жақтастарын топтастырып, олар «астық біздің қолымызда болса, барлығы да болады, кооперация астықсыз ештеңе бермейді, ал билік артық астықты тапсыруды халыққа жариялау арқылы барлығымызды алдап отыр, соның ішінде кедейлерді де, сондықтан үкіметке астық тапсырудың және көлік арба берудің қажеті жоқ» деп ауыл тұрғындары арасында үгіт-насихат жүргізеді.

Ауылдағы жалпыхалықтық жиналыстарда комсомол жастары, кедейлер мен батырақтар артық астықты үкіметке өткізбеген байларды сөге сөйлеп, оларға салынатын айыппұлдың мөлшері мен астық тапсыру міндеткерлігін сол жерде көпшіліктің алдында жариялап отырған. Артық астықты үкіметке тапсырмағаны және жасырғаны үшін №15 және №19 ауылдардың бірқатар ауқатты адамы бұрын істі болған. Мысалы, 1929 жылы маусымда Ғаббас Досмұхамедовке 1300 сом, 1000 пұт бидай, ал мамыр айында Сақтаған Сухамберлиевке 650 сом, 500 пұт тары, Есқали Әбілғазиевке 1088 сом, 800 пұт тары, Төлеуқайыр Болатовқа 600 сом, 500 пұт тары, Батырғали Жақыповқа 2000 сом, Мүгілсін Еламановаға 2200 сом, 200 пұт тары айыппұл салынған және астық тапсыру міндеткерлігі жүктелген. Бірақ бұлардың

барлығы да ақшалай айыппұлдарын төлегенімен де, астық тапсыру міндеткерлігін орындамаған.

1928 жылы Ғаббас Досмұхамедов, Оспанғали Рамазанов, Сақтаған Сухамберлиев, Батырғали Жамбергенов және т.б. байларға астық дайындау науқаны кезеңінде қолдарында бар тарының артығын жасырды, пайда табу мақсатында кедейлерге пұтын 2-3 сомға сатты деп кінә таққан. Мұнысымен қоймай, жергілікті билік органдарының адамдары байлардың үй-жайларын, қора-қопсыларын тінтіп тексеріп, оларды қоймаларында астықтары бола тұра, жасырды, бидайды үстеме бағамен сатты деп айыптады. Осылайша, Кеңес өкіметі байлардың жеке мүлкіне қол сұқты [37, 276-291-пп].

Құжаттарға зер сала қарасақ, 1929 жылы қараша айында тергеу кезінде бай Сақтаған Сухамберлиев 200 бас жылқысынан 2 бас жылқысы, 40-50 бас сиыры мен 8 бұқасынан 2 сиыры мен 2 бұқасы, 100 бас қойынан 10 қойы қалғанын айтқан. Атқамінер Хұсайын Әділов тергеу хаттамасында 10 жылқысынан 1 жылқысы, 15 сиырынан 3 сиыры, 100 қойынан 10 қойы қалғанын, бұрын 2 түйесі болғанын көрсеткен. Төлеуқайыр Болатов бұрын 15 сиыры болса, қазір 3 сиыры қалғанын, 2 жылқысы, 10 қойы барын мәлімдеген. Хайрулла Майданов 15 жылқысынан 8 жылқысы, 16 сиырдан 5 сиыры, 80 қойдан 32 қойы қалғанын, 4 түйесі барын айтқан.

Ғаббас Досмұхамедовтың иелігіндегі мал санында айырмашылық көрінбейді, 19 жылқысы, 2 түйесі, 2 бұқасы, 5 сиыры, 28 қойы болған, дегенмен бұрын 5 десятина шабындығы болғандығын, жыртатын жердің есебі жоғын баяндаған. Қызылорда қаласында қызметте жүрген Жаһанша Досмұхамедов ағасы Ғаббасқа жазған хатында: «4 жылқы, 4 сиырдан басқа малдың барлығын сатып, одан түскен ақшаға үй ішіне қажетті дүниелер мен ауыл шаруашылығы құрал-саймандарын алуға» кеңес берген екен.

Көтерілісшілер тобына кірді деп айыпталған адамдардың құжаттарда бай болғандары көрсетілгенімен де, олардың кәмпескеленген бай екендіктері айтылмайды. Тек қана буржуй жалған есімімен белгілі Мүгілсін Еламанованың кәмпескелеу бойынша жер аударылған бай-жартылай феодал Тоғайбай Еламановтың жесір әйелі, қазір меншігінде жер үйі, киіз үйі, 24 жылқысы, 8 сиыры, 5 бұқасы, 5 түйесі, 20 қойы бар екендігі туралы дерек бар. Соған қарағанда, кеңестік билікке сенімсіздік білдірген байлардың малдарын ақшалау үшін қаланың базарларына алып барып сатып отырғандары, кей жағдайларда мал басының санын әдейі жасырғандары да байқалады. Өйткені құзырлы органдар Досмұхамедов басқарған топ малдың басын азайту туралы күшті үгіт-насихат жүргізді, «Кеңес билігі жақын арада құлайды» деп арандатушылық сөздер таратып, осының негізінде артық астықты үкіметке өткізбеуге шақырды деген айыптар таққан. Сонымен ауылдағы ауқатты адамдардың малдарын жаппай сату арқылы мал басының санын күрт кемітулерін кеңестік биліктің саясатына қарсы наразылықтың бір түрі болды деп қарастыруымызға болады [37, 341-п].

Бұдан басқа билікке наразы топ Орал округінен тыс жерлерге қоныс аудару жағын да ойластырады. Кеңес өкіметінің саясатынан бой тасалауды көздеген ауылдың бас көтерген азаматтары өздерінің арасында көрші Ақтөбе және Гурьев округтеріне көшудің қажеттігі жөнінде айтып отырған. 1926 жылы Хұсайын Әділовтың бастамасымен №19 ауылдан ауқатты он шақты отбасы Гурьев округінің Қарасамар ауданына көшпекші болып, округтік жер қатынастары басқармасына өтініш білдірген. Алайда олардың бұл жоспары жүзеге аспай қалған. 1929 жылдың мамыр айынан бастап Мүгілсін Еламанова, ал одан бұрынырақ Мырзағали Темірханов секілді бірқатар бай адам мал-жандарымен бірге сол кезеңде Ақтөбе округіне қарасты болған Шыңғырлау

ауданына қарай көшіп, билік өкілдерінен жасырынып жүрген. [37, 333-п].

1925 жылдың жазында Ғаббас Досмұхамедов егіс даласындағы зиянкестермен күрес кезінде ат көлік сұрай келген ауылдық кеңестің хатшысы Атулла Қожахметовты сойылмен ұрып, иығын жаралаған. Қожахметов екінші қайтара милиционер Казмағамбетовпен бірге келгенде Досмұхамедов оны тағы да ұрмақшы болған. Ал 1929 жылы мамыр айында Құрбан айт мейрамы кезінде Ғаббас Досмұхамедов БЛКЖО мүшесі, батырақ Зайнулла Дановты кедейлер жиналысында өзінде және басқа да байларда жасырған астықтары бар екендігін дәлелдемекші болып сөйлегені, сонымен бірге бұрынғы қарыздарының өтеуін сұрағаны үшін қамшымен ұрған.

1929 жылы 15 маусымда Есқали Әбілғазиев пен оның ұлы Өтеуғали Есқалиев екеуі ауылдық кеңестің өкімімен саранчамен күресу үшін арба көлік талап еткен зиянкестермен күрес жөніндегі уәкіл Ғабдеш Баймұхановты қамшымен ұрып-соғып, үстіндегі киімін жыртып тастаған.

1929 жылы 16 маусымда Оспанғали Рамазанов ауылдық кеңестің мүшесі және саранчамен күрес жөніндегі уәкіл Құдайберген Нукушевті саранчамен күреске қажетті ағаш құралын сұрап келгені үшін ұрып-соғып, қылғындырған. Оспанғали Рамазанов «Сендер, батырақтар, маған тары тапсыруды мойныма іліп қойдыңдар, енді сендердің кесірлеріңнен мен жеке мүлкімнен айырылдым. Мен сендердің халықты тонаушы биліктеріңді мойындамаймын, одан ешқандай жақсылық күтпеймін, не істесеңдер де өздерің біліңдер, мен сендерге бағынбаймын» деп ашына сөйлеген. Сол жерде болған атқамінер Батырғали Жамбергенов те Құдайберген Нукушевті ұрмақшы болады, бірақ ол бұлардан сығылып шығып, атына отырып, қашып кетеді. Бұдан бұрынырақ болған жиындардың бірінде Оспанғали Рамазанов ауылдық кеңестің мүшесі Жақсығұл Арыстановты соғып

жіберейін деп ұмтылғанда оған Жымпиты РИК-ының уәкілі Аршинов араша түскен [37, 336-338-пп].

1929 жылы 16 маусымда саранчамен күресу мақсатында жұмысқа шығуын талап еткені үшін ауылдық кеңестің мүшесі, атқамінер Дәулетияр Сухановтың ағайыны Рысжан Сүлейменов пен зиянкестермен күрес жөніндегі уәкіл Тілекқали Дөкеновтің арасында төбелес болған. Содан кейін Дәулетияр Суханов қасына 20 шақты өз адамын жинап алып, Рысжан Сүлейменовті ақтап алу үшін ауылдың кеңсесінің алдына келіп, айғайлап-қорқытып, ауылдық кеңестің төрағасынан ұрғаны үшін хаттаманы Сүлейменов Рысжанның үстінен емес, керісінше, Тілекқали Дөкеновтің үстінен толтыруды талап етеді. Төраға амалсыздан келіседі. Сол кезде №15 ауылда жүрген РИК-тың уәкілі Ибатулин де жағдайды оң шешетіндерін айтып, ашу-ызаға берілген топты тезірек таркатып жіберуге тырысады. Суханов «Сендер біздердің кім екенімізді ұмытқан екенсіздер» деп, билік өкілдеріне қоқан-лоқы көрсетіп, артынша қасындағы тобымен бірге өз жайларына кетеді. Сөйтіп, биліктің жергілікті жердегі жандайшаптары мен ауылдың азулы әрі ашулы азаматтары арасындағы текетірес өзінің шырқау шегіне жетеді. Осы соңғы жағдайлардан кейін жергілікті билік өкілдері өздеріне қарсылық танытқан ауыл азаматтарының үстінен арыз-шағымдар түсіре бастайды.

1929 жылы маусым айында Ғаббас Досмұхамедов, Төлеуқайыр Болатов және басқа да ұйым мүшелері Төлеуқайыр Болатовтың туысқаны, 13 жасар бала Серік Бисенбаевты қайтадан құрылған «Ақ жол» ауыл шаруашылығы артеліне қарасты шабындық және жайылымдық жерлерді өртеуге көндіреді. 10 маусымда қырлықтағы 24 десятина шабындық жер өртелсе, ал бірнеше күннен кейін 20 маусымда Қособа мекеніндегі кедейлердің «Ақ жол» а/ш артелінің шабындық және жайылымдық

жерлеріне от қойылады, соның салдарынан 70 десятина жер өртеніп кетеді [37, 124-125-пп].

Осыған ұқсас оқиға №19 ауылда да орын алған. Хұсайын Әділовтың бастамасымен өзінің ағайыны Зайнулла Кабаковты ауылдың маңындағы жерлерді өртеуге үгіттеп келістіреді. 24 маусымда Зайнулла Кабаков пен жас бала Харес Құбашев екеуі Бозоба мекеніндегі №19 ауылдың кедейлері мен батырақтарына қарасты жайылымдық және шабындық жерлерді өртеп жібереді, соның кесірінен 135 десятина аумақтағы шөп жанып кетеді. Осылайша, Бұлдырты өзенінің бойындағы қос ауылдың ауқатты адамдары кеңестік биліктің күштеп ұжымдастыру саясатына, колхоздастыруға, ортақ меншікті құруға қарсылықтарын ашық түрде білдіреді.

1929 жылы 19 маусымда ОГПУ-дың Орал округтік бөлімінің Жымпиты ауданы бойынша жауапты уәкілі Гаврилов №15 ауылдың байлары мен атқамінерлерінің әрекеттеріне қатысты арыз-шағымдарды қарап шығып, кінәлілерді жауапқа тарту үшін алдын ала тергеу жұмыстарын жүргізудің қажеттігі жөнінде қаулы қабылдаған. Қаулының көшірмесін қатерге алу үшін ОГПУ-дың Орал округтік бөліміне және 1-ші участкелік прокурорға жіберген. Сөйтіп, 20 маусымнан ОГПУ-дың аудандағы саяси уәкілі Тюменев тергеу шараларына кірісіп, жағдайды нақтылау үшін жергілікті билік өкілдерінен, ауыл азаматтарынан түсініктемелер ала бастаған.

1929 жылы 26 маусымда №15 ауылдың азаматтары Ғаббас Досмұхамедов, Сақтаған Сухамберлиев, Дәулетияр Суханов, Батырғали Жамбергенов, Серік Бисенбаев, Өтеуғали Есқалиев, 29 маусымда Есқали Әбілғазиев, Есен Қарашолақов, Әділгерей Үмбеталиев, Рысжан Сүлейменов, Мырзағали Оспанғалиев, ал 3 шілдеде Төлеуқайыр Болатов, Оспанғали Рамазанов, Айтмұхан Аташев тұтқындалып, Жымпитыдағы тұтқындар үйіне қамалады. 5 шілдеде №15 ауылдың байлары мен атқамінерлеріне кеңестік билікке қарсы шыққандары үшін алғашқы айып тағылған. Кейін қылмыстары анықталмаған соң

кедей Әділгерей Үмбеталиев, байдың баласы Мырзағали Оспанғалиев қамаудан босатылған. Ал жер өртегендері үшін ұсталған екі жас бала – Серік Бисенбаев пен Айтмұхан Аташев екеуін ешқайда кетпеу туралы қолхат беріп босатқан.

1929 жылы 23 маусымда Хұсайын Әділов бастаған №19 ауылдың байлары мен атқамінерлеріне қатысты іс қолға алынып, тергеп-тексерулерден кейін 30 маусымда Хұсайын Әділовті, Жұмабай Купаевты, Батырғали Жақыповты, Әбдірахман Байғожиевті қамауға алу жөнінде шешім қабылданған. Көп кешікпей 26 жасар кедей Жұмабай Купаевты ешқайда кетпеу туралы қолхатпен қамаудан босатып жіберген, кейін одан жәй куәгер ретінде жауап алынған. 2 шілдеде Мүгілсін Еламанова мен Мырзағали Темірхановты қамауға алу жөнінде қаулы шығарылған, дегенмен құзырлы органдардың хабарламаларында буржуй Мүгілсін Еламанованың Ақтөбе округі аумағында қашып жүргендігі айтылған және ол кейінірек қамауға алынған. 10 шілдеде тергеу шараларының нәтижесінде №19 ауылдың тұтқынға алынған азаматтарына бастапқы айып тағылған.

1929 жылы 20 шілдеде Жымпиты ауданының №15, №19 ауылдарының байлары мен атқамінерлеріне қатысты «қылмыстық» істердің ұқсастығына, ұйым мүшелерінің бір-бірімен тығыз қарым-қатынас жасап отырғандығына байланысты екі істі қосып, бірге қарастыру жөнінде шешім қабылданған.

1929 жылы 24 шілдеде Жымпиты ауданының №15, №19 ауылдарының азаматтарын тергеу ісі тәмамдалып, Ғаббас Досмұхамедов, Сақтаған Сухамберлиев, Дәулетияр Суханов, Батырғали Жамбергенов, Өтеуғали Есқалиев, Есқали Әбілғазиев, Есен Қарашолақов, Төлеуқайыр Болатов, Рысжан Сүлейменов, Оспанғали Рамазанов, Хұсайын Әділов, Батырғали Жақыпов, Әбдірахман Байғожиев, Мүгілсін Еламанова, Мырзағали Темірханов, барлығы 15 адамды ОГПУ-дың Орал округтік бөліміне, яғни Орал қаласындағы

тұтқындарды уақытша ұстайтын орынға жөнелтеді. 14 тамызда осы 15 адамды Орал округтік изоляторында қамауда қалдыру жөнінде тағы қаулы қабылданған [37, 210, 266-пп].

1929 жылы 27 тамызда ОГПУ-дың Орал округтік бөлімінен ОГПУ-дың Жымпиты ауданы бойынша уәкілі Гавриловқа шұғыл құпия түрде телефонограмма келген. Онда екі апта мерзім ішінде №15, №19 ауылдарда болған өрттің себептерін анықтап, Төлеуқайыр Болатов, Ғаббас Досмұхамедов және Хұсайын Әділовтің басшылығымен жас балаларды бұл іске қандай мақсатпен араластырғандарын біліп беріңіз делінген. Сонымен қатар ұйым мүшелерінің бұрынғы Батыс Алаш Орданың төрағасы Жаһанша Досмұхамедовпен қандай байланыстары болғандығын анықтап беруін сұрап, оған өкілдер жіберілді ме, Вильдан Измағамбетов пен Нұғман Ғаббасов ауылға келді ме, келген жағдайда оларды ұстап, куәгерлерді тергеп, екеуін конвоймен алдарына жеткізуді талап еткен. Егер Вильдан Измағамбетов пен Нұғман Ғаббасов осы уақытқа дейін ауылға келмесе, олардың қайда екендіктерін немесе қайда жасырынып жүргендерін анықтап, оларды іздестіріп, ұстау шараларын тездетіп қолға алудың қажеттігін айтқан. Сондай-ақ кімнің ықпалымен жер өртегенін анықтау үшін Хұсайын Әділовтің туысқаны Зайнулла Кабаковтан екінші қайтара жауап алуды тапсырған [37, 267-п].

1929 жылы 15 желтоқсанда Зайнулла Кабаковқа айып тағылған. Ал енді 16 желтоқсанда қамауда отырған Рысжан Сүлейменовті босатады. Ауылдағы зиянкестермен күрес жөніндегі уәкіл Тілекқали Дөкеновпен болған төбелес екеуара кикілжің деп саналады және ұйыммен байланыстары анықталмаған соң Жұмабай Купаев екеуіне қатысты іс сол күні тоқтатылады. 29 желтоқсанда Хайрулла Майданов жауапқа тартылады. 31 желтоқсанда Хайрулла Майданов пен Зайнулла Кабаков қамауға алынып, екеуін Оралға жөнелту жөнінде шешім қабылданған.

1929 жылы 30 желтоқсанда 16 адамға айып тағылады. Тергеу барысында 42 адамнан куәгер ретінде жауап алынған. 31 желтоқсанда «қылмыстық» іске қажетті деректердің толық жинақталғанын ескере отырып, Вильдан Измағамбетов пен Нұғман Ғаббасовтың қолға түспегеніне қарамастан, тергеуді аяқталды деп есептеп, айыптау қорытындысын дайындауға кірісу ұйғарылады. Ал 1930 жылы 6 қаңтарда БЛКЖО мүшесі, 13 жасар Серік Бисенбаевқа қатысты бұрын қозғалған іс тоқтатылған.

Қамауда қапаста отырған Хұсайын Әділовтің бұрынғы аурулары асқынып кетіп, ОГПУ-дың Орал округтік бөлімінің уәкіліне өзінің денсаулығының нашарлығын айтып хат жазған. 7 қаңтарда оны Орал қалалық ауруханасына қатаң бақылау қою арқылы емделуге жіберген.

1930 жылы 31 қаңтарда РСФСР-дың ҚК-ның 58-8, 58-9, 58-10, 58-11-баптары негізінде қорытынды айыптау шығарылып, 16 адамға қатысты «қылмыстық» істі ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі үштігінің қарауына жіберген. Бұл баптар арқылы оларды кеңестік билік өкілдеріне қарсылық білдірді, мемлекеттің және қоғамның мүлкіне шығын келтірді, кеңестік билікті құлатуға, әлсіретуге бағытталған үгіт-насихаттар жүргізді, ұйым құрып, контрреволюциялық қылмыстарға барды деп айыптады.

Құжаттарда айып тағылған ауыл тұрғындарын жергілікті билік өкілдерін және кедейлерді ұрып-соқты, жасырын мәжілістер ұйымдастырды, кеңестік билікке қарсы үгіт-насихат жүргізді, артық астықты жасырды, малдарын базарларға алып барып, әдейі сатып жіберді, кедейлердің жерін өртеді деп жіпке тізгендей етіп, теріп жаза берген. Дегенмен айыпталушы азаматтардың көпшілігі астық жасырғандарын мойындағанымен де, қандай да бір ұйым болғандығын, жасырын мәжілістер өткізгендерін, Жаһанша Досмұхамедовпен байланыстары болғанын жоққа шығарып, өздерін кінәлі деп есептемейтіндерін мәлімдеген. Малдарын

жаппай сатып жіберулерін астық міндеткерлігін орындау үшін сол ақшаға бидай сатып алмақ болғандарымен түсіндірген [37, 330-342-пп].

Архив құжаттарында кеңестік билікке қарсы шыққандары үшін айыпталған төмендегі тізімдегі бір топ азаматтың жасына, шыққан тегіне, атқарған қызметіне, әлеуметтік жағдайына, саяси ұстанымына, мал-мүлкіне, тұрғылықты жеріне қатысты мынадай деректер бар:

1. Досмұхамедов Ғаббас – 61 жаста, партияда жоқ, қазақ, үйленген, шала сауатты, малшы-шаруа, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, ҚК 61-бабы бойынша артық астықты тапсырмағаны және жасырғаны үшін істі болған, Батыс Алаш Орданың бұрынғы төрағасының ағасы, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен және мал бағумен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, осы уақытта иелігінде 19 жылқысы, 2 түйесі, 2 бұқасы, 5 сиыры, 28 қойы, бір жер үйі, бір киіз үйі, бір шөп шабатын құрылғысы, бір соқасы бар, бұрынғы ірі бай, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

2. Сухамберлиев Сақтаған – 75 жаста, партияда жоқ, қазақ, үйленген, сауатсыз, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, артық астықты тапсырмағаны және жасырғаны үшін істі болған, патшалық кезеңде бұрын ауыл старшинасы және сот төрешісі болған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен және мал бағумен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, қазіргі уақытта иелігінде жер үйі, киіз үйі, 2 жылқысы, 4 түйесі, 2 сиыры, 2 бұқасы, 10 қойы бар, бұрынғы ірі бай отбасынан шыққан, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

3. Суханов Давлетияр – 35 жаста, қазақ, партияда жоқ, үйленген, шала сауатты, малшы-шаруа, мүліктік жағдайы бойынша орташа, ықпалды атқамінер, сотталмаған, Жымпиты ауданы №15 ауылдық советінің мүшесі, байдың қойған адамы, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен және мал бағумен

айналысқан, қазіргі уақытта жер үйі, 1 жылқысы, 8 сиыры, 2 бұқасы және 4 бұзауы бар, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

4. Жамбергенев Батырғали – 44 жаста, қазақ, партияда жоқ, әйелі өлген, сауатты, мүліктік жағдайы бойынша орташа, ықпалды атқамінер болып табылады, сайлау құқығынан айырылған, пара алғандығы үшін сотталған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысқан, қазіргі уақытта жер үйі, киіз үйі және жылқысы бар, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

5. Әбілғазиев Есқали – 50 жаста, қазақ, партияда жоқ, үйленген, екі әйелі бар, шала сауатты, малшы-шаруа, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, артық астықты тапсырмағаны және жасырғаны үшін екі рет істі болған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен және мал бағумен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, осы уақытта 14 жылқысы, 10 сиыры, 6 бұқасы, 57 қойы, 2 түйесі, жер үйі және екі киіз үйі бар, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

6. Есқалиев Өтеуғали – 20 жаста, қазақ, партияда жоқ, үйленген, шала сауатты, малшы-шаруа, ірі бай Абильгазыев Искалидың ұлы, әкесімен бірге шаруашылықтарының бірінде тұрады, сайлау құқығынан айырылған, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

7. Қарашолақов Есен – 23 жаста, қазақ, партияда жоқ, үйленген, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, артық астықты тапсырмағаны және жасырғаны үшін істі болған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен және мал бағумен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, қазіргі уақытта жер үйі, киіз үйі, 12 жылқысы, 6 сиыры, 4 түйесі және 104 қойы бар, бұрынғы ірі-ықпалды байдың баласы, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

8. Болатов Төлеуқайыр – 33 жаста, қазақ, партияда жоқ, үйленген, шала сауатты, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, артық астықты тапсырмағаны және жасырғаны үшін істі болған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысқан, бұрынғы ықпалды атқамінер, осы уақытта киіз үйі, жер үйі, 3 сиыры, 2 жылқысы, 10 қойы бар, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

9. Рамазанов Оспанғали – 55 жаста, қазақ, партияда жоқ, үйленген, екі әйелі бар, сауатсыз, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, сотталмаған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, ірі байдың және бұрынғы ауыл старшынының ұлы, қазіргі уақытта жер үйі, киіз үйі, 6 жылқысы, 6 сиыры, 1 түйесі және 20 қойы және ауыл шаруашылығы құрылғылары бар, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

10. Майданов Хайрулла – 36 жаста, қазақ, партияда жоқ, сауатты, үйленген, малшы-шаруа, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, сотталмаған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, қазіргі уақытта жер үйі, киіз үйі, 8 жылқысы, 5 сиыры бұзауымен, 4 түйесі және 32 қойы бар, бұрында бай болған, Орал округі Жымпиты ауданы №15 ауылының тұрғыны.

11. Әділев Хұсайын – 57 жаста, қазақ, партияда жоқ, шала сауатты, үйленген, екі әйелі бар, мүліктік жағдайы бойынша ауқатты ықпалды атқамінер, сайлау құқығынан айырылған, сотталмаған, патшалық кезеңде урядник және із кезуші болып, полицияда қызмет атқарған, 1919 жылы Алаш Орда үкіметі кезеңінде ауыл старшыны орынбасары және Земск басқарма мүшесі болған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысқан, қазіргі уақытта жер үйі, киіз үйі, 1 жылқысы, 3 сиыры, 10 қойы бар, Орал округі Жымпиты ауданы №19 ауылының тұрғыны.

12. Жақышов Батырғали – 49 жаста, қазақ, партияда жоқ, шала сауатты, әйелі өлген, малшы-шаруа, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, артық астықты тапсырмағаны және жасырғаны үшін істі болған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, қазіргі уақытта жер үйі, киіз үйі, 6 жылқысы, 7 сиыры, 4 бұқасы, 7 түйесі, 8 бас ұсақ малы және 46 қойы бар, бұрында бай болған, Орал округі Жымпиты ауданы №19 ауылының тұрғыны.

13. Байғожиев Әбдірахман – 70 жаста, қазақ, партияда жоқ, шала сауатты, үйленген, малшы-шаруа, мүліктік жағдайы бойынша бай, сайлау құқығынан айырылған, патшалық кезіндегі бұрынғы сот, сотталмаған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, қазіргі уақытта жер үйі, киіз үйі, 3 жылқысы, 6 сиыры, 2 бұқасы, 10 қойы мен ешкісі бар, бұрында ауқатты бай болған, Орал округі Жымпиты ауданы №19 ауылының тұрғыны.

14. Еламанова Мүгілсін – 46 жаста, қазақ, партияда жоқ, сауатсыз, жесір, шаруа, мүліктік жағдайы бойынша бай (кулак), сайлау құқығынан айырылған, артық астықты тапсырмағаны және жасырғаны үшін істі болған, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысып, жалдамалы еңбекті пайдаланған, кәмпескелеу бойынша жер аударылған бай-жартылай феодал Елемановтың әйелі, осы уақытта жер үйі, киіз үйі, 24 жылқысы, 8 сиыры, 5 бұқасы, 5 түйесі, 20 қойы және басқа да мүліктері бар, бұрынғы ірі байдың әйелі, ауыл шаруашылығы салығын төлемеу және артық астықты бермеу мақсатында Ақтөбе округі аумағында тығылып жүрген, екі рет ұсталған, Орал округі Жымпиты ауданы №19 ауылының тұрғыны.

15. Темірханов Мырзағали - 38 жаста, қазақ, партияда жоқ, сауатты, үйленген, малшы-шаруа, мүліктік жағдайы бойынша бай - атқамінер, сайлау құқығынан айырылған,

сотталмаған, 1928 жылы кәмпескелеу бойынша жер аударылған бай-жартылай феодал Тоғайбай Елемановтың ағайыны, барлық уақытта ауыл шаруашылығымен айналысқан, осы уақытта жер үйі, киіз үйі, 3 жылқысы, 3 сиыры, 18 қойы, 1 қашары бар, ауыл шаруашылығы салығын төлемеу және артық астықты бермеу мақсатында Ақтөбе округі аумағында тығылып жүрген, Орал округі Жымпиты ауданы №19 ауылының тұрғыны.

16. Кабаков Зайнулла – 18 жаста, қазақ, партияда жоқ, бойдақ, шала сауатты, орташа шаруа, әкесімен бірге иелігінде жер үйі, киіз үйі, 1 жылқысы, 4 сиыры, 5 қашары, 1 түйесі, 3 қойы, бар, сотталмаған, барлық уақытта әкесімен бірге ауыл шаруашылығымен және мал бағумен айналысқан, Орал округі Жымпиты ауданы №19 ауылының тұрғыны [37, 339-341-пп].

1930 жылы 15 наурызда ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштік отырысының шешімімен №737 іспен айыпталған төмендегі тізімдегі 16 адамға ҚК 58-8 және 58-10-баптары бойынша үкім шығарылған. Аты-жөндері құжатта көрсетілген күйінде беріліп отыр:

1. Досмухамедов Габбас
2. Абилгазыев Искали
3. Балатов Толеукаир
4. Рамазанов Успангали және
5. Адилев Хусаин ату жазасына кесілсін, барлығының мүлкі тәркіленсін.
6. Карашулаков Исен он жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, мүлкі тәркіленсін.
7. Майданов Хайрулла бес жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, мүлкі тәркіленсін.
8. Искалиев Утеугали
9. Жакупов Батыргали және
10. Темирханов Мирзагали үш жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, үшеуінің де мүлкі тәркіленсін.
11. Суханов Давлетъяр және

12. Жамбергенов Батыргали үш жыл мерзімге концлагерьге жабылсын.
13. Байғужиев Абдрахман және
14. Ельманова Могульсун үш жыл мерзімге Сібірге жер аударылсын, екеуінің де мүлкі тәркіленсін.
15. Сухамберлиев Сактаган жанұясымен бірге Ақмола округіне жер аударылсын, мүлкі тәркіленсін.
16. Кабаков Зайнулла тергеуде болған кезі есепке алынып, қамаудан босатылсын [37, 342-п].

1930 жылы 22 наурызда өлім жазасына кесілген 5 адамға қатысты үкім сағат 16.40-та орындалған. Ал енді қалғандары, үкімде көрсетілгендей, 7 адам 10 жылдан 3 жыл аралығындағы мерзімге концлагерьге айдалады, 3 адам жер аударылады, ал 1 адам қамаудан босатылған. Құжаттарды қараған кезде байқағаным, концлагерьге айдалған адамдардың көпшілігінің кейінгі тағдырлары белгісіз. Тек қана Хайрулла Майдановтың 1934 жылы 25 маусымда еңбекпен түзеу лагерінен босап шыққаны туралы Карлагтың бастығы қол қойған анықтама бар. Ал Сібірге жер аударылған Әбдірахман Байғожиев пен Мүгілсін Еламановаға қатысты 1933 жылы 11 наурызда Орал облысы аумағында және Қазақстанмен шекаралас жерлерде тағы да 3 жыл мерзімге тұруға тыйым салатын Батыс Сібір өлкесі ОГПУ-ының үкімі шыққан.

1989 жылы 16 мамырда жазықсыз жазаланған жандардың барлығы Орал облыстық прокуратурасының қаулысымен ақталған. Дегенмен олардың кейінгі тағдырлары қалай болғандығы, ұрпақтарының қайда жүргендігі біз үшін белгісіз болып отыр [37, 345-377-пп].

Сонымен ғылыми-зерттеу жұмысымыздың барысында «Жымпиты көтерілісі» деген ұғымды алғаш рет қолдандық. Өйткені 1929-1930 жылдары кеңестік билікке қарсы басқөтерулер Жымпиты ауданының көпшілік ауылын қамтыған. Мәселен, көтерілісшілердің №20 ауылда Айтпай Тауышов, №17 ауылда Аят Қабышев, №18 ауылда Жұбандық

Ақболатов, №24 ауылда Есен Аманкелев, №13 ауылда Төлен Есболатов секілді белсенді өкілдері болғандығы жөнінде мәлімет кездесті. Сонымен бірге 1929 жылы Жымпиты ауданы №6 және №11 ауылдарының байлары мен атқамінерлерін, барлығы 30 адамды айыптаған архив құжаттары табылғанын айттық. Міне, осы ауылдарда болған баскөтерулерді, наразылықтарды біртұтас қарастырған жағдайда «Жымпиты көтерілісі» шығады.

1929 жылы бұрынғы Өлеңті болысының ауылдарында Кеңес билігіне қарсы баскөтерулер орын алған. Нақтырақ айтқанда, Жымпиты ауданы №6 және №11 ауылдарының байлары мен атқамінерлері, араларында ишан-молдалар да бар, астық жинау науқаны кезеңінде жергілікті билік өкілдеріне қарсылық білдіріп, Кеңес билігіне қарсы үгіт-насихаттар жүргізген. Бай-ишандардың ұйымына Әділ Қожамжаров жетекшілік жасаған. Олар бірнеше жыл бойына ұйымның қызметіне белсенді араласып, ауылдарда жүзеге асырылып жатырған саяси-шаруашылықтық науқандарға үнемі кедергі келтіріп отырған. Бұл оқиғалардың бұрынғы Бұлдырты болысының ауылдарында болған оқиғалармен қатар жүргендігі анық байқалады. Тіпті өлеңтілік есіл ерлерге қатысты үкім 1930 жылы қаңтарда екі ай бұрын қабылданған [38, Т 2, 7-13-пп].

1927-1929 жылдар аралығында мелиорация серіктестігі құрамында болған кезеңде Әділ Қожамжаров серіктестік төрағасы, Ғалым Фаметов, Жанғали Алпанов, Кәрім Умаров, Сейтжан Құттыбаев, Құрманәлі Сұлтаналиев, Айтқали Нұржанов, Ахунғали Баймұхамедов, Казихан Умаров, Тілекүл Байбулов, Көбенғали Құрманов және Әлікеш Әшібеков серіктестік қатарына №6 және №11 ауылдардың кедейлері мен орташаларының өтуіне қарсылық танытқан. ОГПУ-дың уәкілдерінің айыптау қорытындысы бойынша аталған топтың мүшелері серіктестік жарнасын кедейлер мен орташаларға әдейі көтеріп қойып, олардың серіктестік қатарына өтуіне

кедергі жасаған және серіктестікке қарсы үгіт-насихат жүргізген. Байлар мен ишан-молдалардың тобы, керісінше, байлар мен ауқаттылардың серіктестік қатарына өтуіне жеңілдіктер жасаған. Нәтижесінде кедейлер мен орташалар серіктестіктен шығып кетуге мәжбүр болған, ал байлар мен ауқаттылар мемлекеттің бөлген ауыл шаруашылығы инвентары мен ақшалай қаражатын емін-еркін пайдаланып келген деп көрсеткен.

1927 жылы Жымпиты ауданының №6 және №11 ауылдарында «Қосшы» одағын ұйымдастырған уақытта байлар мен ишан-молдалар ұйымының белсенді мүшелері Ғалым Фаметов, Ахунғали Баймұхамедов, Жанғали Алпанов, Сейтжан Құттыбаев, Мәкәрім Даулеталиев, Әбілқайыр Мамбеталиев және басқалары ауылдарды аралап, «Қосшы» одағына қарсы үгіт-насихат жүргізген, кедейлер мен орташалардың одаққа кіруіне қарсы болған. «Қосшы» одағын тұрғындардың көзіне ешқандай қажеті жоқ ұйым ретінде көрсетіп, құдайсыз дінсіздердің ұйымы деген пікір қалыптастырған. Мұндай бағыттағы үгіт-насихат өз нәтижесін беріп, «Қосшы» одағының құрамынан кедейлер мен батырақтардың шығып кеткен жағдайлары жиі орын алып отырған. Діни уағыз жүргізген Ғалым Фаметов, Жанғали Алпанов және Ахунғали Баймұхамедов байларды кәмпескелеу кезінде жер аударылған мұсылмандар дін басқармасының ишан-қазыы Қуанай Қосдаулетовтың мүридтері ретінде есептелген.

1928 жылы бай шаруашылықтарды тәркілеу науқаны кезеңінде Әділ Қожамжаров, Ғалым Фаметов, Жанғали Алпанов, Кәрім Умаров, Сейтжан Құттыбаев, Құрманәлі Сұлтаналиев, Айтқали Нұржанов, Ахунғали Баймұхамедов, Казихан Умаров, Тілекұл Байбулов, Қазихан Сұлтаналиев, Көбенғали Құрманов және Әлікеш Әшібеков байлар мен ауқаттылардың арасында кәмпескелеуге қарсы белсенді үгіт-насихат жүргізген. Кәмпескелеуден жалтару және ауыл

шаруашылығы салығының мөлшерін азайту мақсатында жасырын өткізілген мәжілістерде байлар мен ауқаттыларға малдарын сатып, ақшаларына мемлекет тарапынан салық салынбайтын құнды заттарды алып тастауға ұсыныс жасалған. Кейін байлардың көпшілігі өздерінің малдарын жаппай сатып жіберген.

1929 жылы Әділ Қожамжаров бастаған ұйым, ишандар мен молдалар ұйымшылдықпен ауыл мешітін қоғамдық меншікке беруге қарсы әрекет еткен. Ауыл тұрғындары арасында мешітті беруге қарсы күшті үгіт-насихат жүргізіп, халықтың атынан Жымпиты ауданы бойынша прокурордың көмекшісіне жолданатын хатты құрастырып жазған және тұрғындардың қолын жинап алған. Прокурорға хатты табыстауды тұрғындардың біріне тапсырған. Сөйтіп, аудандық прокурордың көмекшісі Нұрмұхамедовтың бұйрығымен мешіт молдалардың иелігіне қайтарылады.

1929 жылы астық дайындау науқаны кезінде Әділ Қожамжаров, Ахунғали Баймұхамедов, Ғалым Фаметов, Тілекұл Байбулов, Көбенғали Құрманов, Әбілқайыр Мамбеталиев, Жанғали Алпанов, Мәкәрім Даулеталиев, Қыдырқұл Секербаев және басқалары астық тапсыруға қарсылық танытқан. Ұйымның белді мүшесі Ғалым Фаметовтың үйінде өткен жиналыста Әділ Қожамжаровтың ұсынысымен «бірде-бір пұт бидай мен тары тапсырмау» туралы шешім қабылданған.

Бұл шешімді орындау барысында байлар Әбілқайыр Мамбеталиев, Құрманәлі Сұлтаналиев, Исағали Ахметов, Иманбек Дарғужин, Үмбетәлі Құрманов, Мәкәрім Даулеталиев, Лұқпан Идрисов, Сейтжан Құттыбаев, Қыдырқұл Секербаев, Казихан Умаров, Айтқали Нұржанов, Кәрім Умаров, Әлікеш Әшібеков, Айтқали Тілекұлов және басқалары астықтың артығын есептен жасырған, жартысын жерге көміп тастаған. Оны білген кедейлер мен батырақтар №6

және №11 ауылдардың жалпыазаматтық жиналыстарында байларды астықты әдейі жасырып отыр деп кінәлаған.

ОГПУ-дың мәліметі бойынша ұйымның жетекшісі Әділ Қожамжаров артық астық тапсырмаған байларды өз жағына тарту мақсатында ауылдарды аралап, ауқатты адамдарды астық тапсырмауға үгіттеген. Оның үстіне Әділ Қожамжаров, Ғалым Фаметов, Ахунғали Баймұхамедов, Құрманәлі Сұлтаналиев, Казихан Умаров өздері тұрып жатқан ауылдардағы кедейлер мен батырақтарға қатты ықпал етіп, жергілікті кеңестік аппараттық билікті басып алу мақсатында көпшілік халықты пайдаланған.

1928 жылы Кеңестерге сайлауалды науқаны уақытында ұйым мүшелері байлар және ишан-молдалар белсенді батырақтар мен коммунистердің кандидатураларына қарсы шығып, сатып алу жолымен №6 және №11 ауылдардың төменгі билік аппаратын басып алуға әрекет жасаған. Осылайша жергілікті кеңес билігін қолға алып, байлар өз мүдделерін жүзеге асыруды көздеген.

1927-1929 жылдар аралығында мелиорация серіктестігі қатарында және астық дайындау науқаны кезеңінде Айтқали Тілекұлов, Лұқпан Идрисов, Ерғали Саттаев, Жәмел Мұхамедсариев, Ерғали Бурамбаев, Хамидулла Мирғалиев, Қазихан Сұлтаналиев, Сапа Даулеталиев, Айтулла Даулеталиев, Нұржан Байтасов, Хакім Қазмағамбетов ұйымның жұмысына белсенді араласқан. Нығмет Баймұхамедов Орал қаласында қызметте болғанымен, ұйымның жетекшісі Әділ Қожамжаровпен, ишан Ғалым Фаметовпен, әкесі молда Ахунғали Баймұхамедовпен үнемі байланыс жасап отырған [38, Т 2 50-55-пп].

1929 жылы қазан айында №6 және №11 ауылдардың азаматтары тұтқынға алынып, оларға ҚК 58-11, 58-13-баптары бойынша айып тағылған. 1929 жылы 14 қарашада Қожамжаров Әділ және басқаларына, барлығы 30 адамға қатысты айыптау ісі ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі алқасының соттан тыс

қарауына жолданған. Алма-Ата қаласындағы ОГПУ-дың көтерілістер жөніндегі бөлімінің уәкілі айыптау ісін қайта қарап, 1929 жылы 24 желтоқсанда ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы айрықша үштіктің қарауына берген.

1930 жылы 3 қаңтарда 24 адамға қатысты үкім шыққан. Басында айыпталған 30 адамның ішінен байлар мен атқамінерлер Исағали Ахметов, Иманбек Даргужинов, Қыдырқұл Секербаев, Әбілқайыр Мамбеталиев, Мәкәрім Даулеталиев және қызметкер Бекмаш Нұрмұхамедовтың аты-жөндері үкім қабылданған құжатта жоқ. Ауылдық мешітті молдалардың иелігіне өткізіп бергені үшін айыпталған бұрынғы аудандық прокурордың көмекшісі Бекмаш Нұрмұхамедовтың ісін республиканың прокуратурасы арқылы РСФСР-дың жоғарғы сотының қазақ бөлімінде бөлек қарастыру туралы құжат бар. Ал 1929 жылы қараша айында аты-жөндері аталған 5 адамның қашып жүргендігі, оларға іздеу жарияланғандығы жөнінде құзырлы органдардың хабарламасы кездесті. Соған қарағанда, олар қолға түспеген соң жазадан құтылып кеткен. Мысалы, Жаһаншаның ағасы Ғаббас Досмұхамедов өзі жазадан құтыла алмаса да, туысқаны Вильдан Измағамбетов пен ұлы Нұғман Ғаббасовты ауылдан қашырып жіберіп, жазадан құтқарып еді.

ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы айрықша үштік отырысының шешімімен 24 адамның 12-сі ату жазасына кесілсе, қалған 9 адам 10 жыл, 5 жыл, 3 жыл мерзімдерге сотталған және 3 адам 3 жыл мерзімге жер аударылған. Архив құжаттарында бұрынғы Өлеңті болысының №6 және №11 ауылдары азаматтарының жеке бастарына қатысты төмендегідей деректер бар:

1. Қожамжаров Әділ Жакенбаевич – 43 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, кәсібі – оқытушы, білімі төмен, отбасылық жағдайы бойынша ажырасқан, бұрын екі әйелі болған, бұрын орташа болған, қазіргі уақытта артық астықты тапсырмағаны үшін дүние-

мүлкі тәркіленген, партияда тіркелмеген, ұйымдағы қызметі және бопсалаумен айналысқаны үшін бұрын істі болған, беделді және ықпалды атқамінер. Алаш Орданың көрнекті қайраткері, үкімет мүшесі. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

2. Фаметов Ғалым – 55 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 8 адам бар, иелігінде 4 жылқы, 3 сиыр, 6 қой, 1 жертөлесі бар, бұрынғы бай, ишан, қазақша сауатты, партияда тіркелмеген, 1928 жылы қалың мал үшін бұрын істі болған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

3. Алпанов Жанғали – 58 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 5 адам бар, иелігінде 2 сиыр, 2 жылқысы бар, бұрынғы бай, сауатты, партияда тіркелмеген, 1920 жылы кісі өлтіргені үшін бұрын істі болған (жазасын өтемеген). Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

4. Умаров Кәрім – 54 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 6 адам бар, иелігінде 4 жылқы, 3 сиыр, 9 қой, 1 жертөлесі бар, бұрын орташа болған, патша өкіметі кезеңінде болыс басқармасы болған, қазақ және орыс тілдерінде сауатты, партияда тіркелмеген, 1928 жылы байлардың мүлкін тәркілеу кезінде бұрын істі болып, 8 айға сотталған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

5. Құттыбаев Сейтжан – 75 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 6 адам бар, иелігінде 1 жылқы, 3 сиыр, 6 қойы бар, бұрынғы бай, кәмпескелеуден қашып, малын сатып жіберген, патша өкіметі кезеңінде 6 жыл ауыл старшинасы, кейін би және болыс басқармасының орынбасары болған, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

6. Сұлтаналиев Құрманәлі – 69 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген (екі әйелі бар), мүліктік жағдайы бойынша бай, бұрынғы ірі бай, кәмпескелеуден қашып, малын сатып жіберген, патша өкіметі кезеңінде 5 жыл ауыл старшинасы болған, қазақша сауатты, партияда тіркелмеген, 1928 жылы шабындық жерлерді бөлуге қарсы шыққаны және үгіт-насихат жүргізгені үшін 9 айға сотталған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

7. Нұржанов Айтқали – 65 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 10 адам бар, иелігінде 5 жылқы, 5 сиыр, 3 түйе, 2 бұқа, 1 жертеле, 1 киіз үйі бар, бұрынғы бай, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

8. Баймұхамедов Ахунғали – 56 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 8 адам бар, мүліктік жағдайы бойынша бұрын және қазіргі уақытта күші аз орташа, молда, қазақ және орыс тілдерінде сауатты, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған, Алаш Орда үкіметі кезеңінде жүздікке кірген. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

9. Умаров Казихан – 55 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 8 адам бар, иелігінде 6 сиыр, 2 жылқысы бар, бұрынғы бай, патша өкіметі кезеңінде 2 жыл ауыл старшинасы болған, шала сауатты, партияда тіркелмеген, сотталмаған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

10. Байбулов Тілеқұл - 62 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 7 адам бар, иелігінде 6 жылқы, 4 сиыр, 2 түйесі бар, бұрынғы бай, сауатсыз, партияда тіркелмеген, сотталмаған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

11. Құрманов Көбенғали – 48 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 5 адам бар, иелігінде 2 жылқы, 2 сиыр, 6 қой, 1 түйе, 1 жертөлесі бар, бұрынғы бай, қазақша сауатты, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

12. Саттаев Ерғали – 65 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, иелігінде 2 жылқы, 7 қойы бар, бұрынғы бай, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. Ату жазасына кесілген. Мүлкі тәркіленген.

13. Әшібеков Әлікей – 50 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 7 адам бар, мүліктік жағдайы бойынша бұрын және қазіргі уақытта орташа, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 10 жыл мерзімге концлагерьге кесілген. Мүлкі тәркіленген.

14. Тілекұлов Айтқали – 34 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 7 адам бар, иелігінде 6 жылқы, 4 сиыр, 2 түйе, 1 жертөле, 1 киіз үйі бар, бұрынғы бай, сауатты, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 10 жыл мерзімге концлагерьге кесілген. Мүлкі тәркіленген.

15. Идрисов Лұқпан – 39 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 12 адам бар, мүліктік жағдайы бойынша бұрынғы бай, қазіргі уақытта орташа, Алаш Орда үкіметі кезеңінде болыс басқармасы болған, шала сауатты, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 10 жыл мерзімге концлагерьге кесілген. Мүлкі тәркіленген.

16. Мұхамедсариев Жәмел – 46 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 3 адам бар, иелігінде 3 сиыр, 1 бұқа бар, кәсібі молда, қазақша сауатты, партияда тіркелмеген, 1927 жылы

шабындық жерлерді бөлуге қарсы шыққаны және үгіт-насихат жүргізгені үшін 6 айға сотталған. 10 жыл мерзімге концлагерьге кесілген. Мүлкі тәркіленген.

17. Бурамбаев Ерғали – 65 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, иелігінде 6 жылқы, 2 сиыр, 1 түйе, 15 қой, 1 жертөлесі бар, бұрынғы бай, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 5 жыл мерзімге концлагерьге кесілген.

18. Даулеталиев Сафа – 30 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 4 адам бар, иелігінде 15 қой, 2 жылқы, 3 сиыры бар, бұрынғы бай, қазақша сауатты, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 5 жыл мерзімге концлагерьге кесілген.

19. Мирғалиев Хамидулла – 27 жаста, Орал округі Жымпиты ауданының №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 7 адам бар, иелігінде 6 жылқы, 2 сиыр, 15 қой, 1 жертөле, 1 киіз үйі бар (шаруашылығы әкесімен бірге), сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 3 жыл мерзімге концлагерьге кесілген.

20. Сұлтаналиев Қазихан – 42 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 4 адам бар, иелігінде 25 қой, 2 сиыр, 1 жылқы, 1 жертөлесі бар, қазақша сауатты, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 3 жыл мерзімге концлагерьге кесілген.

21. Даулеталиев Айтулла – 41 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 5 адам бар, иелігінде 2 жылқы, 2 сиыр, 10 қойы бар, бұрын орташа болған, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. 3 жыл мерзімге концлагерьге кесілген.

22. Байтасов Нұржан – 40 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, иелігінде 1 жылқы, 3 сиыр, 2 ешкісі бар, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған. Қазақстаннан тыс аумаққа 3 жыл мерзімге жер аударылған.

23. Қазмағамбетов Хакім – 58 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №11 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, отбасында 5 адам бар, иелігінде 3 сиыр, 5 бұзау, 1 жылқы, 1 жертелесі бар, партияда тіркелмеген, сауатты, бұрын сотталмаған. Қазақстанның шегінен тыс 3 жыл мерзімге жер аударылған.

24. Баймұхамедов Нығмет – 25 жаста, Орал округі Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, қазақ, үйленген, жеке мүлкі жоқ, қызметкер – Орал округтік қаржы бөлімінің аға тексерушісі, 1923 жылдан БЛКЖО мүшесі, сауатты, 2 кластық училищені бітірген, бұрын сотталмаған. Қазақстанның шегінен тыс 3 жыл мерзімге жер аударылған [38,Т 2, 56-60-пп].

1930 жылы 25 қаңтарда Алма-Ата қаласынан ҚКСР бойынша ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігінен Орал өңірлік бөліміне округтің аудан-ауылдарынан 36 адамға қатысты ату жазасын орындау жөнінде №990 шифртелеграмма келген. Ату жазасына кесілген 11 адамға қатысты үкім 1930 жылы 30 қаңтарда сағат 12.00-де, 1-еуіне қатысты үкім 6 ақпанда 11.00-де орындалған. Ешқайда кетпеу туралы қолхатпен ауылында жүрген Ерғали Саттаевты артынан ұстап атқан.

Орал округі бойынша ату жазасына кесілген 36 адамның 35-і бір күнде бір сағатта атылған, 1-і кейін атылған. Жымпиты ауданынан атылған 12 адаммен бірге Орал маңындағы орыс селоларынан 24 адам атылған. Оралдың төңірегіндегі аудандардағы оқиғалар туралы келесі бөлімде қарастырамыз.

Бір өкініштісі, осы адамдарға қатысты ату жазасы орындалып кеткеннен кейін 1930 жылы 29 маусымда жоғарыда қабылданған үкімге өзгеріс енгізген. Қазақстандағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің отырысында Ашибеков Аликей және басқаларына, барлығы 12 адамға қатысты ҚК 58-11, 58-13-баптары бойынша айыптау ісі қайта қаралып, төмендегідей шешім шығырылған:

1. Тлекулов Айткали

2. Идрисов Лукпан
3. Музаметсариев Жамель бес жыл мерзімге концлагерьге қамалсын.
4. Бурамбаев Иргали үш жыл мерзімге Қазақстан шегінде округтен жер аударылсын.
5. Ашибеков Аликей
6. Миргалиев Хамидулла
7. Султаналиев Казихан
8. Давлеталиев Айтулла
9. Байтасов Нуржан жазадан мерзімінен бұрын босатылсын.
10. Давлеталиев Сафа
11. Кожмагамбетов Хаким
12. Баймухамедов Нигматқа қатысты бұрынғы үкім өз күшінде қалдырылсын.

Сөйтіп, ақырында ОГПУ-дың құзырымен Айтқали Тілекұлов, Лукпан Идрисов, Жәмел Мұхамедсариев және Сафа Даулеталиев жазаларын өтеу үшін Қарқаралы қаласына еңбекпен түзеу лагеріне жөнелтілген. Ерғали Бурамбаев, Хакім Қазмағамбетов, Нығмет Баймұхамедов Петропавл округіне жер аударылған. Әлікей Әшібеков және басқалары, барлығы 5 адам мерзімінен бұрын жазадан босатылған [38, Т 2, 89-90-пп].

1998 жылы 20 сәуірде жазықсыз жазаланған өлеңтілік азаматтардың барлығы Батыс Қазақстан облысы прокуратурасының қорытындысымен ақталған.

Қорыта келгенде, Жымпиты көтерілісінің ауқымы кен болғанын, жетекшілеріне қатысты жазаның өте ауыр болғанын байқаймыз. Бұл зерттеу жұмысының нәтижесінде Жымпиты ауданының 4 ауылына қатысты тарихи оқиғаларды қарастырып, 40 адамға тағайындалған үкімді жариялап отырмыз. Кеңес өкіметіне қарсы шыққан жымпитылық азаматтардың қатары мұнымен шектелмейді. Күштеп ұжымдастыру саясатына бағынбағандар Ақтөбе облысына Шыңғырлау ауданына қарай үдере көшкен. Архив

құжаттарында Ақтөбе облысы аумағында жылқосындық Қази Сандыбаев, доссорлық Аязбай Қартамбаев, қаратөбелік Қоңырша Бисенғалиевтермен бірге «бандалық топтың» құрамында қашып жүріп, кейінірек 1932 жылы маусым айында сотталған Жымпиты ауданы №29 ауылының тұрғыны Дербіс Асралиев, Жымпиты ауданы №28 ауылының тұрғыны Құби Жарынғасыновқа қатысты деректер кездесті [39].

Саяси қуғын-сүргін құрбандарының есімдерін халық білуі тиіс. Оларды бүкіл қоғам халық батырлары деп танып, қазіргі жас ұрпақ ержүрек ата-бабаларының ерліктерін мақтаныш етулері керек деп ойлаймыз. Сондықтан Кеңес өкіметінің ұжымдастыру саясатына қарсы халық көтерілістеріне қатысты деректер ғылыми айналымға толық енгізіліп, оқулықтарда жариялануы, музейлерде дәріптелуі және ғылыми-тәжірибелік конференцияларда баяндалуы қажет. Сөйтіп, өткен тарихымыздың ақтаңдақ беттерін жаңаша тұрғыдан зерделеп, халықтың тарихи санасын қайта жаңғыртамыз.

ОРАЛ ТӨҢІРЕГІНДЕГІ СЕЛОЛАРДАҒЫ ОҚИҒАЛАР

1929-1930 жылдары ОГПУ-дың Орал округтік бөлімінің уәкілдері артық астықты тапсырмады деген жәелеумен шаруаларды жаппай жазалады. Сол кезеңде құзырлы органдардың назарына бірінші кезекте Оралдың төңірегіндегі селолардағы кулактар, ақтар армиясының қатарында болған орыс-казактар, әсерлік ұйымның бұрынғы мүшелері ілікті. 1930 жылы 3 қаңтарда Оралдың төңірегіндегі селолардан және Жымпиты ауданынан барлығы 36 адамды ату жазасына кескен. Жымпиты көтерілісінде №6 және №11 ауылдардан 12 адамның атылғаны туралы айтсақ, бұл бөлімде Оралдың төңірегіндегі селолардан 24 адамның бір күнде атылғандығы қарастырылады. Жазықсыз жандар нақақтан атылып кете барды. БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінің деректері бойынша орыс селоларындағы оқиғаларды төменде топтастырып беріп отырмыз.

Бөрлідегі бүлік

1929 жылы бұрынғы Зауральный ауданының, қазіргі Бөрлі ауданының Бөрлі (Бурлин) селосында 12 адам Кеңес өкіметіне қарсы шыққаны үшін айыпталған. ОГПУ-дың құжатында Ф.О.Гнилицкий, Я.А.Корешков, И.М.Курбанов және А.Р.Ризванов кулактар ұйымын құрғаны, оның қызметі Кеңес билігін құлатуға бағытталғаны көрсетілген. Оларды кедейлерді өздеріне бағындырып, жергілікті халыққа қарсы қойды деп айыптаған.

1929 жылы 27 қыркүйекте Бөрлі селосында өрт кезінде бір милиционер жағдайды тұрақтандыру үшін өз револьверінен оқ атып, тұрғындардың бірін жарақаттайды. Бұдан кейін село тұрғындары жергілікті биліктің өкіліне

бағынбай, бүлік ұйымдастырады. Кеңес билігіне өшпенділік танытып жүрген кулактар кедейлермен бірге «Кеңес өкіметінің құйыршықтарын отқа тастандар, коммунистерді ұрындар» деп айғайлап, милиционерді соққыға жыққан. Кулактардың ықпалындағы Коваленко мен Качко көпшілікті жергілікті биліктің өкілдерін ұрып-соғуға айдап салған. Қалғандары Выходец, Мотрыч, Лесных, Смоленский, Петров, Калининченко милиционерді және жергілікті қызметкерлерді ұрып-соғуға қатысқан.

1929 жылы қазан айында Бөрлі селосында кеңестік билікке қарсы бүлік ұйымдастырған адамдар тұтқынға алынып, ҚК 58-2 және 58-10-баптары 2-тармағы бойынша айыпталған. Олар мыналар:

1. Гнилицкий Филипп Осипович – 52 жаста, кулак, сайлау құқығынан айырылған, Орал округі Зауральный ауданы Бөрлі селосының тұрғыны, үйленген, 1929 жылы астық тапсырмағаны және орнын жасырғаны үшін бұрын істі болып, 3 жылға Орал изоляторына қамауға, артынан поселкадан жер аударуға кесілген.

2. Корешков Яков Андреевич – 43 жаста, кулак, сайлау құқығынан айырылған, Орал округі Зауральный ауданы Бөрлі селосының тұрғыны, 1929 жылы астық тапсырмағаны және орнын жасырғаны үшін бұрын істі болып, 2 жылға Орал изоляторына қамауға, артынан 5 жылға поселкадан жер аударуға кесілген.

3. Курбанов Иван Михайлович – 1886 жылы туған, Бөрлі селосы Тихоновский шіркеуінің священнигі, бұрын сотталмаған.

4. Ризванов Абдурахман Ризванович – 75 жаста, қазан татары, сайлау құқығынан айырылған, саудагер, Бөрлі селосында мал және май сатқан, антисемит. 1929 жылы астық жасырғаны үшін бұрын істі болып, жер аударуға және мүлкін тәркілеуге кесілген. Бұрын ақтар армиясымен байланысы болған.

5. Качко Петр Иванович – 1884 жылы туған, Бөрлі селосының тұрғыны, шаруа, астық орумен айналысады, орташа, бұрын сотталмаған.

6. Коваленко Федор Игнатьевич – 1907 жылы туған, Бөрлі селосының тұрғыны, шаруа, бойдақ, орташа, әскери міндетті, шіркеу хорында әнші, бұрын сотталмаған.

7. Выходец Феодор Антонович – 1910 жылы туған, бойдақ, шаруа, үйі, екі жылқысы, екі сиыры бар, бұрын сотталмаған.

8. Мотрыч Иван Кондратьевич – 1906 жылы туған, батырақ, үйленген, бұрын сотталмаған.

9. Лесных Константин Васильевич – 1904 жылы туған, шаруа, үйленген, кедей, бұрын сотталмаған.

10. Смоленский Кузьма Данилович – 1905 жылы туған, шаруа, үйленген, орташа, бұрын сотталмаған.

11. Петров Петр Константинович – 1908 жылы туған, шаруа, батырақ, бойдақ, БЛКЖО-дан шығарылған, әскерге шақырылған.

12. Калининченко Иван Терентьевич – 1907 жылы туған, шаруа, астық орушы, бойдақ, екі бұқасы бар, әскери міндетті.

1930 жылы 3 қаңтарда ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің отырысында үкім қабылданған. Ф.О.Гнилицкий, Я.А.Корешков, И.М.Курбанов, А.Р.Ризванов ату жазасына кесілген, мүліктері тәркіленген, үкім 1930 жылы 30 қаңтарда сағат 12.00-де орындалған.

П.И.Качко, Ф.И.Коваленко, Ф.А.Выходец, И.К.Мотрыч, К.В.Лесных, К.Д.Смоленский, П.К.Петров, И.Т.Калининченконы Қазақстанның шегінен 3 жылға жер аударуға үкім шыққан. 1930 жылы 25 мамырда үкім қайтадан қаралып, барлығының бұрын тұтқында болғандары есепке алынып, қамаудан босатылған. 1989 жылы 10 маусымда барлығы Орал облыстық прокуратурасының қорытындысымен акталған [40].

Святодухов кулактар ұйымы

Зауральный ауданының Святодухов поселкесінде Урожаев пен поп Киселев бастаған кулактардың ұйымы болған. Басшы топтың тұтқынға алынғанына қарамастан, ұйым мүшелері антикеңестік қызметтерін тоқтатпаған. Кулактар өздерінің жағына кедейлер мен орташаларды үгіттеп шығарып алып, азаматтардың жалпы жиналыстарында ұйымның басшылары Урожаев пен Киселевті қамаудан босатуды талап етіп, тұрғындардың қолын жинаған.

Көктемгі астық жинау науқаны кезеңінде Святодухов поселкесіндегі кулактар шаруашылықтарын сақтап қалу үшін өз жақтастарымен ғана қағаз жүзінде артель құрған, ал жағдай саябырсыған кезде бүкіл құжаттарды жойып, артельді таратып жіберіп отырған. Мұндай жалған артель Балицкийдің бастамасымен 1929 жылғы астық жинау науқаны кезінде де құрылған, оның басшылығына БК (б) П қатарынан шығарылған, Украинадан қашып келген Голдышты қойған.

Кулактар басқосуларда тұрғындар арасында малдарыңды сатып жіберіндер, колхозға ештеңе өткізіп керек емес, одан да өздерің ішіп-жеңдер деп үгіт-насихат жүргізген. Колхоздастыруға қарсы топ астық дайындау жоспарын бұзған, олар селодан астыққа қажетті мөшек жинау жұмысына кедергі келтіріп, арба көлік беруден үзілді-кесілді бас тартқан. Өздерінің бидайларын диірменде тартқызып, ұнды сатып жіберген. Сонымен бірге кулактар кәмпескелеу кезінде малдарын пайдалануға алған, өздерін сынаған, қарсы шыққан кедейлерді ұрып-соққан.

Святодухов поселкесіндегі колхоз құрылысына қарсы шыққан төмендегі азаматтар ҚК 58-8, 58-10-баптары бойынша айыптала бастаған:

1. Балицкий Александр Ананьевич – 1867 жылы туған, Зауральный ауданы Святодухов поселкесінің тұрғыны, кулақ, бұрын сайлау құқығынан айырылған, 1929 жылы артық

астықты тапсырмағаны үшін бұрын істі болып, 8 айға қамауға және айыппұл төлеуге үкім шыққан, жалған колхозшы.

2. Глушко Кирилл Михеевич – 1898 жылы туған, Зауральный ауданы Святодухов поселкесінің тұрғыны, кулак, сайлау құқығынан айырылған, 1929 жылы артық астықты жасырғаны үшін бұрын істі болып, мүлкін тәркілеуге ұшыраған, жалған колхозшы.

3. Костенко Андрей Павлович – 1874 жылы туған, кулак, бұрын сайлау құқығынан айырылған, 1929 жылы артық астықты тапсырмағаны үшін бұрын істі болып, бес есе айыппұл төлеуге міндеттелген, жалған колхозшы, шіркеу кеңесінің мүшесі.

4. Голдыш Гавриил Иванович – 1893 жылы туған, кәсібі бойынша приказчик, БК (б) П қатарынан шығарылған, Врангель армиясының бұрынғы аға унтер-офицері, қоғамдық мүлікті талан-таражға салғаны үшін бұрын істі болған, жалған колхоздың төрағасы.

5. Кузьменко Митрофан Григорьевич – 67 жаста, шаруа, 1929 жылы астық тапсырмағаны үшін бұрын істі болып, мүлкі тәркіленген, жалған колхозшы.

6. Терещенко Филипп Панкратьевич – 1898 жылы туған, шаруа, үйі, 2 жылқысы және сиыры бар.

7. Чуб Максим Федорович – 1897 жылы туған, шаруа, орташа, егін орумен айналысады, бұрын сотталмаған, жалған колхоздың мүшесі.

8. Соха Григорий Степанович – 1905 жылы туған, шаруа, кедей, БЛКЖО қатарынан шығарылған, бұрын сотталмаған, жалған колхоздың мүшесі.

9. Мановицкий Харитон Степанович – 1894 жылы туған, шаруа, егін орумен айналысады, бұрын сотталмаған, жалған колхозға кіруге өтініш берген.

10. Шакун Иппат Ильич – 1908 жылы туған, шаруа, кедей, үйленген, жалған колхоздың мүшесі, бұрын сотталмаған.

11. Петрухованов Петр Семенович – 1889 жылы туған, сайлау құқығынан айырылған, Орал қаласында саудамен айналысады, ҚК 58-10-бабы бойынша Айрықша Кеңестің қаулысымен Қазақстанға 3 жылға жер аударылған.

12. Брагин Николай Петрович – 65 жаста, кәсібі бойынша ағаш жонушы, Орал қаласында саудамен айналысады, Айрықша Кеңестің қаулысына сәйкес 3 жылға жер аударылған мерзімін өтеуші.

13. Прачев Филипп Андреевич – 1874 жылы туған, Орал қаласындағы «Новый быт» диірмен артелінің мүшесі, бұрынғы полиция уряднигі, Айрықша Кеңестің қаулысына сәйкес 3 жылға жер аударған мерзімін өтеуші.

14. Халецкий Денис Димитревич – 1899 жылы туған, шаруа, Святодухов селосының тұрғыны, егін орумен айналысады, үйі, сиыры, бұзауы бар, қалған мүлкі 1929 жылы артық астық тапсырмағаны үшін тәркіленген, 1924 жылы бұрын сотталған, жазасын 5 жыл және 4 ай изоляторда өтеген, жалған колхоздың мүшесі.

1930 жылы 3 қаңтардағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің шешімімен А.А.Балицкий, Г.И.Голдыш, М.Г.Кузьменко ату жазасына кесілген, мүліктері тәркіленген, үкім 1930 жылы 30 қаңтарда сағат 12.00-де орындалған.

К.М.Глушко, А.П.Костенко, Х.С.Мановицкий 10 жыл мерзімге, Ф.П.Терещенко, М.Ф.Чуб, Д.Д.Халецкий 3 жыл мерзімге, П.С.Петрухованов, Н.П.Брагин, Ф.А.Прачев 5 жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілген. Г.С.Соха, И.И.Шакунды Қазақстаннан 3 жыл мерзімге жер аударуға үкім шыққан.

1930 жылы 25 мамырда үкім қайтадан қаралған. К.М.Глушко 10 жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілген, Ф.П.Терещенко, М.Ф.Чуб 3 жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілген, А.П.Костенко, Н.П.Брагин 5 жыл мерзімге Солтүстік өлкеге жер аударылған, Х.С.Мановицкий, Ф.А.Прачев, Д.Д.Халецкий 3 жыл мерзімге концлагерьге

қамауға кесілген, П.С.Петрухованов 5 жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілген, Г.С.Соха, И.И.Шақун алдын ала тұтқында болғандары есепке алынып, қамаудан босатылған.

1989 жылы 12 маусымда жазықсыз жазаланған азаматтар Орал облыстық прокуратурасының қаулысымен акталған [41].

Зеленое селосындағы контрреволюциялық ұйым

Кулактарға қарсы қысымшылықтың күшеюіне байланысты Орал округінің Зеленое поселкесінде контрреволюциялық ұйым пайда болып, олар кедейлерді өз ықпалдарында ұстау, коммунистерден құтылу, Кеңес өкіметін құлату мақсатын қойған. Ұйымның басшы тобына кулактар Тимофей Немолочнов, Иван Харчев, Илларион Феофанов, Иван Лягошкин, Лаврентий Лягошкин, Андрей Лягошкин кірген. Бұл топ үйлерінде отырыстар ұйымдастырып, кедейлерге арақ ішкізіп, коммунистер кедейлерді аштан қырғысы келіп отыр деп, оларды Кеңес өкіметіне қарсы қойған. Ұйым мүшелері билік ең шұрайлы жерлерді Зернотрестке беріп қойды, енді селодан бір түйір дән де қалдырмай, бүкіл астықты алып кетейін деп отыр, жақында соғыс болады, казактар коммунистерге қарсы тұрады, коммунистерді жоймай, шаруалар өз қожалықтарын дамыта алмайды деген сыпсың сөздер таратқан және астық дайындауға, колхозға қарсы үгіт-насихат жүргізген.

Бұл топтың белсенді қызметінің нәтижесінде кедейлердің бір бөлігі олардың ықпалына түсіп, Кеңес билігінің науқандық шараларына қарсы шыққан. Селолық кенестің жиналысында кулактардың ықпалымен кедейлер астық тапсыру шегін анықтау мәселесіне қарсы болып, оны алып тастауға қол жеткізген. 1929 жылы 1 тамызда болған жиналыста да кулактардың айтуымен орташалар мен кедейлер жергілікті билік өкілдеріне қарсы сөйлеген.

1929 жылы 3 тамызда ұйым мүшелері Немолочнов, ағайынды Харчевтар, Чернояров, Андрей Лягошкин және Лаврентий Немолчанов Тимофейдің үйінде отырыс өткізіп, соғыс болған жағдайда комсомолдарды, коммунистерді, шет жерліктерді шабатындарын, соғыс болмаған жағдайда өздері ұрысты бастайтындарын мәлімдеген. Кулактар революция болады, коммунистерді қырып-жоямыз деген сөздерді жиі айтатын болған. 5 қазанда Андрей Лягошкин астық дайындау жөніндегі комиссияның мүшесін мандайынан атамын деп қорқытқан.

Орал округі Камен ауданының Зеленое поселкесінде кулактардың ұйымын құрып, Кеңес өкіметіне қарсы шыққан төмендегі азаматтар ҚК 58-11-бабымен айыпталды:

1. Немолочнов Тимофей Авдеевич – 1881 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, ақтарда аға урядник болып қызмет еткен, кулак.

2. Харчев Иван Харисанфович – 1882 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, ақтар армиясының қатарында болған, 1927 жылы бұзақылық үшін бұрын істі болған, кулак.

3. Лягошкин Ераст Артемьевич – 1884 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, ақтардың партизандар полкінде қызмет атқарған, бұрын сотталмаған, кулак.

4. Харчев Георгий Харисанфович – 1905 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған, кулак.

5. Чернояров Куприян Иванович – 1889 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, орташа.

6. Лягошкин Леонтий Леонтьевич – 1880 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, орташа, 1926-1927 жылдары

ауыл шаруашылығы кредиттік және тұтынушылық кооперациясын кулактардың басып алуы үшін белсенді әрекет еткен, ол жерден коммунистерді қуып шығу керек деп мәлімдеген.

7. Лягошкин Андрей Епсихьевич – 1882 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, ақтар армиясы партизандар отрядының белсенді қатысушысы, 1928-1929 жылдары астық дайындау науқанына ашық қарсы шыққан, кулак.

8. Бакалкян Иван Степанович – 1891 жылы туған, партияда тіркелмеген, үйленген, ақтардың партизандар отрядының қатысушысы, кулак, 1926-1927 жылдары кооперацияны кулактардың басып алуы үшін күрес жүргізген, басқарма мүшесі ретінде кредиттік бірлестікте таптық бағытты ұстанғаны үшін бұрын істі болған.

9. Лягошкин Иван Илларионович – 1882 жылы туған, орыс казак, Орал округі Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, ақтар армиясының қатарында болған, 1928 жылы астық дайындау науқанына қарсы шыққан, кулак, бұрын сотталмаған.

10. Феофанов Илларион Елесеевич – 1895 жылы туған, партияда тіркелмеген, үйленген, кәсібі бойынша мед. фельдшер, орташа, ақтардың армиясында болған, 1928 жылы кооперацияға, астық дайындау науқанына қарсы шыққан, бұрын сотталмаған.

11. Лягошкин Лаврентий Иванович – 1893 жылы туған, орыс казак, Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, ақтардың армиясы қатарында болған, кулак.

12. Горшков Иван Степанович – 1894 жылы туған, орыс казак, Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, үйленген, кедей, ақтар армиясының қатарында болған.

13. Капранов Никифор Прокофьевич – 1866 жылы туған, орыс, Зеленое поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, орташа, бұрын сотталмаған.

14. Новозенко Роман Степанович – 1883 жылы туған, Чернигов округі Козлянск ауданы Сивок селосының тумасы, партияда тіркелмеген, үйленген, бұрын сотталмаған, кедей.

1930 жылы 3 қаңтардағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің қаулысымен Т.А.Немолов, И.Х.Харчев, Г.Х.Харчев, А.Е.Лягошкин, И.И.Лягошкин, Л.И.Лягошкин ату жазасына кесілген, мүліктері тәркіленген, үкім 1930 жылы 30 қаңтарда сағат 12.00-де орындалған.

Е.А.Лягошкин, И.С.Бакалкин, И.Е.Феофанов 10 жыл мерзімге, К.И.Чернояр, Л.Л.Лягошкин 5 жыл мерзімге, Н.П.Капранов 3 жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілген. И.С.Горшков пен Р.С.Новозенконы Қазақстаннан 3 жыл мерзімге жер аударуға үкім шыққан.

1989 жылы 16 мамырда барлығы Орал облыстық прокуратурасының қорытындысымен ақталған [42].

Воеводкин мен Махлеев ісі

1. Воеводкин Иван Ерастович – 60 жаста, партияда тіркелмеген, орыс, Орал казағы, Орал округі Коннов поселкесінің тұрғыны, Орал округі Горяновск поселкесінің тумасы, отбасылы. Революцияға дейін ірі кулак, жалдамалы үлкен шаруашылығы болған. Қазіргі уақытта 2 қабатты үйі, 2 жылқысы, 2 сиыры, 1 бұзауы бар. 1922 жылы Бузулук төтенше комитеті бандалармен байланысы үшін тұтқындаған.

2. Махлеев Трофим Евстратович – 50 жаста, партияда тіркелмеген, орыс, шаруа, отбасылы, Орал округі Коннов поселкесінің тұрғыны. Революцияға дейін жалдамалы кулак шаруашылығы болған, 15 батыраққа дейін жұмсаған. Қазіргі уақытта иелігінде 2 қабатты үй, 3 сиыр, 1 жылқы, 4 бұқа, 1 құлын, 1 арба, 1 шөпшапқыш, 10 десятина егістік бар. 1920-

1923 жылдары бандалармен байланысы үшін бұрын істі болған.

Екеуі де ақтардың кезінде белсенді қызмет атқарған. Революцияға дейін ірі кулак-помещик болған, әрқайсы 15-тен 20-ға дейін батырақты жұмсап отырған. Ақтардың кезінде Махлеев генерал Толстов дружинасының құрамында болып, Қызыл армияға қарсы шайқастарға қатысқан.

Воеводкин Кеңес өкіметі тартып алған мүліктерді қайтару бойынша әкімшілік комиссияның төрағасы болған. Большевиктер жағына шыққан өзінің бұрынғы батырақтарын тұтқындап, біреуін Воеводкиннің үйін басып алуға талпынды деп темір күрекпен ұрған. Сөйтіп, олар ҚК 58-8, 58-10-баптары бойынша жиналыстарға мас күйінде келді, бүлік шығарды, жүргізіліп жатырған шараларға қарсы шықты деп айыпталған.

Воеводкин мен Махлеев тұрғындар арасында контрреволюциялық үгіт-насихат жүргізген. Воеводкин әр кездері «Қытай келсін, сонда Кеңес өкіметімен есеп айырысамыз. Астықты селодан шығаруға жол бермейміз» деп мәлімдеген. Махлеев мас күйінде көшеде «Сарандарды ұрындар, Ресейді құтқарындар», «Кедейлер нанды селодан шығармауы керек, әйтпесе, өздері аш қалады» деп айқайлаған.

1930 жылы 3 қаңтардағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдері жанындағы үштіктің шешімімен И.Е.Воеводкин мен Т.Е.Махлеев ату жазасына кесілген, мүліктері тәркіленген, үкім 1930 жылы 30 қаңтарда сағат 12.00-де орындалған.

1989 жылы 10 маусымдағы Орал облыстық прокуратурасының қорытындысымен екеуі ақталған [43].

Владимировка кулак-казак контрреволюциялық ұйымы

1929 жылы астық дайындау науқаны кезеңінде Камен ауданының Владимировка поселкесінде кулак-казактардан құралған ұйым пайда болып, Кеңес өкіметінің саясатына наразылықтар білдірген. Ұйымның басшы тобына кулактар

Филимон Огурешников, Николай Ружейников, Иван Услонцев, Матвей Дегтярев және Георгий Курочкин кірген. Олар өздерінің үйлерінде отырыстар өткізіп, онда Кеңес өкіметі ауылдық жерлерде дұрыс саясат жүргізбей отыр, шектен тыс салықпен шаруаларды тонап, олардың алдындағы соңғы нанын тартып алып жатыр деген бағыттағы мәселелер талқыланатын болған. Кулактар өздерінің қарауындағы кедейлерді астықтан, ақшадан қысып, оларды өз ықпалдарында ұстаған.

1929 жылы 15 қыркүйекте кулак Огурешников ұйымының ықпалына толықтай түскен орташа Иван Железнов Кушум поселкесі кооперативінің маңында астық дайындау бойынша уәкіл Бакановты кездестіріп, оған байланып, астық дайындаушыларды өлтіру керек деп қорқытқан. Осы уақытта Железновтың төңірегіне адамдар көптеп жиналып қалған.

1929 жылы 17 қыркүйекте Владимировка поселкесінде астық дайындау бойынша жалпы жиналыс өтіп жатырған жерге кулактардың ықпалындағы кедей жас жігіт Алексей Котельников келіп, пышағын шығарып, «Мені жіберіндер, астық дайындаушыларды жарып өлтіремін» деп айғайлап, астық дайындау бойынша уәкіл, Оралдағы кірпіш зауытының жұмысшысы Поповты өлтірмекші болған. Котельниковтың әрекетіне адамдар қарсы тұрып, оны жиналыстан қуып шығарып жіберген. Кейінірек сол Котельников кедей Федосеевті де өлтіремін деп қорқытқан, одан басқаларға өзінен астығын тартып алса, армияға барғанда бірінші кезекте бандит және контрреволюционер боламын деп айтқан.

Қыркүйек айында Азовский кулактар Ружейников және Огурешниковпен бірге кедейлердің жиналысына келіп, «Поселокте астық жоқ, астық дайындау жүргізілмеуі керек» деп мәлімдеп, өтіп жатырған жиналысты болдырмай тастаған. Сол қыркүйек айында кеңес мүшелері Железников, Погодаев және Азовский Кеңес пленумының отырысына келіп, шу көтеріп, кеңес бақылау цифрын әділ бөліп отырған жоқ,

Огурешников өте еңбекқор, ол күнімен-түнімен жұмыс жасайды, ал сельсовет оның еңбегін қанап отыр деп айқайлаған.

Ружейников астық тапсыру міндеткерлігін азайту мақсатында Поповтың қалада тұратынын, жағдайының қиындығын ескеріп, қалаға үйіне 1000 дана тезек апарып беретінін айтқан, алайда Попов ондай ұсынысты қабыл алмаған. Сонымен бірге Ружейниковтың мүлкінің тізімі жасақталған кезде ол кедей Рыбальченкоға қоқан-лоқы көрсеткен.

Дегтярев, Азовский және Железнов қыркүйек айында көпшіліктің алдында «Совхоз, колхоздар құрып жатырмыз, бірақ астық жоқ» деп мәлімдеген. Дегтярев сол жерде «Қызметкерлер жатып ішкерлер, өздері колхозға бармайды, тек шаруаларды тартады, қоғамдық асханаларды да аша алмай отыр, себебі бір адам 30 сом алады, енді біреуі 500 сом алады» деп қарсылығын білдірген.

Страмусов кедейлердің сельсоветтің құрамына сайлауға ұсынған үміткерлеріне қарсы шыққан. Услонцев, Выборщиков, Курочкин және басқалары Кеңес өкіметіне қарсы контрреволюциялық үгіт-насихат жүргізген. Кедейлердің кейбірін «Ертең генерал Толстовтың армиясы келеді, билікті қолға алады» деп қорқытқан. 1929 жылы көктемде Огурешников пен Ружейников малдарының тең жартысын сатып жіберген, сондай-ақ Огурешников Котельниковқа алым-салық төлемеу үшін егістік көлемін міндетті түрде азайту керек деп айтқан.

1921 жылы Выборщиков сельсоветтің төрағасы бола тұра, екі кедейді таяқпен ұруға жол берген. Оны орындаушы Матвей Дегтярев болған.

ОГПУ-дың Орал округтік бөлімінің уәкілдері Владимирова поселкесіндегі кулак-казак ұйымына қатысты адамдарды тергеп-тексеріп, төмендегі тізімдегі азаматтарды ҚК 58-8 және 58-11-баптары бойынша айыптаған.

1. Огурешников Филипп Кирилович – 51 жаста, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, ұлты орыс казак, сауатсыз, мүліктік жағдайы бойынша кулак, 2 жылға жуық ақтардың армиясында қызмет еткен, сайлау құқығынан айырылған.

2. Ружейников Николай Георгиевич – 1873 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, орыс казак, партияда тіркелмеген, шала сауатты, мүліктік жағдайы бойынша кулак, мүлкі тәркіленген, 2 жылдай ақтардың армиясы қатарында қызмет еткен, алым-салыққа жататын орындарын жасырғаны үшін жауапкершілікке тартылған, сайлау құқығынан айырылған.

3. Выборщиков Степан Степанович – 1863 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, сауатты, ұлты – орыс казак, тұтқынға алынғанға дейін су транспортының ХІ техникалық учаскесінде жұмыс жасаған, негізгі кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау. 1920-1921 жылдары қорғаныс комитетіндегі белсенді қызметі үшін бұрын істі болған, қорғаныс комитетінің мүшесі, сайлау құқығынан айырылған.

4. Азовсков Вениамин Львович – 1898 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, орыс казак, кулак, кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау, отбасылы, сельсоветтің мүшесі болған, бұрын сотталмаған.

5. Услонцев Иван Иванович – 1859 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, орыс казак, кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау, сауатты-өздігінен оқыған, мүліктік жағдайы бойынша кулак, казак сиезінің (круг) депутаты, ақтардың армиясында қызмет жасамаған, ақтар шегінгенде бірге кеткен, сотталғаны жөнінде дерек жоқ, сайлау құқығынан айырылған.

6. Железнов Иван Дорофеевич – 1882 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, орыс казак, кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау, орташа, отбасылы, сауатты, ақтардың армиясының қатардағы қатысушысы, 2 жыл жарым бойы.

7. Погодаев Иван Иванович – 1886 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, отбасылы, мүліктік жағдайы бойынша орташа, орыс казак, кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау, сауатты, білімі төмен, 1918-1919 жылдары ақтардың және 1919 жылдан 1921 жыл аралығында Қызыл армияның қатарында қызмет еткен.

8. Дягтярев Матвей Степанович – 1876 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, партияда тіркелмеген, орыс казак, негізгі кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау, төменгі білімі бар, отбасылы, мүліктік жағдайы бойынша кулак, ақтардың армиясында қызмет еткен.

9. Страмусов Филипп Исаакович – 1890 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, сауатты, отбасылы, орыс казак, мүліктік жағдайы бойынша орташа, негізгі кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау, ақтардың армиясында 2 жылға жуық, Қызыл армияның құрамында 2-3 ай қызмет еткен.

10. Курочкин Георгий Семенович – 1884 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, сауатты, партияда тіркелмеген, отбасылы, орыс казак, кулак, ақтардың армиясында бір жылдай қызмет еткен, алым-салық орындарын жасырғаны үшін жауапкершілікке тартылған.

11. Котельников Алексей Алексеевич – 1897 жылы туған, Орал округі Камен ауданы Владимировка поселкесінің тұрғыны, сауатты, партияда тіркелмеген, отбасылы, орыс

казак, мүліктік жағдайы бойынша кедей, кулак Огурешниковтың туысқаны, негізгі кәсібі – ауыл шаруашылығы және балық аулау, бұрын сотталмаған.

1930 жылы 3 қаңтардағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің отырысында Ф.К.Огурешников, Н.Г.Ружейников, С.С.Выборщиков, И.И.Услонцев, Г.С.Курочкин ату жазасына кесуге шешім қабылданған, мүліктері тәркіленген, үкім 1930 жылы 30 қаңтарда сағат 12.00-де орындалған.

В.Л.Азовсков, И.Д.Железнов, М.С.Дятярев 5 жыл мерзімге, И.И.Погодаев, Ф.И.Страмусов 3 жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілген. А.А.Котельников Қазақстаннан 3 жыл мерзімге жер аударуға үкім етілген.

1930 жылы 18 мамырда үкім қайта қаралып, М.С.Дятярев 5 жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілген, В.Л.Азовсков, И.Д.Железнов, И.И.Погодаев, Ф.И.Страмусов, А.А. Котельниковтың алдын ала тұтқында болған кездері есепке алынып, қамаудан босатылған.

1989 жылы 10 маусымдағы Орал облыстық прокуратурасының қорытындысымен барлығы ақталып шыққан [44].

Богдановкадағы бұрынғы эсерлер ұйымы

1917-1918 жылдары Орал округі Зауральный ауданының Богдановка поселкесіндегі ауқатты адамдар социал-революционерлер партиясының құрамына жасырын кірген. 1929 жылы Богдановкадағы бұрынғы эсерлер ұйымында болған кулактардың басшылығымен Зауральный ауданының Богдановка, Ильинск, Ореховка, Покатиловка және Керенск поселкелерінің ауқатты шаруалары Кеңес өкіметінің саясатына қарсы күш біріктірген. Олар коммуналар, ұжымдық қоғамдық бірлістіктерді және ауыл шаруашылығы артельдерін құру барысында кедейлерді қыспақтап, жергілікті билік

өкілдерін, белсенділерді және кедейлерді ұрып-соғып, тұрғындар арасында контрреволюциялық үгіт-насихат жүргізген. Кеңес үкіметінің жүзеге асырып жатқан шараларына ашық түрде қарсылық танытып, осылайша Кеңес билігін әлсіретуді және жоюды көздеген. Кулактар өздерінің ұйымына БК (б) П қатарынан шығып кеткен тұлғаларды және кедейлерді, сондай-ақ жастарды тартып отырған.

Кулактар ұйымының жетекшілері және ұйымдастырушылары Д.Т.Кононенко, Е.Г.Денисенко, В.Г.Стародуб, П.Л.Година, Г.А.Колесник, Г.М.Марыксин, ағайынды Бабичтер, М.С.Скрынник, В.В.Моисеенко және басқалары болды. Олар «Кеңес өкіметіне бір пұт та астық бермеу керек, кім астық тапсырса, соны өлгенше сабау керек» деп мәлімдеген.

ОГПУ-дың құрығына түскен Зауральный ауданының Богдановка, Ильинск, Ореховка, Покатиловка және Керенск поселкелерінің төмендегі тізімдегі азаматтары Кеңес өкіметіне қарсы шығып, ұйым құрғандары үшін ҚК 58-8 және 58-10-баптары бойынша айыпталған.

1. Кононенко Денис Трофимович – 63 жаста, Зауральный ауданы Богдановка селосының тұрғыны, шаруа, иелігін бөліске салған, 2 жылқы, 2 сиыр, 13 қой, бұзаулар, ауыл шаруашылығы инвентары бар, қалған мал-мүлкін осы көлемде ұлдарына бөліп берген, 1905 жылдан СРП қатарында болды, бұрын сотталмаған.

2. Стародуб Василий Григорьевич – 1891 жылы туған, Зауральный ауданы Ильинск селосының тұрғыны, шаруа, егіншілікпен айналысады, 1929 жылы астық тапсырмағаны үшін істі болған, 1928 жылдан СРП мүшесі.

3. Година Прокоп Лукич – 1888 жылы туған, Зауральный ауданы Богдановка селосының тұрғыны, шаруа, астық өсіруші.

4. Колесник Григорий Антонович – 1903 жылы туған, Зауральный ауданы Богдановка селосының тұрғыны, шаруа,

астық өсіруші, БК (б) П қатарынан шығарылған, 1925 жылдан 1927 жылға дейін Жұмысшы-шаруалар Қызыл армиясында қызмет еткен.

5. Марыксин Георгий Михайлович – 1903 жылы туған, жұмысшыдан шыққан, Ильинск селосының мұғалімі, 1925 жылдан 1927 жылға дейін Жұмысшы-шаруалар Қызыл армиясында қызмет еткен, БК (б) П қатарынан шығарылған.

6. Бабич Иван Сергеевич – 1889 жылы туған, шаруа-кулак, Ильинск селосының тұрғыны, астық өсіруші. 1929 жылы астық тапсырмағаны үшін істі болған.

7. Скрынник Михаил Самсонович – 1879 жылы туған, шаруа, Ореховка селосының тұрғыны, 1929 жылы астық тапсырмағаны үшін істі болған, СРП Богдановка бөлімінің бұрынғы мүшесі.

8. Деписенко Ефим Григорьевич – 51 жаста, ауқатты шаруа, Богдановка селосының тұрғыны, 1929 жылы астық тапсырмағаны үшін істі болған.

9. Монсеевко Василий Васильевич – 46 жаста, шаруа, Богдановка селосының тұрғыны, бұрын сотталмаған, СРП Богдановка бөлімінің бұрынғы мүшесі.

10. Сидой Иван Семенович – 1904 жылы туған, Ореховка селосының тұрғыны, кулактармен байланысқаны және оңшыл бағыты үшін БК (б) П қатарынан шығарылған, 1926 жылдан 1928 жылға дейін Жұмысшы-шаруалар Қызыл армиясында қызмет еткен.

11. Бабич Яков Сергеевич – 1888 жылы туған, Ильинск селосының тұрғыны, ауқатты шаруа, 1929 жылы астық тапсырмағаны үшін істі болған.

12. Самойленко Иван Тихонович – 1881 жылы туған, Керенск селосының тұрғыны, шаруа, астық өсіруші, СРП Богдановка бөлімінің бұрынғы мүшесі.

13. Самойленко Федор Иванович – 1906 жылы туған, Керенск селосының тұрғыны, шаруа, артельдің мүшесі.

14. Саблин Самсон Калистратович – 1874 жылы туған, Покатиловка селосының тұрғыны, шіркеу қызметкері, әйелі өлген, жалғызбасты, бұрынғы офицер.

15. Ухов Степан Потапович – 1898 жылы туған, Богдановка селосының тұрғыны, есепші, БК (б) П қатарынан шығарылған, ҚК 116-бабы бойынша жауапқа тартылған, ақтардың армиясында телефонист болған.

16. Малолетко Иван Степанович – 1897 жылы туған, Керенск селосының тұрғыны, шаруа, БКП (б) қатарынан шығарылған, 1929 жылы астық тапсырмағаны үшін істі болған.

17. Мироненко Тарас Григорьевич – 1877 жылы туған, Покатиловка селосының тұрғыны, шаруа, 1905 жылдан СРП бұрынғы мүшесі.

18. Злиненко Захар Мардарьевич – 1907 жылы туған, Богдановка селосының тұрғыны, кедей шаруа, БК (б) П қатарынан шығарылған, 1928 жылы диірменді жалға бергені үшін жауапкершілікке тартылған.

19. Деркач Борис Савельевич – 1878 жылы туған, Богдановка селосының тұрғыны, ағаш жонушы, астық өсіруші, 1923 жылы істі болған, СРП Богдановка бөлімінің бұрынғы мүшесі.

20. Чеха Дарья Ивановна – 44 жаста, Богдановка селосының тұрғыны, шаруа, жесір, қарауында 4 адам бар.

1930 жылы 3 қаңтардағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің отырысының шешімімен Д.Т.Кононенко, В.Г.Стародуб, В.В.Моисеенко, Я.С.Бабич ату жазасына кесілген, мүліктері тәркіленген, үкім 1930 жылы 30 қаңтарда сағат 12.00-де орындалған.

П.Л.Годына, М.С.Скрынник, Е.Г.Денисенко, С.К.Саблин 10 жыл мерзімге, Г.А.Колесник, Г.М.Марыксин, И.Т.Самойленко, С.П.Ухов, Б.С.Деркач 5 жыл мерзімге, И.С.Бабич, И.С.Сидой, Ф.И.Самойленко 3 мерзімге концлагерьге қамауға кесілген.

И.С.Малолетко, Т.Г.Мироненко, З.М.Злиенконы Қазақстаннан 3 жыл мерзімге жер аударуға үкім шыққан. Д.И.Чеханың алдын ала тұтқында болғаны ескепке алынып, қамаудан босатылған.

1992 жылы 13 қаңтардағы Қазақстан Республикасы прокуратурасының қорытындысымен барлығы ақталып шыққан [45].

Сонымен 1929 жылғы Орал округінің Бөрлі, Зауральный, Камен аудандарына қарасты селолардағы шаруалардың Кеңес өкіметінің саясатына қарсы наразылықтарын, оларға тағылған айыптар мен үкімдерді зерттеп көрсеттік. ОГПУ-дың мақсаты артық астықты тапсырмаған кулактарды жазалап қана қою емес, сол кулактардың ішіндегі бұрынғы ақтардың армиясында болған, кейін «бандалық» қозғалысқа қатысқан адамдардың, саяси көзқарастары Кеңес билігіне жат тұлғалардың көзін жою, оларды қоғамнан біржолата аластау болды деп есептейміз. Дегенмен құзырлы органдар наразылық білдірген шаруаларға қатысты үкімдерін қайта қараған, ал, өкінішке орай, ату жазасына кесіліп кеткен адамдарды кері қайтару мүмкін емес еді. Бұл жерде билік жандайшаптарының асығыс шешім қабылдағандары көрініп тұр. Оралдың маңындағы селолардағы шаруаларды саяси қудалау, жазықсыз жазалау 1929-1930 жылдармен шектеліп қана қоймайды. Архивте 1930-1940 жылдар аралығында колхоз, совхоздарда қоғамдық мүлікті талан-таражға салды, есеп-қисаптары дұрыс болмады деген желеумен сотталған адамдардың істері көптеп кездеседі. Бір кітаптың аясында олардың барлығын қамту мүмкін болмады.

ЖАҢАҚАЛА ЖӘНЕ ІЛБІШІН КӨТЕРІЛІСІ

1930-1931 жылдары Батыс Қазақстан облысында күштеп ұжымдастыруға қарсы бағытталған қарулы көтерілістер орын алды. Жаңақала және Ілбішін көтерілісі осы өңірдегі ең ірі халық көтерілісі болып табылады. Бұл тұжырымды БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивіндегі Жаңақала және Ілбішін аудандарының азаматтарына қатысты деректерге сүйеніп айтып отырмыз. 8 томнан тұратын бұл құжат «Жаңақала ауданы азаматтарын Шотқара Шамсутдинов және басқаларын, барлығы 130 адамды ҚК 58-2, 58-8 және 58-10-баптары бойынша айыптау ісі» деп аталады. Архив деректері негізінде көтерілістің себеп-салдарына, қозғаушы күштеріне, жүру барысына, ондағы маңызды оқиғаларына, жазалау шараларына кешенді түрде ғылыми талдау жасалып, жаңаша тұрғыдан зерделенді.

1930-1931 жылдары қыстың соңында Жаңақала ауданының байлары ауыл еңбеккерлерін пайдалана отырып, мал дайындау талабын орындамау үшін күшейтілген үгіт-насихат жүргізеді. Олар биліктің мал дайындаудағы тұрғындар алдындағы бережағы туралы көбірек айтқан. Кеңес өкіметінің әлсіздігі, капиталистік күштердің әскері шабуыл жасап, Астрахань, Саратов қалаларын басып алғандығы жөнінде қауесет таратқан. Сонымен бірге жергілікті ауылдық кеңестерге бағынбай, өздерінің көтерілісшілер штабын құруға шақырған. Мұндай бағыттағы байлардың үгіт-насихаты 1930 жылдың көктемінде өз нәтижесін беріп, жергілікті колхоздардың ыдырауына, артынша адамдардың колхоздардан жаппай шығып кетуіне алып келген. 1931 жылы көктемде Ілбішін ауданы №1 ауылының байлары мен ауқаттылары да белсенділік танытып, Кеңес билігінің саясатына қарсы шыққан.

№24 ауыл. Жаңақала ауданы. 1930 жыл

1930 жылы сәуір айында Жаңақала ауданы №24 ауылының байлары мен ауқаттылары Шотқара Шамсутдинов, Запик Қарашиев, Сұлтанғали Жаналиев, Мұқанәлі Жаналиев, Тоқбар Еділбаев, Мендіғали Ахметов, Мардан Ахметов, Салмен Сисенов, Тоқжан Қуаншалиев, Талап Ақпейсов, Исмағамбет Қарақұлов, Тасмағамбет Тасқарин және т.б. ұжымдастыруға және мал дайындауға қарсы күрес жолдарын айқындау мақсатында «Шағыл-Мұрат бай» мекенінде Иманғали Қошымовтың үйінде жасырын жиын өткізген.

Барлығы 150-ге жуық адам жиналған мәжілісте сөз алған Шотқара Шамсутдинов пен Қара Жүсіпов ұжымдастыруға және мал дайындауға наразылықтарын білдіріп, «Қазір осы жерде жиылған қауым түгел ауылдық кеңеске барып, колхоздан бәріміздің шығатынымызды мәлімдеуіміз керек, кедейлер ауылдық кеңестің төрағасын ұрсын, байлар араша түскен болуымыз керек», - деп айтқан. Осы жиында бұрынырақ сөйлеген Құбаш, Мендіғали, Мардан Ахметовтер, Еркуат Қуаншалиев, Сұлтанғали Жаналиев және басқалары да кедейлерді ауылдық кеңестің басшыларын ұрып-соғуға үгіттеген.

Көтерілісшілер №24 ауылдық кеңестің хатшысы Сұлтановтың үйіне келген кезде ол жерде одан басқа №24 ауылдық кеңестің төрағасы Құбиев пен №21 ауылдық кеңестің төрағасы Шәріпов болған және олардың барлығын дойыр қамшымен ұрған. Ұрып-соғуға Құбаш, Мендіғали, Мардан Ахметовтер, Шотқара Шамсутдинов, Досымбет Жүсіпов, Запик Қарашиев, Мұқанәлі Жаналиев және т.б. қатысқан. Содан кейін соққыға жығылғандарды шоланға қамап тастаған, үйдің есігін №21 ауылдық кеңестің төрағасы Шәріповтен тартып алған аңшы мылтықпен Запик Қарашиев күзетіп тұрған. Сондай-ақ одан ауылдық кеңестің құжаттары бар сөмкесі тартып алынған. Қамауда отырған екі ауылдық кеңестің төрағасы мен хатшыны ертеңіне таңертең сол жерге

жиылған 300 адамның көзінше босатқан. Жиналған тұрғындар ауылдың жалпы жиналысын ашуды талап етіп, онда колхоздан барлығы бірдей шығатындығы және малдарын қайтарып алатындығы жөнінде шешім қабылдаған және бұл шешім кейін жүзеге асқан.

№1 ауыл. Жаңақала ауданы. 1930 жыл

1930 жылы көктемде Жаңақала ауданы №1 ауылының байлары-ауқаттылары Жұмағали Қодаров, Қойбағар Дүйсекенов және Бекмұхан Елеусінов жергілікті билікті хабардар етпестен, 200-ге жуық адамды «Құрман мола» деген жерге жинап, онда «Колхоздан барлығымыз шығу керекпіз, өйткені Кеңес өкіметі малымызды тартып алып, алдап отыр» деп мәлімдеген. Сондықтан колхоздан барлығының шыққысы келетінін жеткізу үшін Жаңақалаға делегация жіберу қажеттігі айтылған. Сол жерде Қайыр Құбиев Жаңақала аудандық живсоюздың атына арыз-шағымдарын жазып дайындайды, оны табыстау үшін Дәулет Исақиев пен Тілегіш Молдағалиев аттандырылады. Олар аудан орталығы Жаңақалаға барған бойда қамауға алынады.

Бұдан кейін көтеріліс жетекшілері №1 ауылдық кеңестің төрағасы Серғалиевті қорқыту арқылы тұтқынға алынғандарды кедей деп көрсетіп, қамаудан босату жөнінде хат жазуға мәжбүрлеген. Бірақ бұған қарамастан, тұтқынға алынғандар босатылмайды. Сосын байлар мен ауқаттылар Мұхамбетқали Қайпиев, Жұмағали Қодаров, Батыркеш Елеуов, Ибраһім Құлов және Қойбағар Дүйсекенов №1 ауылдың азаматы Ақболат Тоғашевтың үйінде өздерінің мәжілісін өткізеді. Бұл кездесу барысында №1 ауылдың азаматтарын түгел жинап, оларды тұтқындағы екі ауылдасын босатып алу үшін Жаңақалаға баруға көндіруге шешім қабылдайды. Олар бұған қол жеткізіп, екінші күні таңертеңмен жиналған 200-дей адаммен Жаңақалаға бағыт алады.

Көтерілісшілер тұтқындарды ұстайтын үйге жақындағанда кезекші милиционерлер ауаға ескерту оғын

атады. Сол мезетте алдыңғы қатарда басшыларымен бірге келе жатқандар милиционерлерге қарай ұмтылып, олардың қаруларын тартып алады. 5 мылтық, 1 револьвер алынған, қамаудағы екі адамды босатқан. Милиционерлер Ғазиз Абдуллин мен Қадырғали Лұқпановты Мұхамбетқали Қайшиев, Жұмағали Қодаров, Батыркеш Елеуов, Ибраш Құлов және Есім Медеуов ұрған. Содан кейін көтерілісшілер Жаңақала ауылынан шығып, №1 ауылға қарай бет алады, 2 верст шыққасын тартып алынған қару-жарақты милиционерлерге қолхатпен қайтадан қайтарып берген. Сөйтіп, көтерілісшілер мен аудан орталығындағы милициялық күштердің арасында қақтығыс орын алған. Бұл жағдай көтерілісшілердің ауызбіршілігін, белсенділігін, ештеңеден тайынбайтындығын көрсетіп берді. Нәтижесінде №1 ауыл тұрғындарының колхоздан жаппай шығуына байланысты колхоз ыдырап кетеді.

№24 ауыл. Жаңақала ауданы. 1931 жыл

1931 жылы ақпан айында Жаңақала ауданы №24 ауылының байлары мен ауқаттылары Шотқара Шамсутдинов, Әсім Тасқарин, Әжмолда Баймағамбетов, Сұлтанғали Жаналиев және Ермек Құлбаев №24 ауылдың тұрғыны Мырзағали Үмбетәлиевтің үйінде тапсырылған малдың орнына өндірістік тауарлар, астық және ақша бермей отырғандығына қатысты мал дайындау мәселесін шәй үстінде талқылап, ақылдасып алған соң №24 ауылда көтеріліс жасауға бекінеді. Ол үшін 18-ге толған және одан жоғары жастағы барлық азаматты жинап, оларды Кеңес өкіметінен тапсырылған малдың ақысын тездетіп беруін талап етуге үгіттеу көзделген. Билік өкілдерінің қолында өндірістік тауарлары мен басқа да беретін дүниелері болмағаннан кейін сөзсіз мал дайындау науқаны кедергіге тап болады деп есептеген.

Бір күннен кейін, 1931 жылы 15 ақпанда №24 ауылдың байлары мен ауқаттыларының алдыңғы қатарлы тобы

Шотқара Шамсутдинов, Әжмолда Баймағамбетов, Сұлтанғали Жаналиев және басқалары Иманғали Қошымовтың үйінде алғашқы ұйымдастырушылық жиналысын өткізеді. Ол жерде көтеріліске шығу жөнінде түпкілікті шешім қабылданып, көтерілісшілер штабы құрылады және жиынға қатысушылар көтеріліске басшылық жасауды өз қолдарына алатындықтарын мәлімдейді.

Біраз уақыт өткен соң көтерілісшілер штабы ауыл еңбеккерлерін көтеріліске көптеп тарту мақсатында өз жұмысын бастайды. Ауқатты байлар Шоқбар Қосжанов және басқалары көтерілісшілерге арнап малдарын союға береді, жетекшілері қаруланады, тұрғындар арасынан шолақ мылтық та, аңшы мылтығы да жиналады. 1931 жылы 1 наурыздан жетекшілері бұрынғы Гурьев округіне қарасты Айбас ауылының көтерілісшілерімен Кеңес өкіметіне қарсы бірігіп әрекет ету үшін олармен келіссөздер жүргізген.

№24 ауылға мал дайындау науқанының маңыздылығын түсіндіру үшін Жаңақала аудандық атқарушы комитетінен өкіл жіберіледі, оның қатысуымен өткізілген жиналыста ауқаттылар Тоқбар Еділбаев пен Әжмолда Баймағамбетов ортаға шығып, «№24 ауылдың барлық тұрғыны мал тапсырудан үзілді-кесілді бас тартады», - деп айтқан, оларды қатысушылардың барлығы құптай түскен. Осылайша, билік өкілдері мен ауыл халқы арасындағы текетірес одан сайын күшейе түсті.

Көтеріліс жетекшілері Шотқара Шамсутдиновтың басшылығымен бөліп шығарған 10 адам №24 ауылдан дайындалған етті тиеп, Алғай стансасына қарай шыққан 15 атты арбаға шабуыл жасаған, арбалар тартып алынып, иелеріне қайтарылған.

Бірде №24 ауылдың көтерілісшілер штабына шолақ мылтықпен қаруланған, өзінің айтуы бойынша, Астрахань жақтан келе жатырған, Жаңақала ауданы №12 ауылының тұрғыны Әбу Есқалиев келген.

Ол көтерілісшілерге наразылықтарын күшейте берудің қажеттігін, Кеңес өкіметіне қарсы көтерілістер Жаңақала ауданында ғана емес, Астрахань төңірегінде, барлық жерде жүріп жатырғанын, Кеңес билігінің әлсірегенін, оның құлауы жақын екендігін айтқан.

Бұрынғы Гурьев округінің Айбас ауылынан №24 ауылға Мұхит Ирмұхамбетовтың басшылығымен қаруланған 20 көтерілісші көмек сұрай келіп, Айбас ауылында ауылдастарын қамап ұстап отырған Гурьевтің оперсектор отрядына бірге шабуыл жасауға шақырады. Өздері ерік білдірген Шотқара Шамсутдинов, Запик Қарашиев және басқалары, барлығы 7 адам айбастықтармен бірге ұрысқа аттанады. Қарулары жоқтарына айбастықтар ат және қару-жарақ береді. №24 ауылдың азаматтары бірнеше күн бойы Айбас ауылы маңындағы отрядқа қарсы шабуылға, атыстарға қатысып, кескілескен шайқастан кейін өздерінің көтеріліс штабына оралған. Содан кейін 1931 жылы 15 наурызда Айбас ауылындағы көтерілісті Орал оперсектор отряды келіп басқан, жетекшілері мен белсенді қатысушылар жазаланған.

Таубұйрат және №6 ауыл. Жаңақала ауданы. 1931 жыл

1931 жылы ақпан айының аяғында Жаңақала ауданының Таубұйрат ауылында бай Қамеретдин Смақовтың үйінде соның бастамасымен ауылдың байлары мен ауқаттыларының алдыңғы қатарлы тобының жасырын мәжілісі өткен. Онда мал дайындауға кедергі келтіру әдістерін қарастыру, одан әрі Таубұйрат ауылында көтерілісшілер қозғалысын ұйымдастыру мәселесі қаралған. Мәжіліске үй иесінен басқа Жұбат Сарыев, Сұлтанғали Шадыров, Мұғаш Смақов, Дөкей Үдреев, Дүйсенғали Берсебаев және Сағынай Үмітәлиев қатысқан.

Қамеретдин Смақовтың ұсынысы қабылданып, ертеңгі күні ауылдық кеңестің ұйымдастыруымен мал дайындау мәселесі бойынша болатын жалпыазаматтық жиналыс кезінде кедейлер қарсылық танытулары керек. Ол үшін Сұлтанғали

Шадыров сол түні ауылды айналып шығып, кедейлерді үгіттеуі керек, ал Қамеретдин Смақов жиналыс болып жатырған кезде малды тапсыру үшін келіскеніміздей, Үштаған мекеніне айдауы керек, сол сәтте кедейлер малды бермей, ұстап қалуы керек, барлық ауыл тұрғынының малдарын тапсыруға үзілді-кесілді қарсы екендігін жария етулері тиіс, сонда жиналыс болмай қалады, сонымен бірге мал дайындау тоқтап қалады, содан кейін көтеріліс штабын құрамыз деп пешкен.

Көтерілісшілер қатарына кедейлерді көбірек тарту мақсатында байлар мен ауқаттылар малдарын сойып, кедейлерді ет асып, тамақтандырады. Сонымен бірге кедейлердің арасында Кеңес өкіметі тапсырылған малдың орнына өндірістік тауарларды, азық-түлік және ақша бермей отыр деп үгіт-насихат жүргізген.

Ертеңіне таңертеңмен өткізілген ауылдың жалпы жиналысында түнімен ауылды аралап, кедейлерді үгіттеп, тапсырманы орындаған Сұлтанғали Шадыров «Кедейлер мал дайындауға қарсы, бұл іс ендігі жерде орындалмайды, байлар мен ауқаттылардың малын мемлекетке өткізгенше, кедейлер малды қалағанынша сойып, етін қажетіне жарататын болады», - деп айтқан. Одан кейін сөйлеген кедей Тілеу Шаметов «Шадыровтың айтқандары дұрыс емес, ол ауылдың байлары мен ауқаттыларының ықпалымен сөйлеп тұр» деген кезде Сұлтанғали Шадыров оның бетінен дойыр қамшымен ұрып жіберген, артынан басқалары да ұра бастаған, солардың ішінде Мұғаш Смақов ұрған. Сол мезгілде Қамеретдин Смақов жиналғандардың қасынан малын дайындау пунктіне тапсыру үшін айдап өткен. Сұлтанғали Шадыров малды айдатпай, ұстап қалуға Жұбат Сарыев, Мұғаш Смақов және басқаларын жіберген, олар малды күштеп тартып алып қалған. Ауыл іші ығы-жығы болып, дау-жанжал өршіп кеткен.

Сөйтіп, жиналыс өтпей қалады, келесі күні байлар мен ауқаттылар Жұбат Сарыев, Сейтжан Бахталиев, Қамеретдин

Смақов, Мұғаш Смақов, Сұлтанғали Шадыров, Қайсағали Мұхамедияров, Дүйсенғали Берсебаев, Дөкей Үдреев және Үмітәлі Бекжанов көтеріліс штабын құрады, оларға Тайбұйрат ауылының тұрғындарынан 50-60 адам қосылады. Көтеріліс штабы Үмітәлі Бекжановтың үйінде орналасады.

Көтеріліс штабынан Дөкей Үдреев Таубұйрат ауылдық кеңесінің келесі бір ауылына жіберіледі, ондағы мақсат сол жерден көтерілістің екінші штабын құру болды. Дөкей Үдреев сол ауылда тұратын ауқатты Жәрдемғали Такесовпен бірге 20 шақты адамды жинап, мәжіліс өткізіп, Мұхаметдин Шыналиевтің үйінде штаб құрады, сөйтіп өздерінің күрестерін бастайды.

Бекжановтың үйіндегі штабтан Қабдолла Ехяев байланыс орнату үшін Жаңақала ауданының №24 ауылындағы көтерілісшілер штабына жіберіледі. Көтеріліс жетекшілері мал сойып, ет асып, штабқа келген адамдарды азықтандырып отырған. Қамеретдин Смақов, Дүйсенғали Берсебаев, Үмітәлі Бекжанов, Нұрғали Берсебаев және басқалары көтерілісшілер үшін малдарын союға берген. Ауыл-ауылға көтеріліс болатынын жеткізу үшін хабаршылар жіберіп құлақтандырған, көтеріліске шығуға шақырған, тұрғындар арасынан қару-жарақ жинастырған.

Таубұйрат ауылымен бірдей уақытта Жаңақала ауданының №6 ауылында көтеріліс жағдайы пайда болған. 1931 жылғы қыстың соңында мал дайындау науқаны кезеңінде ауылдық кеңестің жауапты адамдары бай-ауқаттылар Бекжан Ағысовқа және басқаларына міндеттемелерін айтып, қатаң түрде түсіндірген, ал оны орындамағандардың дүние-мүлкінің тізімі жасақтала бастаған. Осы кезде бай, сайлау құқығынан айырылған Бекжан Ағысов мылтығын алып, үйіне келмей, жергілікті биліктің өкілдерінен жасырынып жүреді. Ол өзімен тілеулес адамдардан ұйым құрған. Оның құрамында Орда ауданынан барымташы Дәріш Мұрташев, №6 ауылдан Бақтыгүл Қуанышев, Шақырбай Жәмешев, Әліпқали

Шабдаров, Әжіғали Рахимов болған, кейін сол ауылдан Қажетдин Жәмешев пен Қуаныш Өтегенов қосылған. Олар дүние-мүліктерінің тізімін жасауға көмектескен жергілікті белсенділер – бригадир Дәулет Исмұратовты, ауыл мұғалімін жабылып ұрып соққан және оларды тонап кеткен.

Содан кейін Ағысов өзінің қасындағы адамдарымен бірге ауылдарды аралап, тұрғындардан кез келген атыс қаруын жинастыруға кіріскен. Барлығы жинап алынған мылтықтармен қаруланып алады, көпшілігінде аңшы мылтығы болған. Ағысов ұйымымен бірге №6 ауылдық кеңеске қарасты Бимен ауылына келіп орналасып, көтеріліс ұйымдастыру мақсатында штаб құрады. Көтерілісшілердің төңірегіне 50-ге жуық адам шоғырланады, жергілікті байлар мал сойып, ас беріп және үгіт-насихат арқылы кедейлерді көтерілісшілердің қатарына тартқан.

Орда ауданынан келген Орал оперсектор отрядымен көтерілісшілер екі сағат бойы ұрыс жүргізеді. Отряд кейін шегініп, «Көтерілісті тоқтатындар, барлық қару-жарақтарыңды тапсырындар!» деп жазбаша түрде ұсыныс айтады, бірақ көтеріліс жетекшілері оған келіспейді. Дегенмен көтерілісшілердің негізгі бөлігі Кеңес өкіметінің қарулы әскеріне қарсы тұру мүмкін емес деп, үйлеріне тарқап кетеді. Осылайша өзінің сәтсіздікке тап болғанын түсінген Ағысов жақтастарымен және Бимен ауылының байлары Медетқали Исқалиев пен Қампаш Жәмешевті ілестіріп, Жаңақала ауданының №23 ауылына қарай сол жақтағы көтерілісшілерге барып қосылу үшін бағыт алады. Жолда түнде ұйымның құрамынан Қуаныш Өтегенов бөлініп, белгісіз жаққа кетіп қалған.

№23 ауылға келген Ағысов мұнда көтеріліс штабының жоқ екенін білгеннен кейін Таубұйрат көтеріліс штабына барады. Ағысов адамдарымен ол жерге барған бойда Таубұйрат штабының жетекшісі Сұлтанғали Шадыровтың бұйрығымен үй-үйге қонуға жайғастырылады. Ағысовтың

ұйымына Таубұйрат штабынан Сұлтанғали Шадыров, Сейтжан Бахталиев және Қайсағали Мұхамедияров қосылған.

Таң атқанда Таубұйрат ауылының көтеріліс штабын Болдыревтің басшылығымен келген Орал оперсекторының біріккен отряды қоршауға алады. Ағысовтың ұйымы және басқалары да беріспей шайқасады, ұрыста бірнеше көтерілісші өледі, қалғандары тұтқынға түседі, осылармен бір уақытта Таубұйрат ауылындағы штаб түгел жойылған.

№4 ауыл. Жаңақала ауданы. 1931 жыл

Жаңақала ауданының байлары мен ауқаттыларының үстем тобы ұйымдастырған көтеріліс қозғалысының толқыны осы ауданның №4 ауылына да жетеді. Аталған топтың өкілдері Қитаров және басқалары көрші ауылдардағы көтерілістердің жүру барысынан хабардар болып отырғаннан кейін №4 ауылда көтеріліс жасаудың қамына кіріседі. Олар ауыл тұрғындарының арасында мал дайындауға қарсы үгіт-насихат жүргізіп, билік ертең бүкіл малды тартып алады, астық бермей қояды, барлығы аштықтан қырылады деп ақпар таратқан. Шынымен де, көтерілісшілердің айтқандары кейін айна қатесіз орындалды.

№4 ауылда сотталған, бұрынғы Сламихин ауданындағы түрмеден қашқан, наган револьверімен қаруланған Қоблан Дәулетқалиев болған, ол осы ауылдағы көтеріліс жетекшілігін өз қолына алған.

Қоблан Дәулетқалиев Жаңақала ауданының №24 ауылына барады, ондағы мақсат ол жақтағы көтерілістің жай-күйін өз көзімен көріп-біліп қайту болған. Ол 1931 жылы 14 наурызда №4 ауылға қайтып келген бойда 15 наурызға қараған түні көтеріліске дайын отырған бірқатар ауыл тұрғынының басын қосып, жиналыс өткізген. Барлығы 40-қа жуық адам жиналған, қатысушылар таңертеңмен көтерілісшілердің тамағына соятын малды ұрлап айдап кету мақсатында живсоюздың және Жуантөбедегі мал қабылдау пункттеріне қарулы шабуыл жасауды ойластырады.

1931 жылы 15 наурызда таңертеңмен көтерілісшілер Қоблан Дәулетқалиевтың басшылығымен өздерінің қатарына жергілікті тұрғындарды қосып алып, Жуантөбедегі және живсоюздың Шомбел мекеніндегі мал қабылдау пункттеріне шабуыл жасап, 27 бас ірі қара, 3 жылқы, 14 түйені айдап әкетеді.

Мал қабылдау пунктіне шабуылдау кезінде көтерілісшілер №4 ауылдық кеңестің төрағасы Абдулғали Қуаншәлиевті және ауылдық кеңестің хатшысы Қажетдин Әубекеровті ұстап алған, олардың біріншісін Бисенғали Өтеулиев қамшымен ұрған. Қарауылшағыл қыстағынан қолға түскен малды айдап келе жатырған көтерілісшілер ұсталғандарды қажетті құжаттарды, анықтамаларды және т.б. беруге керек болады деп өздерімен бірге алып жүрген және оларды көтеріліс штабын отряд келіп талқандағанға дейін жібермей, қастарында ұстаған.

Көтерілісшілер ауылға келгеннен кейін штаб ретінде 4 үйге орналасады: 1) Құрманғазы Менесовтың, 2) Сабыр Қитаровтың, 3) Балғазы Қитаровтың және 4) Сағаз Қитаровтың үйлерінде. Штабтарда барлығы 200-ге жуық адам жиналған. Қолға түскен малды көтерілісшілерді тамақтандыру үшін сойған.

Жетекші бұрынғыша Қоблан Дәулетқалиев болды, басшылықтың құрамы мына адамдардан тұрды: 1) Мұхамбетқали Қожебаев 28-баппен істі болған; 2) Мұқатай Қалышев 28-баппен істі болған; 3) Қали Науин; 4) Сабыр Қитаров; 5) Балғазы Қитаров; 6) Серікқали Түменов; 7) Бисенғали Өтеулиев; 8) Хайрулла Қуанышқалиев; 9) Ағылман Орақов, 10) Нұри Қадыров, 11) Әлім Балмулдин, 12) Маха Балмулдин. Басшылардың бір бөлігі қаруланды, көпшілігінде халықтан алынған аңшы мылтығы болды.

Қоблан Дәулетқалиев бұрынғы Гурьев округі Айбас ауылының көтерілісшілеріне байланыс орнату және бірігіп әрекет ету үшін барған. Сонымен қатар ол осындай

мақсатпен Жаңақала ауданының №11 ауылына және Ілбішін ауданының №1 ауылына Хайрулла Қуанышқалиевті жіберген. Сондай-ақ №11 ауылдың көтерілісшілері атынан №4 ауылға хабаршылар байланыс орнату үшін келген.

№4 ауылға түсіндіру шараларын жүргізу мақсатында Жаңақала аудандық атқару комитетінің төрағасы Исениязов прокурор Мұқашевпен бірге шыққан. Олардың қатысуымен басталған жиналыс көтерілісшілер басшыларының қарсылық білдіруіне байланысты өтпей қалған. Қоблан Дәулетқалиев және Серікқали Түменов Исениязовқа күш көрсетіп, аттан аударып тастап, атын тартып алып кеткен.

Жақын арада, нақтырақ, 1931 жылы 21 наурызда келген Орал оперсекторының отряды №4 ауылдағы көтеріліс штабын жойған және оған қатысушылар репрессияға ұшыраған.

№11 ауыл. Жаңақала ауданы. 1931 жыл

Жаңақала ауданының №11 ауылдық кеңесі бойынша көтеріліс қозғалысы да мал дайындау мәселесі төңірегінде пайда болған. Ауылдың бай-ауқаттыларының үстем топ өкілдері Қалеш Тілепберген, Қадырхан Шоқатаев, Мұқсин Шоқатаев және басқалары мал тапсырушыларға өндірістік тауарлардың және азық-түліктің өз уақытында берілмегеніне байланысты күшті үгіт-насихат жүргізеді. Кеңес өкіметі барлығын аштан қырғысы келіп отыр, барлығының малын тартып алды, кедейлердің қолындағы 2-3 бас мал ғана қалды, бірақ олардан оны да тартып алады, малдың орнына ештеңе берілмейді, ал биліктің бұған мүмкіндігі жоқ деп айтқан. Бұл биліктің ақыры жақын, Кеңес Одағы территориясының көп бөлігін капиталистік мемлекеттер басып алған, Кеңес өкіметі бұл елдермен бұрыннан жауласып келеді, өліспей беріспейтін түрлері бар деген қауесет таратқан. Кеңес өкіметіне қарсы көтерілістер жер-жерде жүріп жатыр, мысалы, №4 ауылдың, №24 ауылдың және басқа ауылдардың халқы көтеріліске шықты деп, көздерін жеткізе түскен.

1931 жылы 6 наурызда №11 ауылдық кеңестің Азғыр, Жаманқұл және Кашут ауылдарының 100-ге тарта адамы Март ауылындағы мектепке жиналады. Қадырхан Шоқатаев, Қалеш Тілепбергенов және басқаларының тапсырмасымен 6 адам Жаңақала аудандық атқару комитетінің уәкілі Хисим Мырзағалиевті, №11 ауылдық кеңестің төрағасы Сәрсен Қонқұшевты және ауылдық кеңестің хатшысы Абурхат Ихласовты жиналысқа шақыру үшін жұмсалады, ол адамдар келуден бас тартқан жағдайда күшпен алып келуге бұйрық берілген.

Аталған адамдар Мырзағалиев және басқалары келген кезде наразылық білдіруші топтың жетекшілері келесі талаптарды қойған:

1) бірыңғай ауыл шаруашылығы салығы туралы ереженің 28-бабын қолданудан босатуды және бірнеше шаруашылықты ауқаттылар санатынан алып тастауды;

2) тапсырылған малдың өтемақысына дереу түрде өндірістік тауарлар, ұн және ақша беруді;

3) одан әрі мемлекетке мал тапсыруды талап етпеуді;

4) ауылдық кеңестің төрағасы Қонқұшевты қызметінен алып, орнына №11 ауылдың байырғы тұрғындарынан біреуді тағайындауды.

Бұл талаптарды тез арада орындау мүмкін емес еді, сол сәтте Мырзағалиевті, Қонқұшевты және Ихласовты Қадырхан Шоқатаев, Мұқсин Шоқатаев, Бисенғали Хайруллин және Арыстанғали Салықов ұрып-соққан. Осылайша билік пен халықтың арасындағы текетірестің салдарынан жергілікті биліктің өкілдері соққыға жығылған.

Сол жиналыстан кейін көтеріліс штабы құрылған. Жетекшілері үгіт-насихат жүргізуді тоқтатпастан, ауыл-ауылдан жақсы мініс аттарын, атыс қаруын жинастырады. Мұндай жұмыстарға өз ортасынан Сүндетқали Қонысбаев және басқаларын арнайы бөліп шығарған. Сөйтіп, тұрғындардан жинап алған қару-жарақпен қаруланған

көтерілісшілер дайындық-ұйымдастырушылық кезеңінен өтіп, енді белсенді іс-қимылдарға көшеді.

1931 жылы 18 наурызда Тілепберген Исмағамбетовтың үйінде көтерілісшілердің жиналысын өткізіп, онда қызылдардың жіберген отрядымен қарулы күрес жүргізудің қажеттігін айтқан. Көтерілісшілер бұған қарсы болмай, тағы да мінетін аттар қарастырып, келесі күні барлығы Ахмет Нигматуллиннің үйінде жиналатын болып шешім қабылдаған. Ертеңгі күні көтерілісшілер өздерінің белсенді әрекеттерін кооператив және шаруашылық ұйымдарына қарулы шабуыл жасаудан, малдарын тартып, ұрлап әкетуден бастайды. Мал сойып, аспен көтерілісшілерді ауқаттандырған, осылайша өздерінің қатарына кедейлерді көптеп тартқан. Сөйтіп, №11 ауылдағы көтерілісшілердің саны артып, Кеңес өкіметінің саясатына қарсы күрестері одан сайын күшейе түскен.

Айбастық көтерілісшілерден №11 ауылға жетекшілері Мұхит Ирмұхамбетов келіп, осы ауылдың көтерілісшілерімен бірігу жөнінде ұсыныс айтқан. Ілбішін ауданының №1 ауылына, олардың жетекшілері Исенияз Читыков пен Сапарғали Мамедалиевке №11 ауыл жетекшілерінің бұйрығымен Кенжеғали Көпжасаров барған, ондағы мақсат №11 ауылдағы көтерілісті одан әрі жүргізу бағытында олардан ақыл-кеңес және нұсқаулар алу болған. Жаңақала ауданының №1 ауылындағы көтеріліс ошағы жойылған соң сол жақтан қашып шыққан Дорбай Урекенов қаруымен №11 ауылға келіп, отрядтың өздерінің көтеріліс штабын жойғанын айтып жеткізген. №11 ауылдың көтерілісшілеріне Жаңақала ауданының №4 және №24 ауылдарында көтеріліс штабтарының жойылғаны жөнінде хабар жеткен. Содан кейін жетекшілері Жаңақала ауданы бойынша ОГПУ-дың отряды оларды ұстағанға дейін қашып тығылып жүрсе, қатардағы көтерілісшілер тарап, өз үйлеріне кеткен.

№1 ауыл. Ілбішін ауданы. 1931 жыл

Жаңақала ауданының №4 ауылымен және Гурьев ауданымен шектесіп жатырған Ілбішін ауданының №1 ауылындағы бай-ауқаттылардың үстем тобы 1931 жылы көктемде көтеріліс ұйымдастыруға шешім қабылдаған. Бұл топтың ішінен Исенияз Читыков пен Сапарғали Мамедәлиевтің халықтың арасында ықпалы мен беделі ерекше болды. Екеуі де бұрын депутат болған, ал біріншісі сонымен қатар болыс басшысының көмекшісі қызметін де атқарған. Ол екеуінің барлық мүлкі 1931 жылы кәмпескеленген. Олардың ықпалы мен беделі Ілбішін ауданына ғана емес, Жаңақала ауданы аумағына да таралған.

Исенияз Читыков пен Сапарғали Мамедәлиев өздерінің ауылының байлары мен ауқаттыларын №1 ауылда көтеріліс ұйымдастыру бағытында жасырын мәжіліс өтетіндігі жөнінде хабардар етеді. Мәжіліс өткізетін орын ретінде Гурьев ауданының Мамбет ауылы таңдап алынады, ондағысы сол ауданның тұрғындары да болатын көтеріліс туралы біліп отырсын деген мақсат еді. Мәжіліске Ілбішін ауданына қарасты №1 ауылдан 20-ға жуық адам жиналып, жетекшілері Сапарғали Мамедәлиев, Хайрош Мұратов, Нұғман Досқалиев, Жетен Сүндетов және Әмірхан Арынғазиев жиналғандарға №1 ауылда Кеңес өкіметіне қарсы қарулы көтеріліс ұйымдастырудың қажеттілігін, «Өйткені оның саясаты барлығын қырып тынатынын айтып түсіндірген. Мұның ақыры ашаршылыққа ұрындырады, қазірдің өзінде барлық жерде көтерілістер жүріп жатыр, мысалы, Жаңақала ауданының №4, №6 және №11 ауылдарында. Бірінші кезекте жан-жақтағы колхоздарды талқандау керек, малдарын тартып алып, көтерілісшілерге қару-жарақ жинастыру қажет болады» деп айтқан. Бұл мәселелер жөнінде қайтар жолда №1 ауылдың жиналысын өткізу көзделген.

Мәжілістен өздерінің ауылдарына қайтып келген соң басшылары жергілікті колхозға шабуыл жасап, малдарын

тартып алып, колхоз басқармасының төрағасы Жұбандықовты, ауылдық кеңестің төрағасы Шангаспаевты, ауылдық кеңестің хатшысы Ирғалиевты, мұғалім Жұмағалиевті өлтірмекші болып, қаруланып дайындалады.

Бірақ көтерілісшілер белсенді әрекеттерге кірісуге үлгермеді. Өйткені Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны Камал Сұлтангиреев Калмыков ауылы жағынан Ілбішін ауданының №1 ауылына қызылдардың отряды жақындап келе жатырғанын хабарлайды. Содан кейін Сапарғали Мамедәлиев барлық көтерілісшіге үйлеріне қайтуға бұйрық беріп, отряд кеткен бойда көтерілісті қайтадан жалғастыру үшін жиналамыз деп тарқасады.

№1 ауыл. Жаңақала ауданы. 1931 жыл

Жаңақала ауданының бірнеше ауылын көтеріліс қозғалысы жайлаған тұста 1931 жылы 17 наурызда №1 ауылда ауылдық кеңес мал дайындауға байланысты жалпыазаматтық жиналыс өткізген. Жиналыс аяқталған соң Қойбағар Дүйсекенов Ақболат Тоғашевтың үйінде жасырын мәжіліс өткізіп, қатысушылар – Мұхамбетқали Қайпиевке, Өтеген Жеткізовке, Молдағали Қарабалиевке, Батыркеш Елеуовке, Жұмағали Қодаровқа «Кеңес өкіметі жойылып жатыр, Саратовты шетел әскері басып алған, осыған орай Жаңақала ауданының №4 және №11 ауылдарында Кеңес өкіметіне қарсы көтерілістер болып жатыр. Көтеріліс штабтары құрылған, колхоздарды талқандап, малдарын тартып алып жатыр және т.б., сондықтан №1 ауылда да көтеріліс ұйымдастыруымыз қажет немесе №4 және №11 ауылдардағы көтерілісшілерге түгел қосылу керекпіз», - деп мәлімдеген. Сол уақытта мәжіліс болып жатырған жерге батырақ Иманғали Ирғалиев байқамай кіріп кетеді, оны ауылдық кеңестің жіберген тыңшысы деп есептеп, жиналғандар соққыға жығады. Мәжіліске қатысушылар №4 ауылға сол жақтағы көтеріліс жағдайын анықтап келу үшін жіберілген Бұзаубай Қойшиев қайтып

келген соң 4 күннен кейін қайтадан жиналатын болып келісіп тарқасады.

Жаңақала ауданының №4 ауылы мен №1 ауылының арасындағы байланыс Бөкей Байбалин арқылы жүзеге асып отырған, оның үстіне №1 ауылда №4 ауылдың азаматы өз ауылы көтерілісшілерінің өкілі ретінде Камал Жуанбаев болды. Аталған мәжілістен кейін басшылары Дорбай Урекенов, Қойбағар Дүйсекенов және басқалары ауылдың көпшілік қауымын өздерінің жағына тарту мақсатында Кеңес билігіне қарсы үгіт-насихат жүргізген.

1931 жылы 21 наурызда Дорбай Урекенов, Байғожа Оразбаев және Бұзаубай Қойшиев ауылдың ауқаттысы Қабдеш Жантөриннің үйінде барлығы бірге көтерілісті ұйымдастыру және белсенді іс-қимылдарға көшу мәселесіне арналған өздерінің екінші мәжілісін өткізген.

1931 жылы 23 наурызда көтерілістің басшылары Сейтқали Досқалиевтің үйінде 50-60 шақты адам қатысқан жиналыс өткізеді. Қойбағар Дүйсекенов бірінші кезекте көтерілісшілердің азық-ауқатына сою үшін колхоздарға шабуыл жасап, малдарын тартып алу қажет деп мәлімдеген. Бұған жиналғандар келісіп, Дорбай Урекенов, Қойбағар Дүйсекенов, Құбаш Ишанов және Айтқали Төлегеновтің жетекшілігімен қаруланған топ Буденный атындағы колхозға шабуыл жасап, 53 бас жылқыны айдап әкеткен. Малмен қоса колхоздың басқарма төрағасын бірге ұстап алған.

Бұл шабуылдан келе жатырған көтерілісшілер тағы басқа шабуыл ұйымдастырып, Талов ауданының «Кедей» колхозынан 54 ірі қара, 3 түйе және 23 жылқыны тартып айдап әкеткен. Бұрынғы мал дайындаудағы колхоздың өкілі Ғұмар Мырзағалиевті қорқытып қуып жіберген. Тартып алынған малдың жартысы көтерілісшілердің қажетіне сойылса, қалғаны көтеріліске қатысушылардың арасында бөліске түскен. Ондағы мақсат көтерілісшілердің қатарына көбірек адам тарту болған.

Колхоздарға шабуыл жасалғаннан кейін Жаңақала ауданының №4 ауылынан №1 ауылға қайтып келген Камал Жуанбаев көтеріліс басшылары Дорбай Урекеновке және басқаларына №4 ауылдағы көтеріліс штабын сол ауылға жіберілген Орал оперсекторының отряды жойғаны жөнінде хабарды жеткізеді. Содан кейін көтеріліс басшылары жасырынып, қатардағы көтерілісшілер үйлеріне тарап кетеді. 1931 жылы 24 наурызда №1 ауылға келген Орал оперативті секторының отряды көтеріліске қатысқандарды анықтап, жазалаған [46, Т 8., 45-61-пп].

Жазалау шаралары

ОГПУ отрядының репрессиялық шараларының барысында көтерілісшілерді жаппай тұтқындау жүзеге асырылған. 1931 жылы 27 наурызда Жаңақала және Ілбішін аудандары аумағында көтеріліске қатынасқаны үшін 360 адамға айып тағылып, қамауға алынады. Олардың барлығын Оралдағы еңбекпен түзеу мекемесінде қамауда ұстаған. ОГПУ-дың Орал оперативтік секторы уәкілдері бес ай бойы тергеп-тексеру жұмыстарын жүргізген.

1931 жылы 2 қыркүйекте байлар мен атқамінерлердің үгіт-насихатына еріп, бірақ көтеріліс кезінде айтарлықтай іс-қимыл әрекеттерге бара қоймаған 76 адамның ісі тоқтатылып, қамаудан босатылған. Ал, керісінше, 15 қыркүйекте құзырлы органдардан қашып жүрген 12 адам тұтқынға алынған. Сонда Жаңақала және Ілбішін аудандарынан барлығы 372 адам тұтқынға алынған.

1931 жылы 10 қарашада 70 адамның, 2 желтоқсанда 5 адамның, 15 желтоқсанда 12 адамның ісі тоқтатылып, қамаудан босатылған. Олардың көтерілісте белсенді әрекеттерге бармауымен қатар орташа, кедей, батырақ болғандары және кәмелет жасына толмағандары ескерілген. Сонда тергеу барысында барлығы 163 адамның ісі тоқтатылып, қамаудан босап шыққан. Қамауда ұзақ уақыт отырған 69 адам денсаулықтарының нашарлауына

байланысты қайтыс болған. Аштықтан немесе эпидемиялық аурудан өлулері де мүмкін. Өйткені құжатта артынан 130 адамды тізім бойынша денсаулық жағдайын тексерген анықтамалық бар. Комиссия олардың көпшілігінің дені сау деп анықтаса, араларында он шақты адамның қалжырағанын жазып көрсеткен. Ал 3 адам қамаудан қашып кетіп, оларға іздеу жарияланған [46, Т 8., 84-90-пп].

Сонымен ОГПУ-дың Орал өңірлік бөлімінің тергеп-тексеру жұмыстары нәтижесінде Жаңақала және Ілбішін аудандарынан қарулы көтеріліске қатысқандары, террорлық әрекеттерге барғандары және Кеңес үкіметіне қарсы үгіт-насихат жүргізгендері үшін ҚК 58-2, 58-8 және 58-10-баптары бойынша барлығы 130 адамға айып тағылған. Олар мыналар (аты-жөндері құжатта жазылған қалпында берілді):

1. Мусин Максум – 28 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, бай баласы, малшы, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

2. Молдакулов Насим – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

3. Пштанов Илеу – 26 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

4. Калиев Султан – 49 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

5. Кулбаев Сары – 36 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

6. Капасов Губайдулла – 36 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

7. Идельбаев Токпар – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

8. Джазалиев Ахмет – 52 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

9. Ахметов Кубаш – 44 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

10. Ахметов Мендығали – 35 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

11. Ахметов Мардан – 40 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

12. Шамсутдинов Шотқара – 31 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

13. Куанчалиев Ергуат-Аدران – 29 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

14. Юсупов Дошумбет – 53 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

15. Косжанов Шокпар – 50 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

16. Карашиев Запик – 31 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

17. Джаналиев Султанғали – 43 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

18. Джаналиев Муканалы – 30 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

19. Сисенов Салмен – 35 жаста, бойдақ, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

20. Куанчалиев Токжан – 38 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

21. Джантурин Джубан – 28 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

22. Джанталиев Байғали – 31 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

23. Каракулов Измағамбет – 46 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

24. Юсупов Қара – Қара бала – 44 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

25. Габдулов Баликей – 31 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

26. Бексарыев Карлыга – 50 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

27. Күлбаев Ермек – 42 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

28. Юсупов Ибат – 27 жаста, бойдақ, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

29. Таскарийн Асим – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

30. Токешев Ибраш – 43 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

31. Бегалиев Каби – 29 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

32. Мухамедьяров Гайсагали – 31 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, кедей, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

33. Шналиев Мухамеддин – 35 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

34. Ихсанов Қуяншигара – 35 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

35. Бахталиев Сейтжан – 38 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, кедей, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

36. Такесов Жардемгали – 30 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

37. Абишев Кошкар – 44 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

38. Абишев Сагат – 21 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

39. Сулейменов Джаксымбет – 32 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

40. Джаналиев Кабдер – 42 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

41. Мұхаметқалиев Пазулла – 27 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, соңғы уақытта Жаңақала ауданының №6 ауыл советінде іс қағаздарын жүргізуші болып жұмыс жасаған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

42. Абишев Нуруш – 40 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

43. Джамешев Шакырбай – 26 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

44. Шабдаров Алипкали – 32 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

45. Мурзағалиев Акмыш – 55 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, сотталған – 2 айға бас бостандығынан айырылған, 6 айға жер аударылған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

46. Қуанышев Бактыгул – 24 жаста, бойдақ, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, сайлау құқығынан айырылған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

47. Мурзағалиев Хайрош – 32 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

48. Искалиев Шапен – 46 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

49. Мусаралиев Суханкул – 46 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

50. Габдушев Малик – 22 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

51. Исекеев Тасмағамбет – 33 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

52. Киясов Каздай – 55 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

53. Макишев Хаирлы – 29 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

54. Куанчалиев Хайрулла – 27 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

55. Такешев Дюсале – 19 жаста, бойдақ, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

56. Китаров Болгазы – 34 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

57. Убсултанов Хаирбек – 20 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

58. Мукатаев Ескабыл – 34 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

59. Каулин Кали – 53 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

60. Мухаметкалиев Пазыл – 26 жаста, бойдақ, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, бай, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

61. Кудыров Нурий – 26 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

62. Карасаев Кадыр – 32 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

63. Утеулиев Бисенгали – 39 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

64. Китаров Сабыр – 29 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

65. Давлеткалиев Коблан – 24 жаста, үйленген, сауатты, БК (б) П мүшесі, ұлты қазақ, малшы, орташа, ҚК 116 және 128-баптары бойынша істі болған, б. Сламихин ауданының Балықты ауыл советінің тұрғыны.

66. Балмұлдин Алип – 23 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

67. Балмұлдин Маха – 19 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, 28-баппен істі болған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

68. Исмагулов Имаш – 35 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

69. Доскалиев Ахмет – 39 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

70. Мендалиев Джумагул – 30 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

71. Илеуов Рахматулла – 46 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

72. Конусбаев Сундеткали – 44 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

73. Тлепбергенов Калеш – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

74. Султангалиев Жолыш – 35 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

75. Кенжин Камеляш – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

76. Джаксыбаев Мухамбеткали – 44 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

77. Султангиреев Камал – 43 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

78. Кобжасаров Кенжегали – 34 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

79. Сарсенов Кошербай – 30 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

80. Шокатаев Кадырхан – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

81. Нарымбетов Бахтыгерей – 40 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, 28-ші баппен

істі болған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

82. Шукатаев Мукси – 30 жаста, бойдақ, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, кедей, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

83. Джаналиев Хайрулла – 53 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ақатты, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

84. Хусайнов Алип – 31 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

85. Хайруллин Кабдығали – 24 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

86. Байдалиев Камиль – 32 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, 28-ші баппен істі болған, сайлау құқығынан айырылған, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

87. Сулейменов Бекеш – 32 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

88. Читыков Исенияз – 52 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, сайлау құқығынан айырылған, патшалық кезеңінде болыс басшысының көмекшісі және депутат қызметкері, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

89. Мамедалиев Сапарғали – 48 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, сайлау құқығынан айырылған, патшалық кезеңінде депутат қызметкері, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

90. Хусайнов Джусупкали – 40 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

91. Иргалиев Хабибулла – 23 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

92. Нугманов Мапу – 22 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, сайлау құқығынан айырылған, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

93. Калиев Дабыс – 43 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

94. Кутмагамбетов Иманбай – 41 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, 28-ші баппен істі болған, сайлау құқығынан айырылған, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

95. Имаков Казамбек – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

96. Губайдуллин Тулебай – 25 жаста, бойдақ, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

97. Уразов Курман – 25 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

98. Джаналиев Губайдулла – 49 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

99. Исимов Юсупкали – 28 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

100. Арынгазиев Амирхан – 38 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

101. Досов Ягуда – 47 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №11 ауылының тұрғыны.

102. Исениязов Хайдар – 38 жаста, бойдақ, партияда жоқ, сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, көтеріліс жетекшісі Исенияз Читыковтың ұлы, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

103. Доскалиев Нугман – 27 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

104. Муратов Хайруш – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, сайлау құқығынан айырылған, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

105. Туркенбаев Бисенгали – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, сайлау құқығынан айырылған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

106. Досов Тукай – 57 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, сайлау құқығынан айырылған, бұрын сотталмаған, Ілбішін ауданы №1 ауылының тұрғыны.

107. Дюсекенов Койбагар – 24 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

108. Ищанов Кубаш – 34 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

109. Кайпиев Мұхамбеткали – 46 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

110. Кударов Джумагали – 50 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

111. Илеуов Батыркеш – 47 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

112. Кулов Ибраш – 42 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

113. Уразбаев Байгужа – 37 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, 28-бап бойынша жалдамалы еңбекті пайдалағаны үшін айыппұл салынған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

114. Бегенов Молдамұрат – 38 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, орташа, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

115. Койшиев Бзаубай – 31 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, сайлау құқығынан айырылған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

116. Тулегенов Айткали – 22 жаста, бойдақ, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

117. Давлетьяров Бурангали – 34 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

118. Усакаев Даулет – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

119. Давлетьяров Искаир – 44 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, саудагер, 28-бап бойынша айыппұл салынған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

120. Джантурин Кобдаш – 46 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, 28-бап бойынша айыппұл салынған, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

121. Уразбаев Избас – 60 жаста, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

122. Избасов Тлеккабыш – 21 жаста, бойдақ, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

123. Кожакөв Джангожа – 52 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

124. Лукпанов Кирей – 42 жаста, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай, 28-бапқа іліккен, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

125. Джуанбаев Камал – 25 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

126. Сатиев Джубантай – 36 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты қазақ, малшы, бай, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

127. Тогаев Сапар – 45 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

128. Даутов Баймурза – 42 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, ауқатты, бұрын сотталмаған, Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны.

129. Медекешев Ибатулла – 19 жаста, үйленген, партияда жоқ, сауатсыз, ұлты қазақ, малшы, бай баласы, бұрын сотталмаған, Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны.

130. Бакиров Михаил – 55 жаста, үйленген, партияда жоқ, шала сауатты, ұлты орыс, шаруа, кулак, сайлау құқығынан айырылған, ҚК 61-бабы бойынша сотталған, Жаңақала ауданы №18 ауылының тұрғыны [46, Т 8., 64-83-пп].

1931 жылы 25 желтоқсанда айыптау қорытындысы шығарылып, 130 адамға қатысты «айыптау ісі» ҚАКСР-дағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігінің қарауына жолданған.

1932 жылы 25 ақпанда ҚАКСР-дағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің отырысында Жаңақала және Ілбішін аудандарындағы көтеріліске қатысушы 130 адамға қатысты №3049 айыптау ісі негізінде РСФСР-дың ҚК 58-2, 58-8, 58-10-баптары бойынша үкім шыққан. Онда мынадай шешім қабылданған:

1. Мулдакулов Насим
2. Калиев Султан
3. Кулбаев Сары
4. Ахметов Кубаш
5. Ахметов Мардан
6. Шамсутдинов Шоткара
7. Юсупов Дашумбет
8. Косжанов Шокпар
9. Карашиев Запик
10. Джаналиев Султангали
11. Джаналиев Муканалы
12. Сисенов Салмен
13. Юсупов Кара
14. Кулбаев Ермек
15. Таскарин Асим
16. Шабдаров Алипкали
17. Искеев Тасмагамбет
18. Хусаинов Алип
19. Байдалиев Камил
20. Читыков Исенияз
21. Мамедалиев Сапаргали
22. Давлетьяров Искар он жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, А.Хусаиновқа, К.Байдалиевке, И.Читыковқа, С.Мамедалиевке, И.Давлетьяровқа мерзімдері 18/V-31 ж.-дан қалғандарының барлығына 27/V-31 ж.-дан есептелсін.

Мулдакулов Насимнен, Калиев Султаннан, Кулбаев Сарыдан, Шамсутдинов Шотқарадан, Карашев Запиктен, Джаналиев Султанғалидан, Джаналиев Муканалыдан, Юсупов Қарадан басқаларының барлығының мүліктері тәркіленсін.

23. Мусин Максум
24. Иштанов Илеу
25. Идельбаев Токпар
26. Джазалиев Ахмет
27. Ахметов Мендығали
28. Куанчалиев Ергуат
29. Куанчалиев Токжан
30. Бексарыев Каршаға
31. Токешев Ибраш
32. Мурзағалиев Акмыш
33. Мусаралиев Суханкул
34. Утеулиев Бисенғали
35. Нарымбетов Бахтыгерей
36. Сулейменов Бекеш
37. Хусаинов Джусупқали
38. Кутмағамбетов Иманбай
39. Муратов Хайруш
40. Туркенбаев Бисенғали
41. Дюсекенов Қойбағар
42. Давлетъяров Буранғали
43. Усакаев Давлет
44. Джантурин Кобдаш
45. Кожакөв Джангожа

46. Бакиров Михаил бес жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, Б.Утеулиевке мерзімі 5/IV-31 ж.-дан, Б.Нарымбетовке, Б.Сулейменовке, Д.Хусаиновқа, И.Кулмағамбетовке, Х.Муратовқа, Б.Туркенбаевқа, К.Дюсекеновке, Б.Давлетъяровқа, Д.Усаковқа, К.Джантуринге, Д.Кожакөвқа, М.Бакировқа мерзімдері 18/V31 ж.-дан, қалғандарына 27/III-31 ж.-дан есептелсін.

И.Бексариетің, А.Мурзағалиетің, Б.Нарымбетовтің,
Б.Сүлейменовтің, Д.Хусаиновтің, Б.Туркенбаевтің,
К.Джантурлиннің, Д.Кожакөвтің мүліктері тәркіленсін.

47. Капасов Губайдулла

48. Джантурин Джубан

49. Джанталиев Байғали

50. Бегалиев Каби

51. Қуанышев Бактығұл

52. Иргалиев Хабибулла

53. Мурзағалиев Хайрош

54. Мукатаев Ескабыл

55. Мухаметқалиев Пазыл

56. Балмулдин Алип

57. Кенжин Камеляш

58. Хайруллин Кабдығали

59. Нугманов Мапу

60. Илеуов Батыркеш

61. Уразбаев Байғужа

62. Койшиев Бзаубай

63. Лукпанов Кирей

64. Джуанбаев Камал үш жыл мерзімге концлагерьге
жабылсын, К.Хайруллинге, М.Нугмановқа, Б.Илеуовқа,
Б.Уразбаевқа, Б.Койшиевке, К.Лукпановқа, К.Джуанбаевқа
мерзімдері 18/V-31 ж.-дан, қалғандарына 27/III-31 ж.-дан
есептелсін.

65. Каракулов Измағамбет

66. Шна́лиев Мухамеддин

67. Ихсанов Куншағар

68. Сүлейменов Джаксымбет

69. Мухаметқалиев Пазулла

70. Джамышев Шақырбай

71. Исқалиев Шапен

72. Габдушев Малик

73. Киясов Қаздай

74. Қуанчалиев Хайрулла

75. Китаров Болгазы

76. Каулин Кали

77. Кудыров Нурий

78. Карасаев Кадыр

79. Давлеткалиев Коблан

80. Конусбаев Сундеткали

81. Тлепбергенев Калеш

82. Джаксыбаев Мухамбеткали

83. Султангиреев Камал

84. Кобжасаров Кенжегали

85. Джаналиев Хайрулла

86. Уразов Курман

87. Джаналиев Губайдулла

88. Исениязов Хайдар

89. Ищанов Кубаш

90. Кайпиев Мукамбеткали

91. Кударов Джумагали

92. Кулов Ибраш

93. Бегенов Молдамрат

94. Избасов Тлеккабыш,

95. Даутов Баймурза

96. Медекешев Ибатулла екі жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, мерзімдері: С.Конусбаевқа, К.Тлепбергеневке, М.Джаксыбаевқа, К.Султангиреевке, К.Кобжасаровқа 5/IV-31 ж.-дан, Х.Джаналиевке, К.Уразовқа, Г.Джаналиевке, Х.Исениязовқа, К.Ищановқа, М.Кайпиевке, Д.Кударовқа, И.Куловқа, М.Бегеновқа, Т.Избасовқа, Б.Даутовқа, И.Медекешевке 18/V-31 ж.-дан, қалғандарына 27/III-31 ж.-дан есептелсін.

97. Юсупов Ибат

98. Мухамедьяров Гайсагали

99. Бахталиев Сейтжан

100. Такесов Джардемгали

101. Абишев Кошқара
102. Абишев Нуруш
103. Макишев Хайрлы
104. Китаров Сабыр
105. Исмагулов Имаш
106. Илеуов Рахматулла
107. Исимов Юсупкали
108. Арангазиев Амирхан
109. Доскалиев Нугман
110. Тулегенов Айткали бір жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, мерзімдері: Р.Илеуовке 5/IV-31 ж.-дан, Ю.Исимовқа, А.Арангазиевке, Н.Доскалиевке, А.Тулегеновқа 18/V-31 ж.-дан, қалғандарына 27/III-31 ж.-дан есептелсін.

111. Габдулов Балекей екі жыл мерзімге концлагерьге қамауға кесілсін, Габдулов Балекейке қатысты үкім шартты түрде өтелсін.

112. Абишев Сагат
113. Джанаалиев Кабдер
114. Такешев Дюсале
115. Убсултанов Хаирбек
116. Балмулдин Маха
117. Доскалиев Ахмет
118. Мендалиев Джумагул
119. Султангалиев Джолуш
120. Сарсенов Кошербай
121. Шокатаев Кадырхан
122. Шукатаев Мукси
123. Калиев Дабис
124. Имаков Казамбек
125. Губайдуллин Тулебей
126. Досов Ягуда
127. Уразбаев Избас
128. Сатиев Джубантай

129. Тогаев Сапар тұтқында болған кездері есепке алынып, қамаудан босатылсын,

130. Досов Тукай қамаудан босатылсын, оған қатысты іс тоқтатылсын. [46, Т 8., 91-94-пп].

Сөйтіп, Жаңақала және Ілбішін көтерілісіне қатысқан азаматтардың 22-сі он жыл, 24-і бес жыл, 18-і үш жыл, 32-сі екі жыл, 14-і бір жыл мерзімге концлагерьге кесілген. Сонда барлығы 110 адам нақты әртүрлі мерзімге сотталған. Көтеріліске қатысқан 18 адамның тергеуде болған кезі есепке алынып, қамаудан босатылған, біреуі шартты түрде сотталған, ал 1-інің ісі біржолата тоқтатылған. Осылайша, сталиндік әкімшіл-әміршіл саясаттың кесірінен 129 адам саяси қуғын-сүргінге ұшыраған.

1989 жылы 27 маусымда көтеріліске қатысқан 111 адам 1989 жылғы 16 қаңтардағы «30-40-шы жылдар мен 50-ші жылдардың басында болған репрессия құрбандарына қатысты әділдікті қалпына келтіру жөніндегі қосымша шаралар туралы» КСРО Жоғарғы Кеңесінің жарлығына сәйкес бірден ақталған. Ал көтеріліске белсенді түрде қатысып, басшылық жасаған 18 адамның мәліметтері БҚО прокуратурасының қарауына жіберілген. 1989 жылы 3 тамызда Орал облыстық соты Президиумының шешімімен көтеріліске басшылық жасады деген төмендегі азаматтар толықтай ақталған:

1. Қапасов Ғұбайдулла – 1895 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

2. Ахметов Мардан – 1891 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

3. Шамсутдинов Шотқара – 1900 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

4. Қарашиев Запик – 1900 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

5. Жаналиев Мұқаналы, 1901 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

6. Сисенов Салмен – 1896 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

7. Жүсіпов Қара – 1887 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

8. Бегалиев Қаби – 1902 жылы туған, Жаңақала ауданы Таубұйрат ауылының тұрғыны.

9. Жәмішев Шақырбай – 1905 жылы туған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

10. Шабдаров Әліпқали – 1899 жылы туған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

11. Қуанышев Бақтыгүл – 1907 жылы туған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

12. Исқалиев Шапен – 1885 жылы туған, Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

13. Мүсірәлиев Суханқұл – 1885 жылы туған Жаңақала ауданы №6 ауылының тұрғыны.

14. Искеев Тасмағамбет – 1898 жылы туған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

15. Өтеулиев Бисенғали, 1892 жылы туған, Жаңақала ауданы №4 ауылының тұрғыны.

16. Дәулетқалиев Қоблан – 1907 жылы туған, БҚО Балықты ауыл советінің тұрғыны.

17. Пштанов Елеу – 1905 жылы туған, Жаңақала ауданы №24 ауылының тұрғыны.

18. Қожақов Жанғожа – 1879 жылы туылған, Жаңақала ауданының №1 ауылының тұрғыны [46, Т 8., 101-236-пп].

Сонымен бірге жоғарыда қарастырылған оқиғаларға қатысы болғанымен, бөлек айыптау ісімен үкім шығарылған жағдайлар да кездеседі. Мәселен, 1932 жылы 4 наурызда Қазақстандағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі үштігінің отырысының шешімімен Жаңақала ауданының №11 ауылындағы көтеріліске қатысқаны үшін ҚК 58-2, 58-10-баптары бойынша 6 адамға қатысты төмендегідей үкім қабылданған.

1. Досмухамбетов Джумаш
2. Боканов Габдулла
3. Салыхов Арстангали 5 жыл мерзімге концлагерьге қамалсын, мерзімдері Досмухамбетов Джумашқа 18/IX.31 ж.-дан, Боканов Габдуллаға 5/VI.31 ж.-дан, Салыхов Арстангалиға 28/V.31 ж.-дан есептелсін. Барлығының мүлкі тәркіленсін.

4. Бекешев Шарип

5. Кошкаров Мамай

6. Тулегенов Кожаберген 3 жыл мерзімге концлагерьге қамалсын, мерзімдері Бекешев Шарипке 18/IX.31 ж.-дан, Кошкаров Мамайға 23/V.31 ж.-дан, Тулегенов Кожабергенге 18/IX.31 ж.-дан есептелсін. Барлығының мүлкі тәркіленсін.

1989 жылы 12 маусымда Орал облысы прокуратурасының қаулысымен саяси қудалауға ұшыраған 6 адам ақталып шыққан [47, 104-114-пп].

Жаңақала және Ілбішін көтерілісіне қатысып, «атақты 58-баппен» жазаланған азаматтардың қатары мұнымен шектелмейді. Биліктің қыспағынан және күнкөрістің қамымен Жаңақала және Ілбішін аудандары халқының бір бөлігі Орда, Жәнібек аудандарына қоныс аударса, алды Астрахань, Қалмақ облыстарына қарай көшіп кеткен. Сонымен бірге Жаңақала және Ілбішін аудандарынан қашқан адамдар Чижа-Таскала аумағында жасырынып жүрген Есенғали Ажмулдиннің тобына келіп қосылып отырған. ОГПУ-дың мәліметі бойынша көтерілістерге қатысып, жазадан қашып жүргендердің саны 72-ге жеткен. Олар құзырлы органдардың құжаттарында «бандалық ұйым» ретінде көрсетіліп, барлығына іздеу жарияланған. 1933 жылы тамызда ОГПУ отряды солардың 9-ын ұстап жауапқа тартқан. Осылайша 1931 жылы наурызда жазалаушы отрядтан қашып кеткен кезіндегі көтеріліс басшылары біртіндеп ұстала бастаған.

1933 жылы 23 желтоқсанда Есенғали Ажмулдин денсаулығына байланысты Оралдың түрмесінде қайтыс

болған. 1934 жылы 5 наурызда ҚАКСР-дағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі үштігінің отырысында ҚК 58-10 және 59-3-баптары бойынша 9 адамға қатысты үкім шыққан. Олар мыналар:

1. Тажобаев Сатыбалды – 1886 жылы туған, БҚО Ілбішін ауданы Мерген ауылының тұрғыны, қазақ, бай, партияда тіркелмеген, шала сауатты, бұрын сотталмаған, ақ гвардияның қатарында болмаған, отбасылы, тұрақты қызметі мен мекені жоқ, 10 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

2. Бердалиев Абдрахман – 1885 жылы туған, БҚО Жаңақала ауданы №19 ауылының тұрғыны, қазақ, орташа шаруа, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған, ақ гвардияның қатарында болмаған, отбасылы, тұрақты қызметі мен мекені жоқ, 5 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

3. Джунусов Ермухамбет – 1876 жылы туған, БҚО Жаңақала ауданы №20 ауылының тұрғыны, бай отбасынан шыққан, қазақ, үйленген, сауатты, партияда тіркелмеген, 1917 жылы ауыл старшыны болған, ақ гвардияның қатарында болмаған, 1931 жылы Жаңақала халық сотымен РСФСР-дың ҚК 61-бабымен 5 жылға жер аударылған, тұрақты қызметі мен мекені жоқ, 3 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

4. Мусин Мерген – 1887 жылы туған, БҚО Жаңақала ауданы №9 ауылының тұрғыны, қазақ, тәркіленген бай, отбасылы, білімі төмен, партияда тіркелмеген, ақ гвардияның қатарында болмаған, 1928 жылы РСФСР-дың ҚК 107-бабымен 3 жылға сотталған, тұрақты қызметі мен мекені жоқ, 5 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

5. Акешев Амиржан – 1888 жылы туған, БҚО Камен ауданы Чижа-2 ауылының тұрғыны, тәркіленген бай, қазақ, отбасылы, сауатсыз, партияда тіркелмеген, ақ гвардияның қатарында болмаған, 1930 жылы РСФСР-дың ҚК 61-бабы 2-б. 2 жылға жер аударылған, тұтқынға дейін Самар ауданының

Самар-Мар астық совхозында қарауыл болған, 5 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

6. Машикенов Калык – 1887 жылы туған, бұрынғы Нарын бөлімінің қазіргі Жаңақала ауданының тұрғыны, қазақ, тәркіленген бай-жартылай феодал, білімі орташадан төмен, партияда тіркелмеген, 1928 жылы кәмпескеленген, тұтқынға дейін айдауда болды, 5 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

7. Хусайнов Мусагалий / Мендығалиев – 1910 жылы туған, БҚО Ілбішін ауданы Мерген ауылының тұрғыны, қазақ, кедей шаруа, партияда тіркелмеген, сауатсыз, 1929 жылы Ілбішін халық соты РСФСР-дың ҚК 166-бабымен 3 жылға соттаған, тұрақты қызметі мен мекені жоқ, 3 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

8. Джантурин Акеш – 1878 жылы туған, БҚО Жаңақала ауданы №1 ауылының тұрғыны, ірі бай, қазақ, 1929-1930 жылдары мүлкі тәркіленген, РСФСР-дың ҚК 61 бабымен 5 жыл жер аударуға үкім шыққан, тұрақты қызметі мен мекені жоқ, 3 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

9. Джакупов Ажнийаз – 1901 жылы туған, БҚО Жымпиты ауданы №6 ауылының тұрғыны, кедей шаруа, өздігінен білім алған, БКП (б)–да мүшелікке бұрынғы үміткер, бұрын сотталмаған, ақ гвардияның қатарында болмаған, тұтқынға дейін Камен ауданы К. Маркс атындағы колхоздың шаруашылық меңгерушісі болған, 3 жыл мерзімге еңбекпен түзеу лагеріне кесілген.

1990 жылы 15 наурызда Орал облыстық соты Президиумының қаулысымен саяси қудалауға ұшыраған 9 азамат ақталған.

1937-1938 жылдары Жаңақала және Ілбішін көтерілісіне қатысқан және басшылық жасаған Ұзақбай Дошиков, Нұрғали Бисенғалиев, Ғабдулла Күбиев, Бисенғали Даулетқалиев, Шантық Утеуов, Хабибулла Абдрахманов, Жұмағали Қодаров

репрессияға ұшырап, кейінгі жылдары ақталып шыққан [48, 412-415-пп].

Қорыта айтқанда, біріншіден, Жаңақала және Ілбішін аудандарының ауылдарында халық көтерілісінің пайда болуына мал дайындау науқанының ешқандай әзірліксіз жүргізілуі, қабылданған малдың өтемақысына өндірістік тауарлардың, азық-түліктің және ақшаның уақытында берілмеуі түрткі болған. Бірақ көтерілістің негізгі себептері анағұрлым тереңірек: социалистік құрылысты күштеп енгізуде, кеңестік биліктің өктемдігінде, халықтың еркіндігінің шектелуінде және т.б. жатыр. Кеңес үкіметі колхоздастыру науқанын жүргізу арқылы малшы қауымын алдындағы күнкөрісі – мал-мүлкінен айырып, өмір сүру жағдайын күрт қиындатты. Сөйтіп, бұл қордаланған мәселелер халықтың ашу-ызасын тудырып, көтеріліске алып келді.

Екіншіден, Жаңақала және Ілбішін көтерілісі Батыс Қазақстан облысындағы Кеңес өкіметінің күштеп ұжымдастыру саясатына қарсы бағытталған ең ірі әрі қарулы көтеріліс болды. Өйткені көтеріліс екі ауданның аумағын және бұрынғы Гурьев, қазіргі Атырау облысының ауылдарымен шектесетін жерлерді қамтыды. Көтерілістің барысында 150-200 адамның басын қосқан оқиғалар орын алды. Көтерілістің ұйымдастырушылары, жетекшілері болды, көтеріліс штабтары 7 ауылда құрылды және көтерілісшілердің арасында байланыс орнады. Көтерілістің қозғаушы күштері жергілікті байлар мен ауқаттылар, малшылар, орташалар мен кедейлер болды. ОГПУ-дың жазалаушы отрядтарымен қарулы қақтығыстар жүрді. Осы факторларды ескере келе, Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері деген тұжырымды айтқанда Жаңақала және Ілбішін көтерілісі ең маңызды, ең негізгі орынды алады.

Үшіншіден, бұрын «Жаңақала көтерілісі» деген ұғым белгілі болса, кешенді зерттеу жұмысының нәтижесінде алғаш рет «Жаңақала және Ілбішін көтерілісі» деген атауды енгізіп

отырмыз. Себебі бұл көтеріліске Жаңақала ауданының тұрғындары ғана емес, Ілбішін ауданының азаматтары да белсенді қатысқан. 1931 жылы көктемде Ілбішін ауданының №1 ауылында көтеріліс орын алған. Осыған орай көтерілістің ауқымын кеңірек қарастырып отырмыз. Жаңақала және Ілбішін көтерілісін қазақ халқының тәуелсіздік жолындағы ұлт-азаттық күресінің құрамдас бір бөлігі деп есептейміз.

ОРДА БАЙЛАРЫНЫҢ БАСКӨТЕРУІ

1930-1932 жылдары Орда ауданының №1 ауылы, Қасымтау және Сүйіндік ауылдарындағы байлардың Кеңес өкіметіне және колхоздастыруға қарсы баскөтеруі орын алған. Оған Батыс Қазақстан облысы полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінен табылған құжаттағы деректер айқын дәлел болып табылады. Архивте Сырымбеков Құлбай, Өтәлиев Үмбетәлі және басқаларын ҚК 58-10, 59-13-баптары бойынша айыптаған П-3271 нөмірлі құжаттық іс сақталған. Осы архив деректері негізінде жазылған Орда байларының ұжымдастыруға қарсы баскөтеруі жөніндегі зерттеу жұмысымызды ұсынамыз.

1930-1932 жылдары бай-кулактарды тап ретінде жою бағытында өткізілген ұжымдастыру науқанын жүзеге асыру кезеңінде Батыс Қазақстан облысының байлары белсенділік танытып, кеңестік билікке қарсы бүліктер жасаған. Олардың контрреволюциялық және антикеңестік қызметтері колхоздарды ыдырату, Кеңес билігінің жақын арада құлайтындығы туралы қауесет сөздер тарату, Қазақстаннан тысқары аймақтарға жаппай көшіп кетулерді ұйымдастыру түрінде көрініс беріп, ақыр соңында кеңестік билікке қарсы қарулы күрес жүргізуді мақсат еткен.

Контрреволюциялық топтардың шоғырланатын орындарының бірі ретінде Қалмақ облысы тандап алынып, Батыс Қазақстан облысының әртүрлі ауданынан шыққан байлар сол жаққа ағыла түскен. Қалмақ облысы аумағына жиналған байлар контрреволюциялық ұйымға бірігіп, мал ұрлаумен айналысатын «бандалық топ» құрып, Кеңес өкіметімен болатын шайқасқа қару жарақтарын сайлап, дайындала бастаған. Қалмақ облысындағы байлар контрреволюциялық қызметтерімен шектеліп қоймай, осы бағыттағы ықпалдарын кеңейте түсу мақсатында өздерінің бұрынғы тұрғылықты жерлеріндегі байлармен байланыс

орнатып, Орда ауданының Қасымтау, Сүйіндік ауылдарына өз өкілдерін жіберіп отырған.

Орда ауданының, соның ішінде №1 ауыл, Қасымтау және Сүйіндік ауылдарының өздерінің тұрғылықты жерлерінде қалған байларының алғашқы контрреволюциялық қызметтері 1929-1930 жылдары ұжымдастыру кезеңінде басталып, олар алдарына колхоздарды ыдыратып жіберуді міндет етіп қойған. Байлар колхоздарды ыдыратудың әдісі ретінде тұрғындардың арасында антиколхоздық үгіт-насихат жүргізуді, сондай-ақ колхозға мүше болып кіріп алып, оны ішінен ыдыратуды таңдап алған. Байлардың келісіп жасаған әрекеттерінің нәтижесінде колхоздар тарқап кетіп отырған.

1930 жылы Қасымтау ауылында колхоз ұйымдастырылады. Ауылдың байлары колхозға қосылуды құптамайды. Колхоз құру барысында жергілікті биліктің жауапты адамдары Қадырғали Исағамбетовтен шаруа қожалығын уақытша пайдалануға сұраған екен. Алайда Қадырғали Исағамбетов колхозға өзінің қыстауын беруден үзілді-кесілді бас тартып, «сендердің колхоздарың бәрібір ұзаққа бармайды» деп кесіп айтқан.

Сол кезеңде Қасымтау ауылында Кәкіш Алманов пен Әлмағамбет Уайсовтың басшылығымен байлардың ұйымы құрылып, кеңестік биліктің саясатына қарсы антиколхоздық үгіт-насихат жүргізген. Олар өздерінің жағына үгіттеу арқылы орташалар мен кедейлерді тартып, кедейлердің жалпы жиналысы кезінде бүлік шығарып, жергілікті кеңестік органның өкілдерін, оның ішінде ауылдық кеңестің төрағасын, хатшысын ұрып-соққан. Нақтырақ айтқанда, Есенғали Дауылбаев, Қазі Қаражумин, Елемес Нұрғалиев соққыға жығылған.

Ақырында байлардың ұйымы Қасымтау ауылында ұйымдастырылған колхозды таратып жібереді. Бұл ұйымның қатарында Кәкіш Алмановпен бірге Жүніс Жамалов, Құлбай Сырымбеков, Өтеғұл Сырымбеков, Құбай Айтқалиев,

Үмбетәлі Өтәлиев, Қадырғали Исағамбетов, Шәкір Жәрдемов, Ахмеджан Жәрдемов, Омар Жетібаев, Қаби Саржігітов, Жәрдем Кенжеғалиев, Хайретдин Әбужапаров, Медекеш Зайналиев, Самау Жақыпов секілді байлар белсенді әрекет етіп, ауыл қызметкерлерін, коммунистерді ұрып-соғуға қатынасқан [49, 317-п].

1931 жылы күзде ауылдың кедейлері байлардың жасаған істеріне наразылық ретінде кедейлердің жалпы жиналысында аталған байлардың барлығын колхоздың құрамынан шығарып жібереді. Колхоздан шығып кеткен байлар енді Астрахань, Қалмақ облыстарына қарай тыныш, өздеріне қолайлы жерлерге қоныстану жағын қарастыра бастаған.

Осыған ұқсас жағдай Орда ауданының №1 ауылында да орын алған және сол №1 ауылдың байлары Қасымтау ауылының байларымен тығыз қарым-қатынаста болған. Бұл ауылдағы колхозды ыдырату мақсатында біріккен топқа Қаби Құрмашев, Ықсанғали Мұқанов жетекшілік жасаған. Мақаш Өтешев, Шаки Досжанов, Төлеу Боранқұлов баскөтерудің белсенді қатысушылары болды. Көтерілісшілер бастапқыда жасырын жиналыстар өткізсе, кейін колхоздастыруға ашық түрде қарсы шыққан. Колхоздың мал-мүлкін тонап, билік өкілдерін соққыға жыққан, құжаттарын тартып алған. Байлардың антиколхоздық әрекеттері анықталған соң олар да колхоздан шығарылған.

Сүйіндік ауылының байлары Лұқпан Бектеміров, Омарғали Жанғалиев Қасымтау ауылының байлары Құлбай

Сырымбековпен, Үмбетәлі Өтәлиевпен және т.б. байланыс орнатып, ауыл тұрғындары арасында кеңестік билікке қарсы үгіт-насихат жүргізіп, Астрахань, Қалмақ облыстарына көшіп кету жөнінде жиі айтып отырған [49, 318-п].

1931 жылдың аяғында Құлбай Сырымбеков колхоздан шығарылғаннан кейін Астрахань округіне қарай кеткен, одан әрі Қалмақ облысы жеріне барған және ол жақта бір ай болып қайтқан. Елге келген бойда Құлбай Сырымбеков Қалмақ

облысы аумағында билік органдарына қарулы қарсылық танытып жүрген «бандалық топтың» бар екендігі жөнінде ауыл арасында әңгіме таратып, мына жаққа қарағанда ол жақта өмір сүру жақсырақ екенін айтқан. Шындығында, Құлбай Сырымбеков Қалмақ облысына Қасымтау ауылынан бұрынырақ кеткен Қажығали Сұлтанғалиев, Шавали Қасымов секілді байлармен кездесіп, сол жаққа өз отбасыларымен бірге көшу мәселесін ақылдасу үшін барған.

Құлбай Сырымбеков тергеуде берген өз жауабында малдарын жаппай сатып жібергені үшін колхоздан шығарылып, жеке салық салынғаннан кейін Иманғали Бақтыбаевпен бірге ауылдан шығып, Қарабайлы стансасы арқылы Қалмақ облысының Андреевка хуторына өзіне күйеу бала болып келетін, сол жақта жасырынып жүрген Қажығали Сұлтанғалиевқа барғанын мәлім еткен. Әңгіме барысында Қажығали Сұлтанғалиевтің бұл жақта өмір сүру қолайлы екенін айтып, оларға Қалмақ облысына көшіп келуге кеңес бергенін баяндаған. Мұнда үш күндей болып, Иманғали екеуі Джакуй қаласына тағы бір туысқаны Шавали Қасымовқа барғанын атап көрсеткен.

Шавали Қасымовтың үйінде болғанда ол бұларға өз кәсібі туралы айтып берген. Ол аң аулап, түлкі-қоянның терісін Астраханьға барып өткізетінін, оның орнына ұн, шәй, шекер және т.б. қажетті азық-түлік ала келетінін, бұл жақта күнкөрістің қамын осылай да көруге болатынын жеткізген. Осы сапарында Құлбай Сырымбеков кездескен адамдардан Қалмақ облысы аумағында жасырынып жүрген қарулы «бандалық топтың» бар екендігін естіген. Одан кейін осы жаққа қоныс аударған ауылдастары Төлепберген Мұқановтың, Хайрулла Зұлқайнаровтың үйінде болып, бір ай дегенде ғана ауылдарына жеткендерін мәлімдеген [49, 160-165-ш].

Орда ауданы Сүйіндік ауылының тұрғыны, сол уақытта кулак ретінде анықталған Арыстанғали Ихласов 1929 жылдың аяғында байдың санатына жатқызылып, астық дайындау

науқаны кезеңінде 5 пұт бидай салығы салынғанын, оны төлей алмаған соң мал-мүлкі тәркілеуге ұшырағанын айтқан. Дегенмен артынан бидай салығын толықтай өтегесін мал-мүлкін кейін қайтарып алған. Бұдан кейін ол қолындағы бар малын түгелдей сатып, 1930 жылдың шілдесінде Қалмақ облысының «Замьяна» ауылына көшіп кеткен. Кейінірек ол жаққа ордалықтардан он шақты шаруашылық көшіп барған, оның ішінде Оспан Қарамолдин, Мүшкен Дәулетияров, Қажығали Дербісалиев және т.б. бар. Сонымен бұлардан басқа шаруашылықтар да күштеп ұжымдастыру саясатына шыдамай, Астрахань, Қалмақ жеріне көшіп кетіп отырған.

Арыстанғали Ихласов 1932 жылы ақпан айының ортасында Астрахань облысы аумағында Орда ауданынан барып, базарда мал сатып жүрген адамдарды құзырлы органдар жаппай ұстай бастағанын айтқан. Милиционерлер кейін ауылға келіп, үй-үйді тінтіп, Қажығали Дербісалиевті тұтқындаған, одан басқа барлығы 26 адамды ұстап, Қалмақбазар ауданына алып барған, кейін өзін және басқаларды Астрахань түрмесіне қамаған. Арыстанғали Ихласов Астраханьдағы қамаудан тек төрт айдан соң ғана босап шыққан. Сөйтіп, күштеп ұжымдастыруға наразылық білдірген Орда ауданында қалған байлар да алдарындағы малдарын сойып, Астрахань өңіріндегі базарларда саудалап отырған. Бұл байлар үшін малдарын колхозға өткізбеудің бір амалы болды деп есептейміз. Алайда байлардың бұл әрекеттері кейін өздеріне айып болып тағылған [49, 168-173 pp].

1932 жылы 25-26 наурызда Үмбетәлі Өтәлиев пен Құлбай Сырымбеков Сүйіндік ауылына келіп, тұрғындармен кездесу өткізген. Олар елдегі жағдайдың күрделі екенін, халықтың ашаршылыққа ұшырағанын, тіпті биліктегі қызметкерлердің өздері де ашығып жүргенін айтқан. Егер жағдай ушыға берсе, жұмысшылар мен қызметкерлердің өздері көтеріліске шығатынын, бәрінен бұрын кеңестік билік осыдан қорқып отырғанын атап көрсеткен. Енді ауылда

тыныш өмір сүру мүмкін емес, сондықтан бас ауған жаққа кету керек, ең болмағанда, Астрахань округіне немесе Қалмак облысына қарай бару керек. Ол жақта жағдай жақсы, саудамен айналысып, азық табуға да болады деп өз ойларын жеткізген.

Лұқпан Бектеміров қонақтардың сөзін қостап, қанша рет айтса да, ешкімнің көшкісі келмейтінін, егер өзіне салынған міндеткерліктен құтылса, «Бірден ат сатып алып, жұмыс іздеп, міндетті түрде Астрахань жаққа жасырынып кететініме сөз беремін» деп уәде еткен [49, 319-п].

1932 жылы сәуір айының басында Құлбай Сырымбеков пен Қаби Құрмашев ауылды аралап, Өтеғұл Сырымбековтың, Жүніс Өрнековтің, Қаби Саржігітовтың, Жүніс Жамаловтың үйлерінде болады. Колхозға қайтадан кіру үшін арыз беру мақсатында олармен Ордаға бірге баратын болып келіседі. Сонымен бірге Құлбай Сырымбеков кездесуде «Қазір барлық билік органы өтініштерді қабылдап жатыр, колхозсоюзға арызымызды береміз, мүмкін бізді колхозға қайтадан қабылдап қалар, қабылдамаған жағдайда не боларын артынан көрерміз» деп айтқан. Одан кейін Құлбай Сырымбеков Қалмак облысына жасаған сапары жөнінде әңгімелеп, ол жақта билікке қарсы қарулы «бандалық топтың» бар екендігін, жағдай күрделене берсе, сол жаққа қарай кетудің қажеттігін жариялаған.

4 сәуірде Құлбай Сырымбеков, Өтеғұл Сырымбеков, Қаби Құрмашев, Жүніс Өрнеков, Жүніс Жамалов, Қаби Саржігітов, барлығы бірге Ордаға барады. Алайда ауылдағы таптық күрестің тіптен шиеленісе түскеніне қарағанда, байлардың колхозға қайта кіру ниеттері орындалмағанға ұқсайды [49, 156-п].

1932 жылы 26 сәуірде Құлбай Сырымбековтің үйінде «Қарат-сойған» мекенінде түнде байлардың жасырын жиналысы өтіп, оған Үмбетәлі Өтәлиев, Сейтбатал Айтжанов, Шәкір Жәрдемов, Үмітәлі Мұсақатов, Құлбай және Өтеғұл Сырымбековтер, Қаби Саржігітов, Жүніс Жамалов,

Әлмағамбет Уайсов, Кәкіш Алманов, Ақмолда Бегешанов, Мұғалім Хасаинов, Мұлхайдар Жакупов, Төлепқали Мұлхайдаров, Сабыр Тоқсаналиев, Қадырғали Исағамбетов, Сүлеймен Қараев, барлығы 20 шақты адам қатысқан.

Бұл жиналыста Үмбетәлі Өтәлиев, Сейтбатал Айтжанов, Кұлбай Сырымбеков, Шәкір Жәрдемов және Жүніс Жамалов кезекпен сөз алып, «Кеңес үкіметіне қарсы барлық жерде соғыс болып, Жапония, Қытай Кеңес билігіне қарсы соғыс жүргізіп жатыр. Астрахань округінің аудандарында колхоздар тарап кеткен, жақын арада Кеңес өкіметі құлайды. Бізде де колхоздарды таратып жіберулері керек болған, бірақ біздің жергілікті қызметкерлер колхоздарды таратпай ұстап отыр. Енді бізге Қалмақ облысында жүрген Қажығали Сұлтанғалиевпен және Омар Жетібаевпен (1931 жылғы Жаңақала көтерілісінің белсенді «бандалары») байланыс орнату қажет, олардан қару-жарақ алып, дер кезінде қаруланып, Кеңес билігіне қарсы шығуға дайын болуымыз керек. Бұл амалды жүзеге асыру үшін Қалмақ облысынан қару-жарақ алуға қол жеткізіп, қаруланып алып, кейін колхоздың малын айдап, Қалмақ облысына қарай көшіп кету керек. Қалмақ облысындағы «бандаларға» қосылып алайық, одан әрі жасайтын әрекеттерді кейін көре жатамыз» - деп мәлімдеген. Барлық қатысушы Өтәлиев және басқаларының айтқан сөздеріне қолдау білдіріп, Қалмақ облысына өз араларынан уәкіл ретінде Кәкіш Алмановты, Ақмолда Бегешановты, Үмбетәлі Өтәлиевты және Сүлеймен Қараевты жіберуге бірауыздан шешім қабылдаған [49, 319-п].

Қасымтау ауылының тұрғыны Жүніс Жамаловтың тергеуде айтқаны бойынша күштеп ұжымдастыруға қарсылық білдірген Қадырғали Исағамбетов, Үмбетәлі Өтәлиев, Сейтбатал Айтжанов ауылдық биліктің кеңсесіне келіп, сауынға мал берулерін талап еткен, олай болмаған жағдайда басқа ауданға көшіп кетеміз деп қорқытқан. Ақырында

Исмағамбетов, Өтәлиев, Айтжанов өз ауылдарынан қашып шығып, Астрахань жаққа қарай көшіп тынған.

Астрахань аумағына барып қоныстанған Қадырғали Исмағамбетовтың екі ұлының бірі Дінім Қадырғалиев 1930 жылы көшіп кетсе, екіншісі Имаш Қадырғалиев 1931 жылы көшіп барған. 1932 жылы Имаш Қадырғалиев Қасымтау ауылына келіп, Орда ауданына қайтып көшіп келмекші болған, дегенмен ол сол кеткеннен қайтып оралмаған [49, 161-п].

Қасымтау, Сүйіндік және №1 ауыл байларының ұйымы көші-қонға дайындықпен қатар тұрғындар арасында колхозды ыдырату, отырықшылыққа көшу, салық жинау науқандарына кедергі келтіру бағытында антикеңестік үгіт-насихатты жүйелі түрде жүргізеді. Сондай-ақ олар «Соғыс болады, жақын арада Кеңес өкіметі құлайды, патша билігі қайта құрылады» деген қауесет сөздер таратады.

Қасымтау ауылының байларына қатысты айтар болсақ, байларды басқа өңірлерге қоныстандыру мәселесі тоқтатылып, олар қамаудан босатылғаннан кейін ауылға келіп, биліктің қолға алған шараларына қарсы әрекеттерін жүргізе бастаған. Атқамінер Құбай Айтқалиев Әлмағамбет Уаисовтың үйіне келіп, келіні Жамалдың көзінше «Бізді Кеңес өкіметі қамаудан босатты, олар бізді ұзақ ұстай алмады, себебі салдарынан қорықты. Егер олар қорықпаса, бізді босатпас еді. Сендер қазір колхозда жұмыс жасайсыңдар, кімге жұмыс жасап жүрсіңдер, өздерің білмейсіңдер, алдарындағы малды өзімдікі дей алмайсыңдар, оны емін-еркін қажеттеріңе пайдалана алмайсыңдар. Кеңес өкіметінің құлауы жақын, халықтан күштеп жинап алған мал-мүліктен құралған колхоз да ертең тарап тынады. Өзірге кеш болмай тұрғанда колхоздан шығу керек» - деп айтқан. Осыдан кейін Уаисовтар колхоздан шығып кеткен [49, 320-п].

Үмбетәлі Өтәлиев Қасымтау ауылында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізіп, тұрғындарға «Сендер әртүрлі саяси науқанның міндеттерін неге орындайсыңдар? Онсыз да

сендерді дұрыс қамсыздандырып отырған жоқ. Егер тапсырмаларды орындамасандар, сендерді ешкім күштей алмайды, ал сол әртүрлі жоспарлар орындалмаса, колхоз тарап, қоғамдық меншіктегі мал өздеріне қайтарылады. Кеңес билігі ұзақ тұрады деп ойлайсындар ма? Жоқ. Биліктің халі мүшкіл, қоғамның кедейлер қабатын түртіп қалсаң, құлайын деп тұр. Бізді қамаудан неліктен босатты, себебі Кеңес билігі бізді көп отырғызуға қорқады, олар өз қателіктерін және ақырғы сәті таянғанын көріп тұр» - деп мәлімдеген.

1932 жылы 11 сәуірде Құлбай Сырымбеков жалпы жиналыста ауыл шаруашылығы есептік-салық науқанына алпық қарсы шыққан, соның арқасында жиналысқа қатысушы ауыл тұрғындарының көпшілігі ауыл шаруашылығы салығына қарсылық білдірген.

Лұқпан Бектеміров Сүйіндік ауылы тұрғындары арасында «Газеттегі мәліметтерге қарағанда, елде соғыс жүріп жатыр, бірқатар қалада көтерілістер болып жатыр, бұл жағдай біздің өңірімізде де орын алады» деген хабар таратқан. Сонымен бірге «Жақында Сарғарт Дәнеков, Әжімұрат және Зұлқарнай Сейдалиевтер Қалмақ облысына қашып, сол жақтағы бандалық топқа қосылды. Енді бұл бандалар біздің ауылға келіп, Кеңес билігін құлатады» деп баяндаған [49, 321-п].

Қаби Құрмашев №1 ауылдың бір адамына жеке әңгіме барысында елдегі күрделі саяси жағдай туралы айтып, Қалмақ даласынан ауылға келе жатқанда сол жақтағы бір танысына бір бие құлынымен, бір сиыр бұзауымен, кілем және басқа да бұйымдарын сақтап қою үшін тастап кеткенін сөз еткен.

18 мамырда Қаби Құрмашев Төлепқали Мүлхайдаровпен бірге қамауда отырған кезде Батырбек ауылының бірқатар байының көзінше «Қазіргі уақытта КСРО-ға қарсы соғыс жүріп жатыр. Шетел әскерімен болған шайқаста 25 мың қызыл әскер қаза тапқан, көпшілігі тұтқынға алынған, қашқаны құтылып кеткен» деп қауесет сыбыс таратқан. Ондағы мақсат

халыққа Кеңес билігінің әлсірегенін көрсетіп, жергілікті билік органдарына қарсылық таныту еді [49, 322-п].

1932 жылы 26 мамырда Орда ауданы Теректі ауылының тұрғыны Қаби Құрмашев қамауға алынған. №1 ауылдың тұрғындарынан Қаби Құрмашевпен бірге айып тағылғандардың ішіндегі Ықсанғали Мұқанов Вологда қаласына, Ишанғали Бөкенбаев Сібір өлкесіне бұрынырақ жер аударылған, ал Жақсымбек Ирғазиев, Ықсан Көпжанов, Бисенбай Омаров, Сүндетқали Ажығалиев, Зұлқайыр Харесов тергеуден қашып жүрген және оларға іздеу жарияланған.

6 маусымда Орда аудандық ОГПУ бөлімі айыпталушылар қатарындағы адамдардың іздестіру жұмыстарын күтпестен, тергеу ісін тездету мақсатында Құрмашев Қабиға ҚК 58-8, 58-10-баптары бойынша бастапқы айып тағу жөнінде қаулы қабылдаған [49, 41-43-пп].

1932 жылы 3 шілдеде Орда ауданы Сүйіндік ауылының байлары Омарғали Жанғалиев, Зұлқар Жанғалиев, Ұсағали Досқалиев, Ғабдолла Ұсағалиев, Шакеш Ұсағалиев, Қасымтау ауылының байлары Құлбай Сырымбеков, Үмбетәлі Өтәлиев, Қадырғали Исмағамбетов, Жүніс Жамалов, Өтеғұл Сырымбеков, Қаби Саржігітов, Құбай Айтқалиев, Төлепқали Мүлхайдаров, Шәкір Жәрдемов қамауға алынған. Сонымен бірге 2 шілдеде Жамиль Жұмағалиев, Арыстанғали Ихласов қамауға алынған екен, кейінірек Лұқпан Бектеміров тұтқындалған. Қамауға алынғандардың барлығы да БҚО бойынша ОГПУ-дың тергеу изоляторына Орал қаласына жөнелтілген [49, 143-144-пп].

Қараша айында тергеу барысында кінәлары анықталмаған азаматтарды қамаудан босатса, Қаби Құрмашев, Құлбай Сырымбеков, Үмбетәлі Өтәлиев, Құбай Айтқалиев, Шәкір Жәрдемов, Өтеғұл Сырымбеков, Төлепқали Мүлхайдаров, Лұқпан Бектеміров, Омарғали Жанғалиев, барлығы 9 адам ҚК 58-10, 59-13-баптары бойынша айыптала бастаған. Оларға ұжымдастыру саясатына қарсылық білдірді,

колхоздарды таратып жіберді, жасырын ұйым құрды, жергілікті билік өкілдеріне қарсы шықты, кеңестік билікке қарсы үгіт-насихат жүргізді деп айып таққан. Қаби Құрмашевтан басқалары өздеріне тағылған кінәні мойындамаған.

Ал осы іс бойынша белсенді тұлғалар ретінде қаралып жатырған Қаби Саржігітов, Қадырғали Исмағамбетов және Жүніс Жамалов Оралдағы ИТУ-да (еңбекпен түзеу мекемесі) болған кезінде денсаулықтарының нашарлауына байланысты қайтыс болған [49, 270, 322-пп].

Орда ауданының №1 ауылы, Қасымтау және Сүйіндік ауылдарының кеңестік биліктің саясатына ашық қарсы шықты деп жазықсыз айыпталған азаматтарына қатысты архив құжатында мынадай деректер бар:

1. **Құрмашев Қаби** – 53 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы №1 ауылының тұрғыны, 1907-1909 жылдар аралығында старшынның хатшысы, 1919-1920 жылдары ақтар кезінде старшын қызметтерін атқарған, бай, сайлау құқығынан айырылған, сауатты, партия қатарында жоқ, отбасылы, 1928 жылы сотталған, 1930 жылы ұжымдастыру кезеңінде Ыксанғали Мұкановпен бірге колхоздарды ыдырату бағытында байлардың тобын құрып, жетекшілік жасаған.

2. **Сырымбеков Құлбай** – 49 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны, бай, сайлау құқығынан айырылған, сауатсыз, партия қатарында жоқ, отбасылы, кәсібі бойынша малшы, өзінің айтуы бойынша, сотталмаған, 1929-1930 жылдары колхоздарды ыдырату бойынша байлар тобының белсенді мүшесі болған.

3. **Өтәлиев Үмбетәлі** – 41 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны, революцияға дейін бірнеше жыл старшын болып қызмет атқарған, 1921-1922 жылдары банды Орынғалидың тобына белсенді қатысқан, бай, сайлау құқығынан айырылған, шала сауатты, партия қатарында жоқ, кәсібі бойынша малшы,

отбасылы, 1931 жылы сотталған, өйткені 1930 жылы колхоздарды ыдырату бойынша байлар тобына кірген, кеңестік қызметкерлерді ұрып-соғуға қатысқан, Сырымбековтің үйінде өткен жасырын жиында Жаңақала көтерілісі басшылары Сұлтанғалиевпен және басқаларымен байланыс орнату қажеттігін, Қалмақ жерінен қару-жарақ алу және Қалмақ облысына көшіп кету жағын айтқан.

4. Айтқалиев Кұбай – 49 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны, бай, сайлау құқығынан айырылған, сауатсыз, партия қатарында жоқ, кәсібі бойынша малшы, отбасылы, өзінің айтуы бойынша, сотталмаған, 1930-1932 жылдары Қасымтау ауылында колхозды ыдырату бойынша байлардың тобын құрып, жетекшілік жасаған. Колхоздастыруға қарсы үгіт-насихат жүргізу арқылы Қасымтау ауылындағы колхозды таратып жіберген. Бұл мәселелер бойынша Орда ауданының №1 ауылындағы байлар тобының жетекшісі Қаби Құрмашевпен байланыс орнатқан. Олардың байланысы басында жасырын жиналыстар өткізумен шектелсе, кейін колхоздарға ашық қарсылық білдіру, колхоз мүлкі мен малын тонау арқылы көрініс берді. Кеңестік билікке қарсы және жеңілмеуге үгіт-насихат жүргізіп, колхозшыларды колхоз малын өз бетінше сойып алуға, колхоздан шығуға итермеледі.

5. Жәрдемөв Шәкір – 30 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны, бай, сайлау құқығынан айырылған, шала сауатты, партия қатарында жоқ, кәсібі бойынша малшы, отбасылы, 1931 жылы малын әдейі сатқаны үшін сотталған, колхоздарды ыдырату бойынша Қасымтау ауылының байлары тобының мүшесі болған.

6. Сырымбеков Өтеғұл – 50 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны, бай, сайлау құқығынан айырылған, сауатсыз, партия қатарында жоқ, кәсібі бойынша малшы, отбасылы, өзінің айтуы бойынша, сотталмаған, колхоздарды ыдырату бойынша Қасымтау

ауылының байлары тобының белсенді мүшесі, өзінің ағайыны Құлбай Сырымбековтің үйінде болған байлардың контрреволюциялық жиылысына қатысқан.

7. Мүлхайдаров Төлепқали — 40 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны, бай, сайлау құқығынан айырылған, шала сауатты, партия қатарында жоқ, кәсібі бойынша малшы, отбасылы, өзінің айтуы бойынша, сотталмаған, Құлбай Сырымбековтің үйінде өткен байлардың жасырын жиналысына қатысқан, халық арасында кеңестік билікке қарсы үгіт-насихат жүргізген.

8. Бектеміров Лұқпан — 47 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Сүйіндік ауылының тұрғыны, 1913 жылдан 1923 жыл аралығында молда болған, бай, сайлау құқығынан айырылған, шала сауатты, партия қатарында жоқ, кәсібі бойынша малшы, отбасылы, өзінің айтуы бойынша, сотталмаған, Қалмақ облысында жасырынып жүрген байлар тобымен және Қасымтау ауылының байларымен байланыс жасаған.

9. Жанғалиев Омарғали — 45 жаста, Батыс Қазақстан облысы Орда ауданы Сүйіндік ауылының тұрғыны, революцияға дейін әртүрлі лауазымды қызметтер атқарған, 1918-1919 жылдары ақтардың кезеңінде өз еркімен Анохиннің отрядына қосылып, бейбіт тұрғындарды шабуылдау әрекеттеріне қатысқан, әлеуметтік шыққан тегі жағынан ірі байдың ұлы, өзі де бай, сайлау құқығынан айырылған, сауатты, партия қатарында жоқ, кәсібі бойынша малшы, отбасылы, 1930 жылы мал саудалағаны үшін сотталған, Қалмақ облысында жасырынып жүрген байлармен байланысы бар, халықты көшуге үгіттеген және кеңестік билікке қарсы шығуға шақырған. [49, 322-325-пп].

1932 жылы 1 желтоқсанда Орда ауданының №1 ауылы, Қасымтау және Сүйіндік ауылдарының тұрғындарына қатысты «қылмыстық істің» айыптау қорытындысы

шығарылып, енді бұл құжат ҚАКСР ОГПУ-ының уәкілетті өкілдері үштігінің соттан тыс қарауына жолданған.

1932 жылы 28 желтоқсанда ОГПУ жанындағы уәкілетті өкілдер үштігінің отырысында №354 айыптау ісі бойынша Құрмашев Қаби және басқаларына, барлығы 9 адамға қатысты ҚК 58-10, 59-13-баптары негізінде төмендегідей шешім қабылданған:

1. Срымбеков Кулбай
2. Уталиев Умбетали
3. Айткалиев Кубай
4. Мулхайдаров Тулепғали
5. Джанғалиев Омарғали
6. Бектемиров Лукбан он жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, мерзімі 3/VII-32 ж. есептелсін.
7. Курмашев Каби
8. Джардемов Шакир
9. Срымбеков Утегул бес жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, мерзімі 3/VII-32 ж. есептелсін. Барлығының мүлкі тәркіленсін [49, 328-п].

Сонымен, ұжымдастыру саясатына қарсылық білдіргендері үшін саяси қудалауға ұшыраған Орда ауданының №1 ауылы, Қасымтау және Сүйіндік ауылдарының адамдары жазаларын өтеу үшін Қарлағқа жөнелтілген. Ал олардың кейінгі тағдырлары туралы мәлімет жоқ. Ал 1989 жылы 13 шілдеде жазықсыз айыпталған Орда ауданы азаматтарының барлығы Орал облыстық соты Президиумының қаулысымен ақталған. Ұмбетәлі Өтәлиевтің ұрпағы Ерлан Нуфтуғалиевтің ауылдағы көнекөз қариялардың айтқандарынан естуі бойынша, сотталғандардың бірде-біреуі елге қайтып оралмаған.

Орда ауданы бойынша жоғарыда қарастырылған оқиғаларға қатысқан немесе басқа да жағдайларда Кеңес билігіне қарсы шығып, саяси қуғын-сүргінге тап болған жандар туралы деректер архивте көптеп кездеседі. Солардың

бірқатарына тоқталып көрейік. Мысалы, Жәрдем Кенжеғалиев Қасымтау ауылындағы наразылықтарға қатысып, үкімде көрсетілген 9 адамнан бұрынырақ сотталса, ал Теректі ауыл советіне қарасты ауылдағы 1930 жылғы көтеріліске қатынасқан Мақаш Өтешев, Шаки Досжанов (Доцанов), Төлеу Боранқұлов кейін 1942 жылы сотталған.

Кенжеғалиев Жәрдем – 1884 жылы туған, БҚО Орда ауданы Қасымтау ауылының тұрғыны, қазақ, партияда тіркелмеген, бай, сайлау құқығынан айырылған, революция кезеңінде ак гвардияшылармен байланыс орнатып, Анохин отрядына қолдау көрсетті, ұжымдастыру саясатына қарсы шықты деп айыпталған, 1932 жылы 16 қаңтарда Қазақстандағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі үштігінің шешімімен РСФСР-дың ҚК 58-10, 58-13-баптары бойынша 5 жыл мерзімге концлагерьге кесілген, жазасын өтеуге Ташкент қаласына жөнелтілген, қамаудан босап шыққаны жөнінде мәлімет жоқ. 1989 жылы 16 мамырда Орал облыстық прокуратурасының қаулысымен ақталған.

1931 жылы Жәрдем Кенжеғалиевпен бірге тұтқында болған Қасымтау ауылының тұрғындары Құсайын Игумбетов, Қажеден Абужадидов денсаулықтарының нашарлығына байланысты Оралдағы қамау изоляторында қайтыс болған [50, 54-66-пп.].

Өтешев Мақаш – 1896 жылы туған, Орда ауданы Теректі ауыл советінің тұрғыны, қазақ, сауатсыз, партияда тіркелмеген, отбасылы, бұрын сотталмаған, Өтештің әкесі Жақсылық ірі бай, 30 жыл старшина болған. Жақсылықтың баласы Өтеш әкесінен бөлінгеннен кейін орташа шаруа болған. Өтешев Мақаш өзі де орташа шаруа болған. 1930 жылы бай-молдалар бастаған колхозға қарсы көтеріліске белсенді қатысқан, көтерілісті бастаушылардың бірі болған. Теректі ауылындағы К.Маркс атындағы колхоздың мүшесі, МТФ меңгерушісі. 1942 жылы 2 мамырда БҚО сотының қаулысымен РСФСР-дың ҚК 58-10-бабының 1 б. II тармағы

бойынша 8 жылға сотталған. 1993 жылы 4 мамырда ҚР прокуратурасының қорытындысымен ақталған.

Досжанов Шаки – 1902 жылы туған, Орда ауданы Теректі ауыл советінің тұрғыны, қазақ, шала сауатты, партияда тіркелмеген, отбасылы, бұрын сотталмаған, Шәкидің асырап алған әкесі (өз нағашысы) бай ретінде Жаңақала ауданы Шалқар ауылы жағынан ауып келген. 1930 жылы бай-молдалар бастаған колхозға қарсы көтеріліске белсенді қатысқан. 1930-1940 жылдары Теректі ауылындағы К. Маркс атындағы колхоздың мүшесі, кейін колхоздан шығарылған. 1942 жылы 2 мамырда БҚО сотының қаулысымен РСФСР-дың ҚК 58-10-бабының 1 б. II тармағы бойынша 10 жылға сотталған. 1993 жылы 4 мамырда ҚР Прокуратурасының қорытындысымен ақталған.

Боранқұлов Төлеу – 1869 жылы туған, Орда ауданы Теректі ауыл советінің тұрғыны, қазақ, сауатсыз, партияда тіркелмеген, отбасылы, бұрын сотталмаған, бай болған, 1930 жылы молда Мұқанов бастаған байлардың колхозға қарсы көтерілісіне белсенді қатысқан. Теректі ауылындағы К.Маркс атындағы колхоздың қатардағы мүшесі. 1942 жылы 2 мамырда БҚО сотының қаулысымен РСФСР-дың ҚК 58-10-бабының 1 б. II т. бойынша 10 жылға сотталған. 1993 жылы 4 мамырда ҚР Прокуратурасының қорытындысымен ақталған [51, 216-п].

Даулетқалиев Нығметолла – 1899 жылы туған, Орда ауданы Байқадам ауылының тұрғыны, бай отбасынан шыққан, партияда тіркелмеген, сауатты, колхоздың хатшысы болып жұмыс жасаған, 1929 жылы артық астықты тапсырмағаны үшін бұрын істі болып, 4 жылға жер аударуға және 500 сом айыппұл төлеуге үкім шыққан, жазасын өтемеген, Кеңес билігіне және колхоз құрылысына қарсы үгіт-насихат жүргізгені үшін 1931 жылы 3 желтоқсанда Қазақстандағы ОГПУ-дың уәкілдер өкілдігі үштігінің шешімімен РСФСР-дың ҚК 58-10, 82 және 169-баптары бойынша 4 жыл мерзімге концлагерьге кесілген. 1989 жылы 29 қыркүйекте Орал

облыстық соты Президиумының қаулысымен ақталған [52, 34-38-пп].

Қорықта айтқанда, Орда байларының ұжымдастыру саясатына қарсы баскөтеруі 1928-1932 жылдардағы Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістерінің құрамдас бір бөлігі болып табылады. Олай дейтін себебіміз Орда ауданындағы баскөтерулердің Жаңақала көтерілісімен байланысының болғандығы анық байқалады. Өйткені Жаңақала көтерілісіне қатысқан және тергеуден босаған адамдар Орда ауданына келіп қоныстанған, одан әрі Астрахань округіне, Қалмақ облысына қарай қашқан. Қажығали Сұлтанғалиевтың, Омар Жетібасевтың, Медекеш Зайналиевтің және т.б. Жаңақала өңірінен шыққан көтеріліске қатысушылар екендігіне архив деректері дәлел болады. Міне, осындай белсенді көтерілісшілер Орда байларына идеялық қолдау көрсетіп, кеңестік билікке қарсы күресте оларға демеу болып отырған.

Орда байларының өздерінің дүние-мүліктерін және бостандықтарын қорғау жолындағы баскөтеруінің мақсат-мұраттары қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысымен үндесіп жатыр. Сталиндік әкімшіл-әміршіл жүйеге қарсы тұра білген қайсар рухты жандарды халық батырлары деп тануға, олардың ерліктерін қазіргі жас буынға үлгі-өнеге етуге әбден лайық. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық саяси ақтау, олардың есімдерін бүкіл қоғамға таныту және дәріптеу – егеменді еліміздің басты идеологиялық ұстанымының бірі. Бұл жағдай халқымыздың тарихи санасының жаңғыруына негіз болып, жаңа Қазақстанның рухани-мәдени дамуына жол ашады деп есептейміз.

КҮЙГЕНКӨЛДЕГІ КОЛХОЗДАСТЫРУҒА ҚАРСЫЛЫҚ

Жәнібек ауданының Күйгенкөл ауылында да 1928-1932 жылдардағы ұжымдастыру саясатына қарсы халық наразылығы орын алған. Бұрынғы байдың ұрпақтары мен ауқатты адамдар ауылдағы колхоздастыру науқанына қарсылық танытқан. Бұл тұжырымға БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінен табылған Ақбасов, Қазыев, Жандаулетов, Исқазыев және басқаларын 58-10-11-баптары бойынша «айыптау ісімен» толық танысып шыққаннан кейін келіп отырмыз. Оларға құзырлы орган «ақбасовшылар» (акбасовщина) деген айдар тағайытты. Осы архив құжатындағы деректер негізінде Күйгенкөл ауылындағы сол кезеңдегі оқисаларға талдау жасап, кеңестік жүйенің құрбандарына айналған ауыл адамдарының тағдырына байланысты жәйттерді қарастыратын боламыз.

Колхоздастыруға қарсылық білдірген Күйгенкөл ауылының азаматтарына батырақтардың жиналыстары және молда Исқазыев арқылы дұға жасау шаралары кезінде байлар болып топтасып ұйым құрды, кеңестік билікке ашық қарсы шығып, тұрғындар арасында үгіт-насихат жүргізді деген желеумен ҚК 58-10-11-баптары бойынша айып тағылған. Кеңестік биліктің солақай саясатының кесірінен айып арқалағандар жаппас және төленгіт руынан шыққан Шынтемір Төпенов, Құрманғазы (Құрманғали) Исқазыев, Ақбай Жанбауов, Мөден Ақбасов, Ғатау Байғазыев, Құшыр Қазыев, Әле Жандаулетов, Мәмбет Тналиев, Сапуан Шамғонов болатын.

1930 жылы көктемде Күйгенкөл ауылында «Гигант» колхозы ұйымдастырылады. Колхоздың құрылуы ауыл тұрғындарының арасында жіктің пайда болуына, колхоздастыруға қарсы наразылықтың күшеюіне алып келеді. Күйгенкөл ауылының ауқатты адамдары бастапқы кезеңде өздерінің ықпалдарын жүргізу үшін колхоздың басшылығына

өз адамдарын өткізуге тырысқан. Ауылдың жалпы жиналысында байлар өздерінің арасынан колхоздың басқармасына Құшыр Қазыевты, Мөден Ақбасовты, Құрманғазы Исқазыевты ұсынған. Сөйтіп, олар сол жерде жиылған барлық ауыл тұрғынын, соның ішінде кедейлерді өз жақтастырына дауыс беруге үгіттей бастаған. Алайда «Гиганттың» басқармасына байлардың ұсынған үміткерлері өтпей қалған. Сол кезде дегендері болмай қалған байлар барлық жиылған жұртты қуып, билік өкілдерін камшымен ұрған.

ОГПУ уәкілдерінің куәгерлерден алған жауаптары бойынша 1930 жылдан бастап Күйгенкөл ауылында Құшыр Қазыев пен Мөден Ақбасов бастаған байлардың ұйымы пайда болған. Ауылда таптық шиеленіс күшейіп, жағдай ушыққан кезеңде бұл топтың мүшелері колхоздың басшылары мен жергілікті билік өкілдеріне қарсылық таныту мақсатында камшымен, шоқпармен, айырмен қаруланып жүретінді шығарған және оларды жабылып ұрып-соғу оқиғалары орын алып отырған. Билікке наразылық білдірген топ жиындарда «Кеңес өкіметі жойылсын, колхозға қарсымыз» деп үнемі ұрандатып айтатын болған [53, 71-п].

Патша үкіметі дәуірінен бері Күйгенкөл ауылында жаппас руының беделі, билігі күштірек болған, сонымен бірге төлеңгіттердің де ықпалы айтарлықтай байқалған. Олар ауылдағы күші аз рулардың кедейлеріне өздерінің үстемдігін жүргізген. Ауылдың байлары дүние-мүліктерін кәмпескелеуден сақтап қалу үшін өзара тығыз қарым-қатынас жасап, бір-біріне қонаққа барған болып, жасырын жиындарын өткізіп отырған.

1930 жылы шілдеде байлардың басын қосқан алғашқы үлкен жиналыс Құшыр Қазыевтің қонысында өткен. Бұл жасырын мәжілісте Күйгенкөл ауылдық кеңесіндегі билікті байлардың қолына қайтарып алу және колхозды тарату мәселесі қойылады. Мұндай қарсылықтың басында Құшыр

Қазыев, Мәмбет Тналиев, Мөден Ақбасов, Шынтемір Төпенов, Ақбай Жанбауов, Ғатау Байғазыев, Құрманғазы Исқазыев, Әле Жандаулетов, Сапуан Шамғонов тұрды. Бұлардан басқа кәмпескеленген, кейін ауданнан жер аударылған байлар да жиналысқа қатысқан. Олардың барлығы бірауыздан колхоз басшыларын ұрып-соғып, қуып жіберіп, осылайша олардың орнына өз адамдарын дайындап, атап айтқанда, Ақбай Жанбауов пен Сәрсенғали Ақбасовты қою керек деген шешімге келген. Бұдан кейін жиналған наразы топ ауылға келіп, колхоздың басшыларын қамшымен ұрып-соғып, оларды қуып, «Коммунистерді ұрыңдар, Кеңес өкіметі жойылсын, олардың ауылдағы құйыршықтары жойылсын!» деп айқайлаған, ақырында колхозды таратып тынған.

1931 жылы сәуірде Күйгенкөл ауылында тағы бір ірі басқөтеру болған. Сол уақытта ауылдың жалпы жиналысы өтіп, байлар колхозшы кедейлерді өздерінің жағына қарай үгіттеп, жергілікті биліктің өкілдеріне қарсы қойған. Сөйтіп, алдын ала дайындалған көпшілік үкіметтің барлық саяси-шаруашылық шарасына қарсылығын білдірген. Жиналыс басталған бойда ауылдың байлары билік өкілдеріне «Жерді жырtpаймыз, тұқымдыққа бидай бермейміз, малды да бермейміз, облигацияларыңның қажеті жоқ» деп ашық түрде жариялаған. Осылайша жиналыстың үстінде бүлік шығып, бұл жерден ауыл халқы үлкен дау-жанжалмен тарқасқан [53, 72-п].

1931 жылы наурыз айында Төлеңгіт ауылында өткен жалпы жиналыста тұқымдық қорын жасақтау сұрағы қарастырылған кезде ауылдың байлары «Ешқандай дән жоқ, біздер ештеңе екпейміз» деп мәлімдеген. Осы уақытта батырақтардың бірі – Саппи Абдулин тұрып, «Егер бақылау сандарын байларға бөлетін болсақ, тұқымдық қорын жасақтауды жүз пайыз орындауға болады», - деп айтқан. Мұнан кейін Мөден Ақбасов орнынан ұшып түрегеліп, «Біздерді алым-салықтарыңмен тонауды қойыңдар, онсыз да барлығын алып болдыңдар», - деп дауыс көтере сөйлеген. Оны

қасындағы жолдастары Құшыр Қазыев, Ғатау Байғазыев, Мәмбет Тналиев құптаған және олар «Мұндай баяндамашы кетсін, қуындар, бізде ештеңе де жоқ, ештеңені де бермейміз!» деп айқайлаған. Сөйтіп, аталған жиналысты аяқ астынан тоқтатуға мәжбүр болған, артынан тұқымдық қоры да жиналмай қалған.

Сол жылы наурызда ауыл тұрғындарының малын келісімшарт бойынша қабылдау науқаны жүргізіліп, байлар оған кедергі келтіруге тырысқан. Олар ауылдарға бөлініп, тұрғындар арасында «Қолдарындағы азын-аулақ малдарынды ортақ меншікке бермеңіздер» деп үгіттей бастаған. Ғатау Байғазыев, Құшыр Қазыев, Мөден Ақбасов ауылға келіп, «Малдарынды бермендер, өйткені коммунистер біздің шаруашылығымызды жойып, өздерінің қалтасын толтырғысы келеді» деп айтқан. Тергеуде куәгерлердің бірі – Ғатау Байғазыевтың өзі коммунист бола тұра, ел ішінде үкіметке қарсы үгіт-насихат жүргізді деп көрсеткен. Сонымен бірге бұл байлардың бұрын артельде болған кезінде рулық араздықты тудырып, артельге өзге рудың адамдарын, әсіресе, кедейлерді қабылдамағанын жария еткен. Міне, осы Ғатау Байғазыев қана байлардың арасынан партия қатарына өтіп, олардың жергілікті билік органындағы өкілі ретінде туысқандарын, ауқатты адамдарды салық төлеуден қорғаштап, малдарының есебін жасыруға көмектесіп отырған [53, 73-п].

Ауылда ұжымдастыру науқанын жүзеге асыруға байланысты өткізілген жиналыстарда Кеңес үкіметінің саясатына наразы байлар өздерінің төңірегіне кедейлер мен батырақтарды топтастыру мақсатында ұйымдасып жүретін болған. Сондай текетірес жиналыстардың бірі 1931 жылы мамыр айында Күйгенкол ауылдық кеңесінің маңында өтіп, онда шабындық және астық жинау науқанына қатысты мәселе қарастырылған. Оралдан келген уәкіл баяндамасын аяқтаған бойда бұрынғы бай Құшыр Қазыев қасындағы жақтастарымен бірге орнынан бірден тұрып, «Шөп шабудың қажеті жоқ,

өйткені біз малды айдап әкетеміз және егін оруга ат-көлік бермейміз. Бұл жерден көпшілік халық көшіп кетеді деп ойлаймыз, өйткені үкімет бізді өзінің әртүрлі дайындау ауыртпалығымен шаршатты, қазір біздер дымсыз қалдық», - деп ашына сөйлеген.

Бұдан кейінгі жиын маусымда жазғы жайлауда Құшыр Қазыевтың үйінде жасырын түрде өткен. Аталмыш жиналыс Құшыр Қазыевтың, Мөден және Сәрсенғали Ақбасовтардың басшылығымен ұйымдастырылған. Мұнда ауылдың байлары мен атқамінерлері Күйгенкөл ауылдық кеңесінен көшіп кету мәселесін тағы қозғап, Әле Жандаулетов «Бұл жерде қала берсек, бізді аштықтан өлу күтіп тұр. Ал коммунистер ұжымдық құрылысты уағыздап жүр, бірақ осында отырғандар біздерді, ақсақалдарды, түсінулерің керек, қазіргі жағдайдың бәрі уақытша, өйткені Кеңес өкіметі жақын арада құлайды. Құрманғазы Исқазыев – молда-бақсы, сауатты адам, газетті көп оқиды, оның айтуы бойынша, газеттерде коммунистердің өздері Кеңес одағынан шетелге қашып жатырғаны жазылған», - деп айтқан. Мұндай үгіт-насихат жұмыстарының нәтижесінде ауыл тұрғындарының бірқатары басқа жаққа қарай көше бастаған және Кеңес өкіметінің құлайтынына сенген.

Күштеп ұжымдастырудың салдарынан ауыл халқының тыныш өмір іздеп басқа жерлерге үдере көшкені немесе күнкөріс қамымен бас сауғалап кеткені байқалады. 1931-1932 жылдар елді аштық жайлаған кез екенін ескерсек, халық аштықтан босып кеткен болуы да мүмкін. Құжатта куәгерлердің бірі сол кезеңде өздерінің ауылында тұрғындардың 20 пайызы ғана қалды десе, екіншісі ауылдағы екі жүзден астам шаңырақтың небәрі 30-ы қалды деп көрсеткен.

1931 жылы маусым айының аяғында ауылдың ауқатты адамдары Мөден Ақбасовтың үйінде діни жоралғы жасаймыз деген сылтаумен жиналады. Кездесуде молда Құрманғазы

Исқазыев дұға жасап болған соң жиналған қауымға үгіт-насихат жүргізген. Молда Исқазыевтың өзі «Құранда айтылған, Кеңес билігі кезінде қазақтар жаппай өліп, орыстар біздің жерімізге келіп орнығады екен. Онсыз да көріп отырсындар, коммунистер колхоздар мен совхоздарды құрып жатыр, бізге бұл колхоздардан қашу керек, сөйтіп өз руымызды сақтап қалу керекпіз», - деп мәлімдеген [53, 74-80-пп].

1931 жылы шілде айынан бастап Күйгенкөл ауылындағы колхоздастыруға қарсылық білдіріп, Кеңес өкіметіне қарсы үгіт-насихат жүргізген ауқатты азаматтардың үстінен жергілікті билік өкілдері мен кедейлердің тарапынан құзырлы органдарға арыз-шағымдар түсе бастайды.

1931 жылы 17 тамызда ОГПУ-дың Жәнібек аудандық бөлімінің уәкілдері Күйгенкөл ауылының 9 адамына қатысты істі қолға алып, тергеп-тексеру жұмыстарына кіріседі. Сөйтіп, ауыл іші әбігерге түсіп, қызыл империяның жендеттері халықты қудалауға көшкен. Тергеу барысында оқиғаның куәгерлерінен жаппай жауап алынған [53, 2-20-пп].

1931 жылы 25 тамызда Шынтемір Төпеновті, Құрманғазы Исқазыевты, Ақбай Жанбауовты, Мөден Ақбасовты, Ғатау Байғазыевты, Құшыр Қазыевті, Әле Жандаулетовті, Мәмбет Тналиевті, Сапуан Шамғоновты қамауға алу туралы қаулы қабылданған. 1931 жылы 10 қыркүйекте оларға алғашқы айып тағылған [53, 70-п].

Сталиндік әкімшіл-әміршіл жүйенің озбырлығына мойынсұнбай, өз бостандықтары үшін күрескен күйгенкөлдік қайсар жандар басында ОГПУ-дың Жәнібек аудандық қамау орнында болса, кейін 11 қыркүйекте Оралдың түрмесіне жөнелтілген. БҚО полиция департаменті архивінде сақталған құжатта кеңестік билікке қарсы шыққандары үшін айыпталған азаматтардың жеке бастарына қатысты төмендегідей деректер бар. Бұл мәліметтердің ОГПУ-дың айыптау ісіне арналып

жазылғандығын және таптық тұрғыдан қарастырылғандығын ескеруіміз қажет.

Тналиев Мәмбет – 64 жаста, қазақ, төлеңгіт руынан шыққан, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған және сайлау құқығынан айырылмаған. Әкесі бай және өз руының басшысы болған, оның ұлы Мәмбет те ауылдағы беделді ақсақал саналған. Ұжымдастыруға дейінгі мал-мүлкі 4 жылқы, 2 түйе, 7 сиыр, 15-20 қойдан тұрған, осы шаруашылығында бір батырақты үнемі ұстап отырған. Мәмбет Тналиев өз ықпалының арқасында бүкіл малын сатып, тіпті кедей санатында колхозға қабылданған. Колхозға кірген соң бай ретінде тыныштық таппай, колхозды ыдырату мақсатында үгіт-насихат жүргізіп, саяси науқандарға кедергі келтіру үшін өз төңірегіндегі адамдардың басын қосып, ұйым құрған. Оның антикеңестік қызметі 1930 жылы Гигантты күйрету және 1931 жылғы көші-қонды ұйымдастыру түрінде көрініс берді.

Жанбауов Ақбай – 63 жаста, қазақ, төлеңгіт руынан шыққан, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, сауатсыз, партияда тіркелмеген, өзінің айтуы бойынша, сотталмаған және сайлау құқығынан айырылмаған. Әкесі ауылдағы барлық аз рудың басшысы болған. Бай және ақсақал ретінде ол ұлы Ақбайға бай шаруашылығын мұраға қалдырған. Оның мал-мүлкі ұжымдастыруға дейін 6 сиыр, 3 жылқы және 2 түйеден тұрған. Колхозға кірген уақытында ол барлық малын сатып жіберіп, қоғамдық меншікке колхозға көрсетілген малдан тек қана 1 сиыр, 1 түйе және 1 жылқы берген. Революцияға дейін оның малы көп болған, бірақ бай-кулактармен күресте барлық малын сатып, колхозға кедей есебінде кірген.

Бай және беделді тұлға ретінде тұрғындарға, әсіресе, кедейлер мен батырақтарға ықпалын орнатып, Кеңес өкіметіне қарсы үнемі үгіт-насихат жүргізген. 1930 жылы Гигантты күйретуге қатысқан. Ауылда ру араздығын туғызып, малды

бірінші аз рулар тапсырсын деп айтқан. Ал өзінің руластары – төленгіттерге «Малдарыңды колхозға тапсырмаңдар, өйткені Кеңес өкіметі жақын арада құлайды, ал тапсырылмаған мал өзімізде қалады» деп үгіттеген. Өзінің беделінің арқасында тұрғындардан қамауда отырған байлар мен атқамінерлер туралы жақсы пікір алуға қол жеткізіп, Мырзағали Байғазыев пен Ғабдош Біләлиевті тұтқыннан босатып алған. Ал олар кейін Гигантты ыдыратуды өз міндеттеріне алған.

Ақбасов Мөден – 53 жаста, қазақ, жаппас руынан шыққан, Жаңақала жақтан көшіп келген, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, сауатсыз, партияда тіркелмеген, шыққан тегі бай, бұрын сотталмаған және сайлау құқығынан айырылмаған. Бұрын Жаңақала ауданында тұрған уақытта әкесімен бірге көп малға иелік етіп, Жаңақала жеріне малдары сыймағасын, Жәнібек ауданына көшіп келген. Әкесі өлгеннен кейін барлық байлық Мөден Ақбасовтың иелігіне өтіп, Николай II патшаның билігі тұсында шаруашылығында 300 қой, 40 сиыр, 30 жылқы, 6 түйесі болған. Мұндай шаруашылыққа 1927 жылға дейін иелік етіп, сонымен бірге жаппас руынан шыққан кедейлердің еңбегін пайдаланған. Бай-кулактармен күресті байқағаннан кейін ол малын жаппай сата бастаған, 1928 жылы ұжымдастырудың қарсаңында 10 сиыры, 6 жылқысы, 4 түйесі және 25 қойы қалған. Бұл қалған малды да сатып, колхозға 1 жылқы, 1 түйе және 1 сиырымен кірген. Колхозға кіргенше үш батырақты жұмсап келген.

Бай ақсақал және атқамінер ретінде кеңестік билікке қарсы шығып, оның саяси науқандарын сынап, үгіт-насихат жүргізген. Мөден Ақбасов өзінің ықпалын мал дайындау кезінде көрсетіп, жалпы жиналыста «Мал бермейміз, ал кедейлер міндеткерлікті жүз пайыз орындаймыз деп қолдарын көтеріп, дауыс береді. Бірақ иеліктерінде ештеңелері жоқ болған соң, барлық атым-салықты байларға итере салу оларға оңай», - деп айтқан. Ол бұрыннан Кеңес үкіметі орнаған

уақыттан бастап билікке табанды қарсылас болып, Гигантты құлату кезіндегі жиылыстарда «Коммунистерді ұрындар, Кеңес өкіметі жойылсын, олардың құйыршықтары жойылсын», - деп дауыстап айқайлаған.

Байғазыев Ғатау – 44 жаста, қазақ, жаппас руынан шыққан, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, қазақша сауатты, БКП (б) мүшесі, бұрын сотталмаған және сайлау құқығынан айырылмаған. Әкесі ұзақ жыл бойы старшын болған. Ауылдағы ең бай адам ретінде бар байлығын өзінің ұлы Ғатауға қалдырып кеткен. 1925 жылға дейін Ғатау Байғазыевтың иелігінде 100 қой, 50 бас сиыр, 4 жылқы және 3 түйе болған. Ұжымдастыру кезінде барлық малын саудалап, колхозға 1 сиыр, 1 жылқы және 1 түйемен қабылданған. Сол уақытта партия қатарына кәмпескелеуге ұшырамау үшін ғана кірген. Бұрын 28-ші бап бойынша іске тартылып, бірақ таныс-тамырлықпен сайлау құқығын қайтарып алған.

Ықпалды рудан шыққанын және әкесінің старшын болғанын пайдаланып, ешқандай сайлаусыз старшынның орынбасары қызметіне өткен. Артықшылықтарға ие болғанына қарамастан, Ғатау Байғазыев мал ұрлығымен де айналысқан. Колхоздың мал-мүлкін талан-таражға салды деп айыпталған. 1930 жылдан БКП (б) қатарына колхозда басшылық қызмет атқарып, өзінің айналасындағы адамдарды қорғап қалу үшін өткен деп көрсетілген. Сонымен бірге бұрынғы мұрагер бай, колхоздың басшысы ретінде рулық араздыққа жол беріп, өзге рудың адамдарын, әсіресе, кедейлерді артельге колхозға қабылдамаған.

Исказыев Құрманғазы (Құрманғали) – 42 жаста, қазақ, жаппас руынан шыққан, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, орыс және қазақ тілдерінде сауатты, партияда тіркелмеген, бұрын ауданнан жер аудару бойынша істі болған және, өзінің айтуына қарағанда, сайлау құқығынан айырылмаған. Құрманғазы Исказыев – текті

байдың ұлы, кәмпескеленгенге дейін барлық уақытта бекітілген молда және бақсы болған. Соның арқасында ауыл тұрғындарының арасында беделі, ықпалы күшті болып, халыққа Кеңес билігінің жақында құлайтындығы жөніндегі үгіт-насихатты Құранмен байланыстырып жеткізіп отырған. Оның революцияға дейінгі мүлкітік жағдайы 10 жылқы, 2 түйе, 15 сиыр және 20 қойдан құралған. Революцияның келуімен өзінің дүние-мүлкін біртіндеп жоя бастаған, 1928 жылға қарай иелігінде 10 сиыр, 2 түйе, 1 жылқы және 8 қой қалған. Қазіргі уақытта барлық малын саудалап, қолында ештеңе қалдырмаған. Колхозға кірмеген, жасырын дұға ету жиылыстарын ұйымдастырып, оған байлармен бірге колхозшыларды, батырақтарды тартып отырған. Исқазыев өзінің беделі мен үгіттеу сөздері арқылы ауыл тұрғындарының басқа жаққа көшіп кетулеріне ықпал еткен.

Төпенев Шынтемір – 52 жаста, қазақ, төлеңгіт руынан шыққан, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған және сайлау құқығынан айырылмаған. Шынтемір Төпенев ірі бай болған, революцияға дейін 500 қойға, 100 жылқыға, 20 түйеге және 50 бас сиырға иелік еткен және шаруашылығында 7 батырақты жұмысқа пайдаланып отырған. Мұндай мөлшердегі малға революцияға дейін иелік етсе, мұрагер бай ретінде кейін малын сатып, ұжымдастыру кезінде 5 жылқы, 4 түйе, 15 сиыр және 10 қойы қалған. 1929 жылы барлық малын саудалап, колхозға 1 жылқы, 1 түйе және 1 сиырымен кірген. Колхоздастыруға қарсы шығып, ауыл тұрғындары арасында үгіт-насихат жүргізген.

Қазыев Құшыр – 62 жаста, қазақ, төлеңгіт руынан шыққан, Жанақала ауданынан көшіп келген, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, сауатсыз, партияда тіркелмеген, өзінің айтуы бойынша, сайлау құқығынан айырылмаған және бұрын сотталмаған. Оның шыққан тегі бай, революцияға дейінгі мал-мүлкі 30 жылқы, 6

түйе, 15 сиыр және 50 койдан құралған. Революция кезінде Құшыр бай және ақсақал ретінде бар малын саудалаған, колхозға кіргенге дейін иелігінде 8 сиыр, 2 түйе, 3 жылқы және 10 қой қалған. Колхозға кірер уақытта қалған барлық малын сатып жіберген.

Бай тұқымынан шыққанының арқасында бай-ақсақалдардың ұйымын құрып, көпшілік халыққа өз ықпалын жүргізіп отырған. Құшыр Қазыевтың антикеңестік насихаты Кеңес өкіметі орнағаннан басталып, Гигантты құлату кезінде айқын көрінген. Колхоздастыруға қарсы бүлік шыққанда ол қолындағы қамшысымен басшыларды ұрып, ызаланған топқа «Тұрмаңыздар, коммунистерді ұрындар, Кеңес өкіметі жойылсын, оның құйыршықтары жойылсын!» деп айқайлаған. Ауыл тұрғындары арасындағы үгіт-насихат жұмыстарын одан әрі жалғастырып, колхозшылар жиналыстарының бірінде «Сендердің дендеріңіз дұрыс па, колхозға неге кіресіздер, ертең Кеңес өкіметі барлығыңды аштан қырады», - деп айтқан.

Шамғонов Сапуан – 40 жаста, қазақ, жаппас руынан шыққан, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, сауатсыз, партияда тіркелмеген, 1928 жылы мал ұрлағаны үшін 3 жылға сотталған, жазасын Орал изоляторында өтеп шыққан, бұрын және қазір де сайлау құқығынан айырылған. Оның әкесі орташа санатты деп есептелді. Әкесі өлгеннен кейін өзінің түгелге дерлік малын сатып жіберіп, жүйелі түрде мал ұрлығымен айналысқан. Революция басталғанда бандалық топтармен, әсіресе, тонаушылығымен атағы шыққан Ғұсман Тоғызбаевтың бандасымен тығыз қарым-қатынас орнатып, ұзақ уақыт тонаушылықпен, мал ұрлығымен шұғылданған. Осы әрекеттеріне байланысты бірнеше қайтара істі болып, сайлау құқығынан айырылған, колхоздан қуылған. Өзінің ықпалының арқасында байлармен байланыс орнатып, олардың жасырын жиналыстарына қатысып, партия мен үкіметтің шараларына

қарсы шыққан. Сондай-ақ Гигантты құлатуға және жетекшілерін ұрып-соғуға араласқан.

Жаңдаулетов Әле – 65 жаста, қазақ, төлеңгіт руынан шыққан, Жаңақала ауданынан келген, Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылдық советінің тұрғыны, үйленген, сауатсыз, партияда тіркелмеген, бұрын сотталмаған және сайлау құқығынан айырылмаған. Оның әкесі ірі бай болған, малы Жаңақала жеріне сыймай, Жәнібек ауданына қарай көшіп келген. Әкесі барлық байлығын өзінің ұлы Әлеге мұраға қалдырған, 1918 жылға дейін оның иелігінде 150 қой, 10 түйе, 50 жылқы, 30 сиыр болса, 1925 жылы 60 қой, 8 түйе, 4 жылқы және 8 сиыр қалған. Сол уақытта ол шаруашылығында бір батырақты үнемі жұмсап, өз руының кедейлерін әншейін пайдаланып отырған. 1930 жылы ұжымдастыру кезінде оның қарауында 5 сиыр, 15 қой, 4 жылқы және бұқара тұқымының 2 түйесі болған және колхозға кіргенше 1 батырақты үнемі жұмсап келген. Колхозға кірерде қалған барлық малын сатып, ортақ меншікке тек қана 1 түйесін және 1 сиырын өткізген. Қоғамдағы беделінің арқасында ауыл тұрғындарына ықпал етіп, Кеңес өкіметіне қарсы үгіт-насихат жүргізген және байлардың жасырын жиналыстарына қатысып отырған. Гиганттың басшылығына заңсыз сайланып, колхозды ыдыратушылардың қатарында болған [53, 24-32-пп].

1931 жылы 15 қазанда айыптау қорытындысы шығарылып, «қылмыстық іс» ҚАКСР-дағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі үштігінің соттан тыс қарауына жолданған.

1931 жылы 7 желтоқсанда Қазақстандағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің отырысында Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауылының азаматтарына қатысты іс қаралып, Қылмыстық кодекстің 58-10, 58-11-баптары бойынша үкім қабылданған. Аты-жөндері құжаттағы қалпында беріліп отыр. Онда былай жазылған:

1. Тупенов Шантимир
2. Исказыев Курмангали

3. Джанбауов Акбай
4. Акбасов Моден
5. Байгозыев Гатау бес жыл мерзімге концлагерьге камалсын, мерзімдері 18/VIII-31 ж. есептелсін.
6. Казыев Кушир он жыл мерзімге Қазақстанның шегінде жер аударылсын.
7. Джандавлетов Але
8. Тналиев Мамбет бес жыл мерзімге Қазақстанның шегінде жер аударылсын, мерзімдері 18/VIII-31 ж. есептелсін. Барлығының мүлкі тәркіленсін.
9. Шамгунов Салуан бір жыл мерзімге концлагерьге камалсын, мерзімі 18/VIII-31 ж. есептелсін [53, 84-п].

Концлагерьге айдалған адамдардың түрмедегі жағдайлары, кейінгі тағдырлары туралы мәлімет жоқ. Елге оралды ма, әлде сол жақта қайтыс болды ма? Бұл мәселе болашақтағы ізденіс жұмысымыздың басты бағдары болады. Дегенмен қайта құру саясатының барысында елде демократияландыру мен жариялылықтың орнауына байланысты 1989 жылы 12 маусымда Орал облыстық прокуратурасының қаулысымен саяси қудалауға ұшыраған Күйгенкөл ауылының 9 тұрғыны ақталып шықты.

Күйгенкөл ауылдық советіне қарасты ауылдардың басқа да азаматтары колхоздастыруға қарсы шыққандары үшін істі болған. Ғылыми-ізденіс жұмысының барысында БҚО ПД арнайы мемлекеттік архивінен Қабаш Ильясов және басқаларын, 5 адамды айыптау ісі кездесті. Күйгенкөл төңірегіндегі оқиғалар бір кезеңде болғанымен, бұл 6 адамның ісі бөлек қарастырылған. Қабаш Ильясовтың 1931 жылы 23 қарашада қамауда отырған уақытында қайтыс болуына байланысты ісі тоқтатылған.

1932 жылы 28 қаңтарда Қазақстандағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштіктің қаулысымен:

1. Туйгужинов Давлет – 1889 жылы туған, Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауыл советінің

тұрғыны, қазақ, сопы, бұрынғы бай, атқамінер, иелігінде 100 қой, 15 жылқы, 18 сиыр, 4 түйесі болған, колхоздың мүшесі, партияда тіркелмеген, отбасылы, Әйдекен қыстағында тұрған, 1931 жылы 25.03 күні НКВД-ның Жәнібек аудандық бөлімі тұтқындаған, РСФСР-дың ҚК 58-8, 58-11, 59-2-баптары бойынша мүлкі тәркіленіп, 5 жылға концлагерьге кесілген.

2. Белялиев Кабдұш – 1873 жылы туған, Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауыл советінің тұрғыны, қазақ, бұрынғы болыс старшыны, тұрғындар арасында беделді, революцияға дейін бай болған, артельдің мүшесі, БК (б) П қатарынан шығарылған, отбасылы, Төленгіт қыстағында тұрған, 1931 жылы 25.03 күні НКВД-ның Жәнібек аудандық бөлімі тұтқындаған, РСФСР-дың ҚК 58-8, 58-11, 59-2-баптары бойынша мүлкі тәркіленіп, 5 жылға концлагерьге кесілген.

3. Утемисов Калый – 1867 жылы туған, Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауыл советінің тұрғыны, қазақ, революцияға дейін ірі бай болған, иелігінде 100 жылқы, 400 қой, 50 сиыр, 25 түйесі болған. 1925 жылға дейін 2 адамды тұрақты түрде жұмсап келген, партияда тіркелмеген, отбасылы, Бершарал қыстағында тұрған. 1931 жылы 25.03 күні НКВД-ның Жәнібек аудандық бөлімі тұтқындаған, РСФСР-дың ҚК 58-8, 58-11, 59-2-баптары бойынша мүлкі тәркіленіп, Қазақстанның шегінде 5 жыл мерзімге жер аударылған.

4. Туйғужинов Султан – 1870 жылы туған, Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауыл советінің тұрғыны, қазақ, бай, 1928 жылға дейін иелігінде 200 қой, 20 түйе, 25 жылқы, 15 сиыры, 2-ден 4-ке дейін жұмысшысы болған, колхоздың мүшесі, партияда тіркелмеген, отбасылы, Төленгіт қыстағында тұрған, 1931 жылы 25.03 күні НКВД-ның Жәнібек аудандық бөлімі тұтқындаған, РСФСР-дың ҚК 58-8, 58-11, 59-2-баптары бойынша мүлкі тәркіленіп, Қазақстанның шегінде 5 жыл мерзімге жер аударылған.

5. Бисалиев Мурзағали – 1872 жылы туған, Батыс Қазақстан облысы Жәнібек ауданы Күйгенкөл ауыл советінің тұрғыны, қазақ, бұрынғы ауыл старшыны, атқамінер, 1917 жылға дейін иелігінде 30 жылқы, 10 түйе, 80 қой, 7 сиыры болған, колхоз мүшесі, партияда тіркелмеген, отбасылы, Ащыөзек қыстағында тұрған, 1931 жылы 25.03 күні НКВД-ның Жәнібек аудандық бөлімі тұтқындаған, РСФСР-дың ҚК 58-8, 58-11, 59-2-баптары бойынша мүлкі тәркіленіп, Қазақстанның шегінде 5 жыл мерзімге жер аударылған.

Барлығы да 1989 жылы 3 тамызда Орал облыстық соты Президиумының қаулысымен ақталған [54, 53-59-пп]. Ал бүгінгі таңда тәуелсіздіктің арқасында саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық саяси ақтау мақсатында қоғамға, бүкіл халыққа кезінде жазықсыз жазаланған азаматтардың есімдерін таныстырып отырмыз. Себебі оларға катысты құжаттар 90 жыл бойы шаң басқан архивтерде жатып қалған. Тоталитарлық жүйеге қарсылық танытқан күйгенкөлдік қаһармандардың есімдері, олардың күреске толы тағдырлары алғаш рет жарияланып отыр. Енді олардың ерліктерін дәріптеп, есімдерін ұлықтау – біздің парызымыз, яғни барша қоғамның міндеті деп білеміз.

Қорыта келгенде, Күйгенкөл төңірегіндегі ауылдардағы колхоздастыруға қарсылықтың бірнеше факторы бар. Біріншіден, Күйгенкөлде ауқатты бай адамдардың қатары көбірек болған. Мысалы, Орданың байлары көбінесе Азғырда шоғырланса, Жәнібек ауданының байлары Күйгенкөл маңына топтасқан. Олардың ауыл тұрғындарына, әсіресе, кедейлерге ықпалдары күшті болған. Екіншіден, рулық-тайпалық фактор да рөл атқарып, көпшілік халықтың арасында төлеңгіттер мен жаппастардың ықпалы күшті болған. Үшіншіден, наразылықтарды ұйымдастыруда қоғамдағы алдыңғы қатарлы топ ретінде молдалардың ықпалы, үгіт-насихаты анық байқалады.

ШЫҢҒЫРЛАУ АУДАНЫНДАҒЫ НАРАЗЫЛЫҚ

БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінде Шыңғырлау ауданының №16 ауылы тұрғындарының арасында 1931 жылдың желтоқсан айының басынан 1932 жылдың қыркүйегі аралығында Кеңес үкіметінің ұжымдастыру саясатына қарсы топтың болғандығы жөнінде дерек бар. Бұл құжат «БҚО Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғындары Юсупов Нане, Мендеев Төлеген және басқаларына, барлығы 16 адамға қатысты айыптау ісі» деп аталады. Архив дерегі бойынша олардың көпшілігі бұрын кәмпескеленген байлар мен бұрынғы малдалардың ұрпақтары болса, араларында орташалар мен кедейлер де кездеседі.

Бай-кулактар және антикеңестік ұйымның құрамында Нане Жүсіпов (бай-қазіреттің ұлы), Төлеген Мендеев (кедей, ұяшықтың хатшысы), Әлмұхамбет Абдуллин (бай-молданың ұлы), Ғарифолла Әбдірахманов (кәмпескеленген байдың ұлы), Кенжеғали Бисенғалиев (байдың ұлы), Исмағұл Сұлтанов (байдың ұлы), Дәулетказы Есенов (бай-атқамінердің ұлы), Зайнулла Саматов (молданың ұлы), Әбдекер Ұзақбаев (ауқатты орташа), Мұхамеджан Ұзақбаев (ауқатты орташа), Алмат Мерекенов (байдың ұлы), Мұса Райсов (бай), Мұхаметқали Сейтмағамбетов (орташа), Тайке Иманғалиев (кедей), Әміржан Салыхов (кедей), Әжбай Мұқашев (орташа) болды.

Бұл топ өкілдері кеңестік-партиялық және колхоз ұйымдарына кіріп, жүргізіліп жатқан іс-шараларға, соның ішінде колхоздық-совхоздық құрылысқа қарсы тұру үшін барлығы бірлесіп, колхоз және совхоз құрылысын ыдыратумен айналысқан. Олар колхоз-совхоздардың қарауына өткен малды, қоймадағы тұқымдық бидайды және басқа мүліктерді ұрлап-жойып отырған. Сонымен бірге ұйым мүшелері бұл мақсаттары жолында жасырын жиындар өткізген. Осылайша,

Шыңғырлау ауданы №16 ауылындағы кеңестік биліктің саясатына қарсы шыққан азаматтар өздерінің наразылықтарын ашық түрде білдірген.

1931 жылы желтоқсан айының басында жоғарыда аталған топтың өкілдері Кеңес үкіметінің күштеп ұжымдастыру саясатына қарсы тұру және бірлескен әрекеттерін ұйымдастыру мақсатында сельпоның приказчигі, сондай-ақ колхоздың ревизиялық комиссиясының мүшесі Кенжеғали Бисенғалиевтің үйінде жасырын жиналыс өткізеді және басқосуға арнап мал сойылған. Бұл жиынға Төлеген Меңдеев – колхоздың басқарма төрағасы, партия ұяшығының хатшысы, Нане Жүсіпов – колхоздың хатшысы, Әлмұхамбет Абдуллин – колхоздың басқарма мүшесі, Ғарифолла Әбдірахманов – колхоздың басқарма мүшесі, Кенжеғали Бисенғалиев, Исмағұл Сұлтанов – колхоздың санақшысы, Дәулетқазы Есенов – колхоздың есебін шығаруға ауданнан уақытша көмекке келген бухгалтер, Зайнулла Саматов – №16 ауылдың мұғалімі, Әміржан Салыхов – №16 ауылдың мұғалімі, Әбдекер Ұзақбаев – колхоздың басқарма мүшесі, МТФ меңгерушісі, Алмат Мерекенов – ауылдық кеңестің хатшысы, Мұса Райсов – колхоздың қатардағы мүшесі, Мұхаметқали Сейтмағамбетов – колхоз мүшесі, Есқазы Көлжасаров – колхоздың басқарма мүшесі қатысқан.

Мәжілісте колхоздың басқарма төрағасы Төлеген Меңдеев бірінші болып сөз алып, «Мұнда жиналғандардың барлығы – өз адамдарымыз, бұл жерде бізге өзіміздің материалдық жағдайымызды жақсартуға байланысты мәселені талқылап алу керек. Кеңес үкіметі барымызды тартып алды, сондықтан колхоздар мен совхоздарды нығайтамыз деп тырысудың қажеті жоқ, одан да өзімізді қамсыздандыру керекпіз. Менің өз тарапымнан ұсынатыным, бұған дейін келіскендей, қазіргі уақытта біздің ауылдың территориясында №460 етті совхоздың малы жайылып жүр, жақында бұл малды басқа жерге қыстауға айдамақшы, әлі кеш болмай тұрғанда

бізге сол малдан бірнеше басын айдап әкету керек. Малды бөліп алу үшін неғұрлым сенімді және қабілетті адамдар ретінде Райсов Мұса мен Сейтмағамбетов Мұхаметқалиды жіберуді ұсынамын» деп айтқан.

Содан кейін Меңдеевтің сөзін қуаттай отырып, Дәулетқазы Есенов былай сөйлейді: «Мен Төлеген Меңдеевтің сөзімен толық келісемін, бізге колхоздар мен совхоздарды күшейтеміз деп ойлаудың қажеті жоқ. Кеңес өкіметі кезінде кім жұмыс істесе, ылғи аш жүреді, ал ұрлық жасаған адам әрқашан тоқ болады және жазасыз қалады. Мінекей, сіздерге аздап мысал келтірейін. Мен аудандық ауыл шаруашылығы банкінде бухгалтер болып жүріп, қомақты қаржы шығындап, сол үшін мені аудандық сот айыптады. Бірақ өзімді ақтап алу үшін Алма-Атаға барып, барлық істі шешіп қайттым. Сондықтан бізге жазадан қорқатын ештеңе жоқ. Егер біз бұл істі ұйымдасып атқарсақ, оны ешкім білмей де қалады».

Есенов сөйлеп болған соң Кенжеғали Бисенғалиев ортаға шығып, «Мен Төлеген Меңдеев пен Дәулетқазы Есеновтің айтқандарымен әбден келісемін. Шынымен де, Кеңес өкіметі жымқырудың жолын өздері көрсетіп берді, олар қазірдің өзінде тұрғындардың қолындағы барын тонап болды. Ал енді біз де Кеңес өкіметінің үлгісімен әрекет етуіміз керек», - деп мәлімдеген. Содан кейін осы отырыста аталған топ совхоздың малын айдаған кезде дереу түрде Райсов Мұса мен Сейтмағамбетов Мұхаметқалиды жіберу туралы шешім қабылдаған.

Сөйтіп, келісім бойынша екінші күні етті совхоздың малын айдағаннан кейін арттарынан Мұса Райсов мен Мұхаметқали Сейтмағамбетов шығады, ол екеуі совхоздың малы №16 ауылдан 35 шақырымдай ұзаған кезде 15 бас ірі қара малды бөліп алып, №16 ауылдан 10-12 шақырым жерде орналасқан Ащысай елді мекеніне айдап барады. Бұдан кейін айдап әкелінген малды етке сойып, етті өзара бөлісіп алады және кейбір колхоздың мүшелеріне таратып береді. Артынан

етке колхоздың 4 жылқысы сойылып, аталған топтың арасында тағы бөліске түседі және сойылған малдың есебін жасыру үшін жалған құжаттар толтырылады.

Осылайша, күштеп ұжымдастырудың салдарынан өздерінің мал-мүліктерін колхозға өткізіп беріп, дымсыз қалған ауылдың адамдары, бір жағынан, күнкөріс қамымен, екінші жағынан, Кеңес өкіметіне деген өшпенділіктен заңсыз әрекеттерге баруға мәжбүр болды. Шын мәнінде, колхозға өткізілген мал ауыл тұрғындарының өз малы еді. Керісінше, бұл жағдай Кеңес өкіметі тарапынан ауыл тұрғындарына жасалған тонаушылық, заңсыздық болатын. Сондықтан халық осы әділетсіздікпен күресіп, кеңестік биліктің саясатына қарсы шықты.

ОГПУ-дың Шыңғырлау аудандық бөлімінің тергеп-тексерулері барысында жинақталған мәлімет бойынша байлардың ұйымы 1931-1932 жылдар аралығында колхоздың малынан 47 бас жылқыны, 3 бас түйені, 25 бас ірі қараны, 424 бас қойды жойып жіберген. Инвентарьдан 15 фургон, 18 орақ, 8 айыр, 6 тарантас жойылып, колхоздың 2265 сом 76 тиын ақшасы негізсіз жұмсалған.

1932 жылы көктемгі егістік науқаны, сондай-ақ астық дайындау кезеңінде аталған байлар ұйымы бұл шараларға кедергі келтіру мақсатында тұқымдық бидай мен астықты ұрлаумен айналысқан.

Мәселен, 1932 жылы көктемгі егістік кезінде ревизиялық комиссиясының мүшесі Кенжеғали Бисенғалиев, №1 бригаданың бастығы Мырзағали Жәкенов және Мұса Райсов тұқымдық қорынан 40 пұт бидай ұрлап, оны қараусыз қалған жер үйге тыққан, кейін 1932 жылы маусым айында Орынбор қаласына алып барып сатқан.

1932 жылы маусымда Кенжеғали Бисенғалиев пен Мұса Райсов тұқымдық қорынан ұрланған 15 пұт бидайды кәмпескеленген бай және Жымпиты ауданынан жасырынып

кашып жүрген Мұсаның ағасы Иманкүл Райсовқа сатып жіберген.

1932 жылы мамырда Мұса Райсов пен Тайке Иманғалиев тұқымдық қорынан 4 мешек бидай ұрлаған. Бригадир Мырзағали Жәкенов, колхоздың басқарма мүшесі Әбдекер Ұзақбаев және егінші Мұхамеджан Ұзақбаев тұқымдық қорынан 10 пұт бидай ұрлап, жерге көміп тастаған, кейін ол бидай шіріп кеткен.

1932 жылы тамызда астық жинау кезінде Нане Жүсіпов пен қойма меңгерушісі Алмат Мерекенов бригадир Харес Мұқашев арқылы колхоз астығынан ұрлаған 13 пұт бидайды Елек базарында сатқан.

1932 жылы тамызда Әлмұхамбет Абдуллин мен Ғарифолла Әбдірахманов колхоздың астығынан ұрлаған 7 пұт бидайды мануфактура өніміне айырбастаған.

Астық жинау кезінде әртүрлі уақытта Нане Жүсіпов пен Ғарифолла Әбдірахманов колхоздың астығынан 6 цен. 36 кг бидай ұрлаған, бұл жағдай тінту барысында анықталған.

Сонымен, нәтижесінде аталған байлардың тобы 1932 жылы көктемгі егістік кезеңінде тұқымдық қорынан 270 пұт бидай ұрлаған, сол себепті жоспар бойынша белгіленген 450 га жерге тиісті егін егілмей, жалған ақпарат берілген [55, 309-328-пп].

Сөйтіп, колхоздық-совхоздық құрылыстың берік орнауына қарсылық білдірген топ колхоздың дүние-мүлкін шығынға келтіру жолымен қоғамдық меншікке, колхоздастыруға көндіге алмайтындығын көрсетті. Жеке шаруашылықпен шұғылданып, мал-мүлкіне, егістік өніміне, құрал-сайманына, тапқан табысына өзі қожалық етіп қалған малшы шаруалар ортақ меншікті, колхоздың мүлкі дегенді мойындағысы келмеді. Одан кейін ауылдың қарапайым адамдары Кеңес өкіметінің озбырлығын, қатыгездігін бірден аңғармаған сияқты. Шындығында, оларды сталиндік әкімшіл-

әміршіл жүйенің тарапынан жүргізілген саяси қудалаулар, қатаң жазалар күтіп тұрған еді.

1932 жылы қыркүйек айының ортасынан жергілікті билік өкілдері тарапынан Кеңес үкіметінің жүргізіп жатырған саяси-шаруашылық науданына қарсылық танытқан Шыңғырлау ауданы №16 ауылының азаматтарына қатысты арыз-шағымдар құзырлы органдарға түсе бастайды.

ОГПУ-дың Шыңғырлау аудандық бөлімінің уәкілдері ауылда тергеп-тексеру жұмыстарын қолға алады. Нәтижесінде 1932 жылы 27 қыркүйекте Нане Жүсіпов, Алмат Мерекенов, Әлмұхамбет Абдуллин, Ғарифолла Әбдірахманов, Мұса Райсов, Тайке Иманғалиев, барлығы 6 адамды қамауға алу жөнінде қаулы қабылданған. Олар аудан орталығы Шілікті ауылындағы тұтқындау мекемесіне қамалған.

1932 жылы 26 қазанда Мұхаметқали Сейтмағамбетов, Кенжеғали Бисенғалиев, Исмағұл Сұлтанов, Дәулетқазы Есенов, Зайнулла Саматов және Әміржан Салыховты қамауға алу жөнінде шешім қабылданған. Зайнулла Саматов пен Әміржан Салыховқа ешқайда кетпеу туралы қолхат берілсе, қалғандары аталған тұтқындау мекемесіне қамалған.

1932 жылы 27 желтоқсанда Әбдекер Ұзақбаев, Шынтас Айтжанов, Мұхамеджан Ұзақбаев, Мырзағали Жәкенов, Әжбай Мұқашев қамауға алынған. Ал 1933 жылы 28 ақпанда тергеу барысында Тайке Иманғалиев, Шынтас Айтжанов, Әжбай Мұқашев, Алмат Мерекенов және Мырзағали Жәкенов ешқайда кетпеу туралы қолхатпен қамаудан босатылған.

1932 жылы 15 наурызда тергеуден қашып жүрген Жүсіп Тасименов пен Есқазы Көпжасаров екеуіне іздеу жарияланған.

1932 жылы 25 қазанда Қостанай қаласындағы милиция мектебіне оқуға кеткен Төлеген Мендеевтің артынан тұтқынға алу жөнінде хат жолданған. 1933 жылы 8 наурызда Төлеген Мендеев тұтқындалып, Шыңғырлау ауданының орталығы Шілікті ауылына жөнелтілген, ал ол 18 наурызда қамауға алынған.

Құзырлы орган уәкілдерінің тергеп-тексеру жұмыстарының барысында №16 ауылдағы оқиғаларға байланысты ұсталған кейбір адамдардың, әсіресе, кедейлердің қылмыстары анықталмай, қамаудан босатылған. Кеңестік билікке қарсы шыққан топ өкілдеріне Қылмыстық кодекстің 58-10 және 58-11-баптары бойынша алғашқы айып тағылған және түгел қамауға алынған. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архивінде ұжымдастыру саясатына қарсы наразылықтарға белсенді түрде қатысқан 16 адамға қатысты мынадай деректер бар:

1. Жүсіпов Нане – 1900 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, кәсібі малшы, БК (б) П үміткер, қазіргі таңда партиядан шығарылған, үйленген, отбасында 3 адам бар, білімі төмен, әлеуметтік шыққан тегі бойынша бай-хазіреттің ұлы, осыған дейін «Калинин» колхозының хатшысы және соңғы кезде үміткерлер тобының хатшысы болған, 1931 жылдан колхоз мүшесі, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

2. Меңдеев Төлеген – 1900 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, өзінің айтуы бойынша, кедей отбасынан шыққан, 1925 жылдан БК (б) П мүшесі, қазіргі таңда партиядан шығарылған, отбасында әйелі және екі баласы бар, білімі жағынан 1916 жылы I деңгейді аяқтаған және 1924 жылы кеңестік партиялық мектептің екі курсын тәмамдаған, 1925 жылдан 1928 жыл аралығында Гурьев қаласында милиционер болып жұмыс жасаған, 1929 жылдан 1930 жыл аралығында Шыңғырлау ауданы №16 ауылының сельпо төрағасы, 1930 жылдың қазанынан 1931 жылдың шілдесі аралығында Райснап инспекторы, 1931 жылдың шілдесінен 1932 жылдың қазаны аралығында «Калинин» колхозының басқарма төрағасы және бір уақытта партиялық ұяшықтың хатшысы болған, соңғы уақытта Шыңғырлау аудандық милициясының аға милиционері болып

қызмет атқарған, мүлдіктік жағдайы бойынша кедей, әскерде болмаған, бұрын сотталмаған.

3. Абдуллин Әлмұхамбет – 1894 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, бай отбасынан шыққан, атақты молда-хазіреттің ұлы, қазақша сауатты, отбасында 3 адам бар, кәсібі малшы, партия қатарында болмаған, әскерде қызмет атқармаған, 1929 жылдан 1931 жылдың басына дейін №16 ауыл колхозының басқарма төрағасы, кейін осы уақытқа дейін аталған колхоздың басқарма мүшесі болған, бұрын сотталмаған.

4. Әбдрахманов Ғарифолла – 1900 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, әлеуметтік шыққан тегі бойынша бай-молданың ұлы, әкесі 1931 жылы кәмпескелеуге ұшыраған және Қазақстаннан шеткері аймаққа жер аударылған, Ғарифулланың өзі бірнеше жыл бұрынғы №17 ауылдың молдасы болған, кәсібі малшы, қазақша сауатты, қарауында әйелі бар, партия қатарында болмаған, сайлау құқығынан айырылмаған, соңғы уақытқа дейін ауыл советтің хатшысы болған, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

5. Бисенғалиев Кенжеғали – 1890 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданының №16 ауылының тұрғыны, атақты молда-ишанның ұлы, үйленген, қарауында 5 жан бар, қазақша жақсы сауатты, орысша шала сауатты, сайлау құқығынан айырылмаған, БК (б) П үміткер, қазіргі таңда партиядан шығарылған, істі болған уақытта селпо сатушысы және №16 ауыл колхозының ревизиялық комиссиясының мүшесі болған, соңғы уақытта №26 ауылдың МСС жанындағы шаруашылық меңгерушісі болып жұмыс жасаған, кәсібі малшы, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

6. Сұлтанов Исмағұл – 1900 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, әлеуметтік шыққан тегі бойынша байдың баласы, әкесінің 1928 жылға дейін 40 бас мүйізді ірі қара малы болған, 50-60 га жерге егін

еккен, жалдамалы еңбекті пайдаланған, Султановтың өзінде де 1928 жылға дейін ірі шаруашылығы болған, онда бір батырақты үнемі ұстап келген, кәсібі малшы, сайлау құқығынан айырылмаған, колхоз мүшесі, қазақша сауатты, орысша шала сауатты, үйленген, қарауында 2 жан бар, партия қатарында болмаған, соңғы уақытта №16 ауыл колхозының санақшысы болған, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

7. Есенов Дәулетқазы – 1900 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылынан шыққан, соңғы тұрғылықты жері – №26 ауыл, әлеуметтік тегі бойынша ауқатты малшыдан шыққан, әкесі бұрын қара халықтың арасында зор беделге ие болған, білімі жағынан Елек қаласында 2 кластық орыс училищесін тәмамдаған, партия қатарында болмаған, сайлау құқығынан айырылмаған, соңғы уақытқа дейін №26 ауылдың МСС жанында бухгалтер болып жұмыс жасаған, әскерде қызмет атқармаған, 1931 жылы банктің мүлкіне шығын келтіргені үшін мәжбүрлі жұмыстарға тартылған.

8. Саматов Зайнулла – 1896 жылы туған, ұлты татар, Шыңғырлау ауданы №28 ауылынан шыққан, молданың ұлы, Саматтың өзі революцияға дейін тұрғындардың сұрауымен бір жылдай оқытушы болған, істі болған уақытта №16 ауылда мұғалім, кейін №28 ауылдың мұғалімі болған, сайлау құқығынан айырылмаған, білімі жағынан қазақша сауатты, үйленген, қарауында 5 жан бар, партия қатарында болмаған, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

9. Салыхов Әміржан – 1908 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №31 ауылынан шыққан, кедей отбасынан, кәсібі бойынша оқытушы-мұғалім, қазақша орта білімі бар, үйленген, қарауында 3 жан бар, соңғы уақытта №16 ауылда мұғалім болып жұмыс жасаған, БК(б)П үміткер, қазіргі таңда партиядан шығарылған, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

10. Ұзақбаев Әбдекер – 1895 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, орташадан шыққан, үйленген, қарауында 4 жан бар, қазақша сауатты, сайлау құқығынан айырылмаған, соңғы уақытта колхоз басқармасының мүшесі және МТФ меңгерушісі болған, партия қатарында болмаған, әскерде қызмет атқармаған, 1932 жылы колхоз малын жойғаны үшін мәжбүрлі жұмыстарға тартылған.

11. Мерекенов Алмат – 1902 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, әлеуметтік шыққан тегі бойынша байдың баласы, соңғы уақытта колхоздың астық қамбасында қабылдаушы болып жұмыс жасаған, сайлау құқығынан айырылмаған, колхоз мүшесі, үйленген, қарауында 4 жан бар, қазақша сауатты, партия қатарында болмаған, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

12. Райсов Мұса – 1887 жылы туған, қазақ, Жымпиты ауданы №20 ауылынан шыққан, 1929 жылғы өзіне қатысты қудалау шараларынан қашып, Шыңғырлау ауданының №16 ауылына көшіп келген, әлеуметтік жағынан бай отбасынан шыққан, туған ағасы Райсов Иманкул кәмпескеленген және жер аударылған, бойдақ, өзінің айтуы бойынша, сайлау құқығынан айырылмаған, колхоз мүшесі, қазақша шала сауатты, партия қатарында болмаған, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

13. Иманғалиев Тайке – 1904 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, кедей отбасынан шыққан, колхоз мүшесі, сайлау құқығынан айырылмаған, партия қатарында болмаған, сауатсыз, үйленген, қарауында 4 жан бар, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

14. Сейтмағамбетов Мұхаметқали – 1893 жылы туған, қазақ, Доссор ауданынан шыққан, сол жақтан Шыңғырлау ауданының №16 ауылына көшіп келген, әлеуметтік жағынан орташадан шыққан, колхоз мүшесі, сайлау құқығынан

айырылмаған, үйленген, қарауында 5 жан бар, сауатсыз, партия қатарында болмаған, әскерде қызмет атқармаған, бұрын сотталмаған.

15. Ұзақбаев Мұхамеджан – 1907 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, орташадан шыққан, жауапқа тартылғанға дейін колхоздың егін өсірушісі болған, сайлау құқығынан айырылмаған, колхоз мүшесі, үйленген, қарауында 3 жан бар, шала сауатты, партия қатарында болмаған, бұрын сотталмаған.

16. Мұқашев Әжбай – 1909 жылы туған, қазақ, Шыңғырлау ауданы №16 ауылының тұрғыны, кәсібі малшы, орташадан шыққан, қазақша сауатты, БЛКЖО мүшесі, бойдақ, қарауында анасы бар, ауыл советтің мүшесі, сайлау құқығынан айырылмаған, колхоз мүшесі, бұрын сотталмаған [55, 313-326-п].

1933 жылы 17 наурызда айыптау қорытындысы шығып, 16 адамды Оралдың түрмесіне жөнелтуге және «қылмыстық істі» БҚО-дағы ОГПУ-дың бөлімі арқылы ҚКСР ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы ерекше үштіктің қарауына жолдауға шешім қабылданған.

1933 жылы 13 шілдеде Қазақстандағы ОГПУ-дың уәкілетті өкілдігі жанындағы үштік отырысының соттан тыс қарауында Шыңғырлау ауданы №16 ауылының азаматтарына ҚК 58-10 және 58-11-баптары бойынша төмендегідей үкім белгіленген. Онда былай жазылған:

1. Абдуллин Альмухамбет
2. Бисенғалиев Кенжеғали
3. Раисов Муса сегіз жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, мерзімі барлығына 27/IX-32 ж. есептелсін.
4. Юсупов Нане
5. Абдрахманов Гарифулла
6. Султанов Исмагул алты жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, И. Султановқа мерзімі 26/X-32 ж., қалғандарына 27/IX-32 ж. есептелсін.

7. Исенов Даулетказы

8. Саматов Зайнулла

9. Мендеев Тулеген

10. Узакбаев Абдекер үш жыл мерзімге концлагерьге жабылсын, Исеновке мерзімі 26/X-32 ж., Саматовқа осы шешім қабылданған күннен, Мендеевке 18/III-33 ж., Узакбаевқа 27/XII-32 ж. есептелсін.

11. Сейтмагамбетов Мухаметкали

12. Иманғалиев Тайке

13. Салыхов Амержан

14. Узакбаев Мухамеджан,

15. Мукашев Ажбай осы уақытқа дейін қамауда болғандары есепке алынып, қамаудан босатылсын.

16. Мерекенов Алматы үш жыл мерзімге концлагерьге жабу туралы шешім қабылданып, Мерекенов Алматы қатысты үкім шартты түрде өтелсін [55, 354-п].

Сөйтіп, 16 адамның 10-ы күштеп ұжымдастыру кезеңінде кеңестік биліктің саясатына қарсы шыққандары үшін нақты мерзімге сотталып кете барды. Олардың концлагерьдегі жағдайлары мен кейінгі тағдырлары туралы дерек жоқ. 1989 жылы 28 маусымда істі болған Шыңғырлау ауданының барлық азаматы Орал облыстық прокуратурасының қаулысымен ақталған. Ал енді біздің міндетіміз саяси қуғын-сүргін құрбандарының есімдерін бүкіл халыққа таныстыру, оларды саяси тұрғыдан толық ақтау болып табылады. Тарихтан сабақ алып, қазіргі азаматтық қоғамда, құқықтық мемлекетте жазықсыз саяси қудалауға, әділетсіздікке жол берілмеуі керек.

ҰРПАҚТАР ПІКІРІ

Мен, Жарылқасын Игімбетұлы Өтешқалиев, Бөкей ордасы ауданы Сайхын ауылының тұрғынымын. XX ғасырдың бірінші ширегіндегі Ордадағы атақты байлар Омаровтардың ұрпағы болып келемін. Омар деген – біздің арғы атамыз. Ұялы (Искра) ауылының төңірегінде Науша деген елді мекенде тұрған. Сол жақта «Омар ашығы» деп аталатын жер бар.

Шәпен, Шәрмен, Латып Омаров дегендер менің атам Өтешқалидың ағалары болып табылады. Шәпен, Шәрмен, Латып Омаровтар Азғыр ауданындағы ірі байлар ретінде кәмпескеленген, саяси қудалауға ұшыраған. Шәпен, Шәрмен жанұяларымен бірге Оңтүстік Қазақстанға қарай көшірілген. Ал менің өз атам Өтешқали 1930 жылдары кәмпескелеуге ұшырады, саяси қудалау көрді дегенді естімедім. Себебі Өтешқали атам ол кезеңде жас болғасын ондай қудалауды көре қоймаған секілді. Біздер бала кезімізден Шәпен атамыз туралы естідік, ал Шәрмен, Латып туралы көп ештеңе білмедік. Шәпеннің Мәулекеш деген баласы болған, Мәулекештің Самат деген баласы бар дегенді білеміз. Омаров Латып атамыздың Пензаға айдалғанын енді естіп-біліп жатырмыз. Шәрмен туралы мүлде дерек жоқ. Шәпен атамыз 1937 жылы ату жазасына кесіліп кетсе, оның баласы Мәулекеш саяси қудалаудан қашып, Өзбекстан аумағына қарай көшіп, Ташкенттің оқу орындарының бірінде жұмыс жасаған. Кейін жағдай тұрақталған кезде елге қайтып оралған.

1952 жылы Орданың жерін полигонға берген кезде біздің жанұямызды Оңтүстік Қазақстандағы Жетісайға көшірген. 1928-1929 жылдары Шәпен, Шәрмен аталарымыз ірі

бай ретінде Оңтүстікке жер аударылса, менің атам Өтешқали, әкем Игімбеттер полигонның кесірінен туған жерін тастап көшуге мәжбүр болған. Сонда біздің әулетіміз екінші қайтара сол Совет билігінің теперішін көрді деп айтуымызға болады. Сәуле апам сол жақта дүниеге келген. Өтешқали атамыз кейін жақын-жуығымен бірге Орда ауданына қайтып келіп қоныстанған.

1979 жылы Алматыда білім жетілдіру институтында болған уақытта бірінші рет Шәпен атамыздың баласы Мәулекешті, оның ұрпақтарын іздестіріп көрдім. Мәулекеш атамыздың ұрпақтарын іздестіріп көрейік деп кезінде Рахметуллин Дәулеткерей ағам айтқан болатын. Ол кісінің біздің әулетке жиен ретінде туыстығы бар. Биыл тамыз айында Алматыда болғанымда Мәулекеш атамыздың ұрпақтарын іздестірдім. Мәулекештің ұлы Самат Аграрлық институтта оқытушы болып, математикадан сабақ берген. Қазіргі Аграрлық ұлттық университетке барып, архивінен Самат Шапеновтің құжаттарын қарадым. Самат ағамыздың 4 баласы бар екен. Алайда олармен Алматыда байланыса алмадым. Артынан елге келген соң сол Алматы қаласында колледжде сабақ беретін Тимур Саматұлы Шапиновпен хабарласу мүмкіндігі туды. Болашақта осы туыстарымызбен, Самат ағамыздың балаларымен табысып, кездессек деп ойлаймын. Олар менің бауырларым ғой.

Кеңес өкіметінің солақай саясатының салдарынан кезінде тұтастай халықтар, жекелеген әулеттер зардап шекті. Соның кесірінен адамдар туыстарынан, жақын-жуығынан айырылып, жан-жаққа босып кетті. Пензаға айдалған Латып атамыздың, Оңтүстікке жер аударылған Шәрмен атамыздың ұрпақтары қайда жүр, ол жағын тіпті білмейміз. Латып атамыздың ұрпақтары қазір Ресей жерінде тұрып жатыр ма, кім білген?

Омаров Шәпен, Шәрмен, Латып аталарымыздың еш кінәсі жоқ деп ойлаймын. Олардың бар кінәсі бай, сосын

Азамат соғысы кезеңінде ықпалды адамдар болғандары деп есептеймін. Сол үшін Кеңес өкіметі оларды саяси жағынан қудалады, жер аударды. Қазіргі еліміздегі саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі іс-шаралар жазықсыз жазаланған ата-бабаларымыздың өмір жолын, тарихын танып білуге, ұрпақтарының бір-бірімен танысып-табысуына жол ашады деп санаймын.

Мен, Ерлан Мақсотұлы Нуфтуғалиев, 1930 жылдардағы саяси қуғын-сүргін құрбаны болған Үмбетәлі Өтәлиевтің ұрпағы болып табыламын. Туған жерім – Бөкей ордасы ауданының Шоңай ауылы. Әулетіміздегі үлкен ағаларымыздан «Арғы атамыз Үмбетәлі репрессияға ұшырап, жоғалып кеткен, Сібірге айдалып, сол жақта қалған. Кезінде сельсоветтің председателі болған, малдарын қызылдарға өткізіп берген, соған қарамастан, оны соттап жіберген», - деп айтатынын еститінбіз.

Содан бір күні Жұмарстан ағам: «Ерлан, сен сол атамызды іздеп көресің бе, архивке сұрастырып жазасың ба?» - деп өтініш білдірді. 2005 жылдан бастап болу керек, мен ол атамыз туралы деректі қайдан, қалай іздесем болады деп ойланып жүрдім. Ойымнан, басымнан кетпеді десе де болады. Сол уақытта Үмбетәлі атам туралы аз ғана ақпаратым болды.

2019 жылы бір күні кешкілік жұмыстан кейін әлеуметтік желіні қарап отырып, open лист деген сайт бар екенін көріп қалдым. Онда «Егер сіздің саяси қуғын-сүргінге ұшыраған атаңыз болса, осы сайттан табасыз» депті. Еш ойланбастан, сол сайтқа Уталиев деп жазып жіберіппін. Содан Уталиев Үмбетали туралы орыс тіліндегі мәлімет шыға келді. Қасымтау

ауылынан, 1932 жылы 28 желтоқсанда 58-10, 59-13-баптар бойынша 10 жылға сотталған деп тұр. Тіпті Үмбетәлі атамыздың фамилиясын да толық білмейміз. Сөйтіп, күтпеген жерден бірінші рет атамның фамилиясы Уталиев екенін біліп, оның сотталғаны жөніндегі нақты дерекке кезіктім. Артынан Шоңай жакка барып, Қасымтаудағы құлпытастарды фотоға түсіріп жүргенде Ғазиза әжемнің құлпытасында Өтәлі келіні деген жазуды көргенде арғы тегіміздің Өтәлиев екенін бірден түсіндім. Ауылдағы үлкен кісілердің айтуы бойынша, Қасымтау ауылынан сотталған 9 адамның бірде-біреуі елге қайтып оралмаған.

Атамыз Үмбетәлі Өтәлиев туралы толық мәліметтерді іздестіру мақсатында Башқұртстан, Астрахань, Қарағанды, Ақтөбе архивтеріне сұрау салдық. Қарағанды облысынан «Сіздің атаңыз Үмбетәлі Өтәлиев туралы деректер БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінде сақтаулы» деген хат келді. Ал біз сұраныс хат жібергеннен кейін 2019 жылы 7 қазанда БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінен ресми тілде төмендегідей мазмұнда анықтамалық хат алдық:

«Уталиев Умбетали, 1891 года рождения, уроженец Касымтауского аула Урдинского района Западно-Казахстанской области, казах, беспартийный, малограмотный, по роду занятий скотовод. Имел 5 голов лошадей, 9 коров, 9 верблюдов, 6 баранов. Семейное положение: женат, имеет 4 детей, судим 14.06.1931 года на 7 лет высылке за пределы района в том, что участвовал в байской группировке по разложению колхозов, принимал участие в избиении совработников, в апреле месяце 1932 года участвовал на байском крупном совещании, где выступая выдвигал необходимость связи с баями, руководителями Джангалинского повстан-банд. движения в 1931 года, за получении из Калмыкии оружия и вооружившись захватить скот и имущество колхоза, откочевать в Калмообласть и

присоединиться к бандитам. Распространял среди населения агитацию о скором падении Советской власти, уговаривал население не выполнять задания по различным кампаниям и не платить налоги.

По вопросам антисоветской деятельности и подготовки к побегу в Калмообласть – имел связь байской группой Суендыкского аула. Вместе с другими баями категорический требовали от аулсовета удовлетворения их скотом, в противном случае дать разрешения на откочевку, угрожая захватом колхозного скота и т.д.

Арестован 03.07.1932 г., Зап. Каз. ОГПУ по ст. 58-10, 59-13 УК РСФСР заключен в концлагерь сроком на 10 лет с конфискацией имущества. На основании постановления президиума Уральского облсуда от 13 июля 1989 года постановление Тройки при ГПУ ОГПУ в Казахстане от 28 декабря 1932 года в отношении Уталиева Умбетали 1891 года рождения отменено как вынесенное несудебным органом и дело прекращено за отсутствием в их действиях состава преступления».

Сонымен осы хатты алғаннан кейін саяси қуғын-сүргін құрбанының ұрпағы ретінде архивке кіру жағын қарастырып, 2020 жылы 28 қаңтарда құзырлы органнан «Үмбетәлі Өтәлиевке қатысты процессуалдық емес материалдармен ғана танысуға болады» деген жауап хат алдық және сол кісінің ұрпағы екенімді дәлелдейтін құжаттарды талап етті. Ал енді жоғарыда айтқанымдай, басында ағамыздың фамилиясы Уталиев екенін де білмедік. Өйткені ағамыз жазықсыз жазаланып, сотталып кеткеннен кейін оның артында қалған әжеміз, ұл-қыздары саяси қудалаудан қорқып, кейінгі ұрпақтарына зияны тимесін деп, фамилияларын ауыстырып жаздыртқанға ұқсайды. Дегенмен Үмбетәлі Өтәлиевтің ұрпағы екенімді дәлелдеуге тырысып, архив құжаттарымен танысу мүмкіндігіне ие болдым.

Архивтегі Үмбетәлі Өтәлиевтің анкеталық хаттамасында 4 баласы бар деп көрсетілген. Олардың тек қана екеуін ғана білеміз, оның біреуі – менің атам Бектілеу, екіншісі – Тілеген атамыз. Бектілеу атамыздың тегі Нүптіғалиев деп жазылған, 1983 жылы қайтыс болды. Тілеген атамның тегі Тілепов деп жазылған. Қарабайлыда тұрып, 1993 жылы дүниеден өтті. Бұл екі атамыздың ұрпақтары Астанада, Оралда, Ақтөбеде, Басқұншақта, Қарабайлыда, Шоңайда тұрады. Бұрын үлкен кісілер Атырауда да тұрды, олардың алды дүниеден өтіп кетті. Мысалы, Жұмарстан Тілегенұлы Ақтөбеде, менің әкем Мақсот Бектілеуұлы Оралда тұрып жатыр. «Артында бар оңалар» дегендей, Үмбетәлі атамыздан тараған ұрпақтары ел қатарлы өмір сүріп жатыр.

Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жұмыстарын жүргізіп, олардың есімдерін қоғамға танытып жатырғандарыңызға әулетіміздің атынан ризашылығымызды білдіреміз! Болашақта Үмбетәлі атамның бұрын қандай қызметтер атқарғанын, кезінде патшалық дәуірде ауыл старшыны болды дейді, сотталғаннан кейін қайда, қашан қайтыс болғанын білгіміз келеді.

Мен, Марат Жусанбайұлы Мақашев, саяси қуғын-сүргін құрбанының ұрпағымын. Атам Мақаш Өтешев 1930 жылы Ордада болған көтеріліске қатысқан. 1930 жылдары жазадан құтылғанымен, 1942 жылы соғыс уақытында сотталған. Айыптау ісінде 1930 жылғы көтеріліске белсенді түрде қатысқаны, көтеріліс басшыларының бірі болғаны айтылған. Одан басқа, колхозда Кеңес өкіметіне қарсы үгіт-насихат жүргізді деп, ешқандай негізсіз айып таққан. Атам Мақаш

Өтешев сол кезеңдегі сталиндік әкімшіл-әміршіл жүйенің саяси қудалауына түсіп, жазықсыз айыпталды деп есептеймін. Олар өздерінің саяси еркіндігі, бостандықтары үшін күрескен адамдар деп ойлаймын. Әке-шешем кезінде баласынды ма, сақтанғандары да болар, маған атам туралы көп айта бермейтін. Берірек келгесін атам туралы әңгімелерді ести бастадым. Атам Мақаш ұсталып бара жатқанда «Осы кеткеннен енді оралмаспын» деп айтқан екен. 1942 жылы 2 мамырда үкім шығып, сотталып кеткеннен концлагерьде болып, елге оралмаған.

2001 жылы қараша айында Мақаш атамыз туралы нақты деректерді іздестіріп, сұрау салғанымызда Орал қаласындағы прокуратураның архивінен «Өтешев Мақаш, 1895 жылы туған, 02.05.1942 жылы Батыс Қазақстан облыстық сотымен ҚССР 58-10 бабының 1 бөлімі, 2 тармағымен 8 жылға бас бостандығынан айыруға сотталған. 10.09.1942 жылы №26 еңбекпен түзеу колониясында қайтыс болды. 04.05.1993 жылы Өтешев Мақаш КСРО президентінің 13.08.1990 жылғы жарлығының 1 бабының негізінде ақталды» деген мазмұнда анықтама берді.

2020 жылы наурызда атам Мақаш Өтешевтің қайтыс болған және жерленген жерін анықтау мақсатында Жамбыл облысындағы №26 еңбекпен түзеу колониясына хат жолдағанымызда мұндай кісіге қатысты ақпараттың жоқтығын, колонияның 1957 жылы ғана құрылғанын айтқан анықтама алдық. Соған қарағанда, атам Мақаш Өтешевтің қайтыс болған уақыты белгілі болғанымен, қай қаладағы түрмеде қайтыс болғаны, қай жерде жерленгені туралы сенімді дерек болмай отыр.

Мақаш атам туралы білетінім өте қайратты, батыл адам болған. Колхоздың малын Қалмақ облысына қарай айдатқанда қайтарында табынның ішіндегі «Мақаш көк» деген өзінің биесін жайдақ жармасып мініп, ауылға қайтадан алып келген екен. «Мақаштың атаны» деген атан түйесі де болған. Ата

кәсіп мал шаруашылығымен айналысып қалған еңбекқор жандар колхоздың талабына, тәртібіне бағынғылары келмегесін де айыпталған болар деп ойлаймын.

Мақаш атамды емші де атандырған бір әңгіме бар. Бір күні колхоздың малын ауылдың адамдары бұрынғы Сталинград, қазіргі Волгоград қаласы жағына айдап барған. Қайтар жолда мал айдаушылар 3-4 адам, ішінде Мақаш атам да бар, шаршап-шалдығып, даладағы бір үйге тоқтап, иесіне қабылдаса, түнеп шыққылары келетінін айтқан. Үйдің иесі бөтен адамдарды үйіне кіргізе алмайтынын айтады. Жолаушылар өзіміздің азығымыз бар деп, тек демалып, қонып шығатындарын жеткізеді. Үйдің иесі әйелінің қатты ауырып жатқанын, кісі қабылдай алмайтынын айтады. Содан амалдары құрыған жолаушылар «Арамызда атақты емші бар» деген ғой. Мақаш атамды қасындағылар ем-шара жасауға көндіріп, үйдің иесі оларды қабылдаған екен. Түнде атам ауырып жатырған әйелді ұшықтап, таңертең тәуір болып кеткен. Сөйтіп, қасындағылар оны «Мақаш, енді емші болдың» деп қалжындасқан екен. Атам бұдан кейін емші болып кете қоймаған болар, бірақ ауыл адамдарынан естіген азын-аулақ естеліктер ғой.

Әкемнің айтуы бойынша, Мақаш атам «Таспен атқанды аспен ат» дегенді үнемі айтады екен. Көзінің қарапшығындай жалғыз баласына «Ешкімнің ала жібін аттама» деп өсиетін айтып кеткен. Менің әкем Жусанбай Орда ауданында тұрған кезінде оқуға мүмкіндігі болмаған, үнемі жылқы баққан. Олардың баққан жылқыларын соғыстың қажетіне алып отырған. 1950 жылдардың басында полигонның құрылуына байланысты Орда ауданы таратылған кезеңде анасымен бірге Тайпақ ауданына көшкен. Ордалықтар бір ауыл болып қоныстанған. Қыыр Шығыста әскери қызметін өтеп келген соң әкем ауылдағы шаруашылықтарда автокөлік жүргізушісі болып жұмыс жасады. Әкем – өмір бойына өз қызметіне адал болып өткен адам.

1990 жылдардан бастап Теректі ауданының Ақжайық ауылында тұрамыз. Мен де ауылда қызмет еттім, біраз уақыт санэпидемиялық стансада жұмыс жасадым. Кезінде саяси көзқарастары үшін сотталған адамның ұрпағы ретінде өз басым қыспақ көре қоймасам да, әкемнің өмірінде кедергілер болған. Оның ынта-жігері болса да, оқи алмады, қаншама еңбегі болса да, орден-медаль дегендер тиіспеді. Осылайша, әкем сотталған адамның баласы ретінде шеттетілді деп есептеймін.

Еліміз тәуелсіздік алған соң жағдай жақсы жағына қарай өзгерді. Соның арқасында саяси қуғын-сүргін құрбаны болған Мақаш атам туралы деректерді іздестіріп, архивтегі жеке құжатымен танысуға мүмкіндік берілді. Қазіргі таңда сол жазықсыз жазаланған азаматтарды толық саяси ақтау жөніндегі шаралардың қолға алынғанын көріп отырмыз. Болашақта Мақаш атамның қайтыс болған жері анықталған жағдайда басына барып топырақ салып, Құран бағыштасам деген ниетім бар.

Атамды еске алу

Ойға шомып отырамын.
Өтті өмірің сексен жылдық,
Бұйырмады топырағы
Туған жердің төбесінен.
Ойшаменен елестетем
Мақаш көктің шоқырағын.
Жүрген ізін сайрап жатыр,
Өркеш-өркеш Нарын құмның,
Толыбай-Теректі өресінен.
Көрем сені түсімде мен,
Таудай болып отырасын.
Рухыңменен желеп-жебеп,
Тыныс алам елесіңнен.

«Таспен атқанды аспен ат» деп жатқандайсың,
Сеземін мен.
Желпіндіріп жырға қосып,
Шабыт майын тамызатын.
Туса, шіркін, Нарын құмнан
Құс қанатты нағыз ақын.

Мақашев Мәрат

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, 1928-1932 жылдардағы Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері мәселесін зерттеу нәтижесінде, біріншіден, өңірдегі халықтың ұжымдастыру саясатына қарсы наразығының ауқымы кең болғанына көз жеткіздік. Бұл кезеңдегі оқиғалар басында Орал округін, кейін Батыс Қазақстан облысының Азғыр, Жымпиты, Бөрлі, Зауральный, Камен, Жаңақала, Ілбішін, Орда, Жәнібек және Шыңғырлау аудандарын қамтыған. Сонымен бірге бұл аудандардағы баскөтерулердің, наразылықтардың өзара байланысы болғаны байқалады. Мәселен, Жаңақала, Орда және Жәнібек аудандарындағы көтерілістерге қатысушылардың арасында идеялық байланыс болса, Жымпиты ауданынан билікке бағынбай қашқан адамдар Шыңғырлау ауданы аумағында жасырынып жүрген.

Екіншіден, Батыс Қазақстан облысына қарасты аудандардағы, ауылдардағы кәмпескелеуге, астық дайындау науқанына және Кеңес өкіметіне қарсы наразылықтардың барлығын көтеріліс деп атамадық. Олардың көпшілігін халық наразылықтары, баскөтерулер, қарсылықтар деп қарастырдық. Жаңақала және Ілбішін көтерілісі ғана нағыз қарулы көтеріліс саналады. Өйткені Жаңақала және Ілбішін аудандарында көтеріліс штабтары құрылған, көтерілісшілердің қатары көп болған және олардың жазалаушы отрядпен шайқастары орын алған. Дегенмен барлық ауылдағы оқиғаларда жетекшілері, ұйымдастырушылары болған, жасырын жиналыстар өткізген, Кеңес өкіметіне қарсы үгіт-насихаттар жүргізген, жергілікті билік өкілдерін, кедейлерді ұрып-соққан. Жымпиты ауданындағы баскөтерулердің ауқымын және жазаның ауырлығын ескере отырып, Жымпиты көтерілісі деген ұғымды алғаш рет қолдандық. Бірақ зерттеу жұмысының қорытындысына сәйкес өңірдегі Кеңес билігіне қарсы наразылықтарды, баскөтерулерді, көтерілістерді біртұтас қарастыра отырып, 1928-1932 жылдары Батыс Қазақстан

облысында халық көтерілістері болды деген тұжырымға келдік.

Үшіншіден, социалистік қоғамды қалыптастыру мақсатында Кеңес үкіметінің жүзеге асырған бағдарламалары қазақ ауылдарына, қазақ халқына үлкен трагедия алып келді. Артық астықты тапсыруды міндеттеу, байлардың мал-мүлкін кәмпескелеу, ортақ қоғамдық меншікті жасақтау, жаппай колхоздастыру, күштеп отырықшыландыру халық наразылығына алып келсе, мұның арты көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығының жойылуына, дәстүрлі қазақ қоғамының дағдарысқа ұшырауына, ақыр соңында 1932-1933 жылдардағы ашаршылыққа әкеліп соқтырды.

Төртіншіден, бай-кулактарды тап ретінде жоюға бағытталған іс-шаралар қоғамда тап араздығын туғызды. Кеңес өкіметі жергілікті билік өкілдерінің, кедейлердің, коммунист белсенділердің және комсомол жастардың қолымен өздерінің саясатын жүзеге асырып, оларды байларға қарсы айдап салып отырды. Кеңес өкіметі ОГПУ-дың уәкілдері арқылы көтерілістер, бүліктер ұйымдастырды, жасырын ұйымдарын құрды, Кеңес өкіметіне қарсы үгіт-насихат жүргізді деген желеумен ханның тұқымдарын, байларды, кулактарды, бұрынғы патша үкіметіне қызмет еткен шенеуніктерді, ақтардың армиясында болғандарды, бұрынғы алашордашыларды, эсерлерді қоғамға қауіпті элемент ретінде концлагерьлерге қамап, жер аударып, саяси қудалауға ұшыратты, ату жазаларына кесіп, көздерін жойды. Осылайша сталиндік әкімшіл-әміршіл жүйе бүкіл қоғамға үстемдігін құрып, барлық халықты үрей-қорқынышта ұстады.

Бесіншіден, 1928-1932 жылдардағы Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының бір бөлшегі болып табылады. Көтерілісшілердің тәуелсіздік, бостандық, саяси еркіндік, әділетсіздікпен күрес жолындағы идеялары қазақ халқының

ұлт-азаттық қозғалысының идеяларымен, арман-мұраттарымен үндесіп жатыр. Бүгінгі ұрпақ тәуелсіздіктің оңайлықпен келмегенін, осы кезеңдегі ержүрек ата-бабаларымыздың күресі, жан қиналысы, қантөгісі арқылы келгенін ұғынуы қажет. Сондықтан қазіргі тәуелсіздігімізді, бірлігімізді, елдің тыныштығын бағалауымыз керек.

Алтыншыдан, бұл зерттеу еңбегінің басты жетістігі – 1928-1932 жылдардағы Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістерінің тарихына арналған тұңғыш бірыңғай монографиялық еңбек болып табылады. Ғылыми-ізденіс жұмыстарының нәтижесінде БҚО полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінде сақталған құжаттарға кешенді түрде жан-жақты ғылыми талдау жасалынып, Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістеріне қатысты архив деректерінің көпшілігі алғаш рет ғылыми айналымға енгізіліп отыр. Сонымен бірге Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістерінің тарихына байланысты авторлық ой-тұжырымдар, қорытындылар жасалды.

Жетіншіден, зерттеу жұмысының барысында көтерілістерді ұйымдастырды, жетекшілік жасады, наразылықтарға белсенді қатысты деп айыпталып, жазықсыз жазаланған азаматтардың аты-жөндері, оларға қатысты үкімдер алғаш рет жарияланып отыр. Халық қаһармандарының есімдерін бүкіл ел, барша қоғам білуі тиіс, олардың азаттық жолындағы күрестері Тәуелсіз Қазақстанның мемлекеттік идеологиясы тұрғысынан дәріптелуі қажет. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі комиссияның да мақсаты – тарихшы мамандарға құпия құжаттармен жұмыс жасауға мүмкіндік беру, жазықсыз саяси қудалауға ұшыраған адамдардың аты-жөндерін жариялау, оларды саяси жағынан толық ақтау және жаңа деректер бойынша кітаптар, жинақтар шығару. Бұл тұрғыдан алып қарағанда, миссиямыз орындалды деп есептейміз.

КЕСТЕ

Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері (1928-1932 жж.)

Нарындықтар, басқарушылар, көтерілісшілер	Мерзімі	Жетекшілері	Себептері	Қолғаушы күштері	Басты оқиғалар	Жазалары
Азғыр байларының наразылықтары	1928 жыл, қыркүйек- тауыз	Бектілеу Алғазиев, Латып Омаров, Шәкен Омаров, Мұхамедияр Мұхатов	Қампесхуауауға қарсы	Ірі байлар, кедейлер	Ауылдың жалпы жиналыстарында бүлік ұйымдастырған, байлар кедейлерді айдап салаң, жерілікті билік өкілдерін ұрып-сөккен	3 адам Пензата жер аударылған, 1 адам ату жазасына кесілген
Жымпиты көтерілісі	1929 жыл, ақпан- маусым	Ғаббас Досмұхамедов, Хұсайын Әзілбаев, Әлім Қожақияров	Астық дайындау науқанына, астық астық талсыруға қарсылық	Байлар, ортаншалар, ишан- молдалар	Жасыран жәбірлістер ұйымдастырған, артық астық талсыруға қарсылық білдірген, ауылдың жалпы жиналыстарында кедейлерді, жерілікті билік өкілдерін ұрып-	46 адам айыпталған, 17 адам ату жазасына кесілген, қалғандары ергүрші мерзімдерге қоныстарында с кесілген, жер аударылған, 5-і қашып кеткен

Батыс Қазақстан облысындағы халық көтерілістері

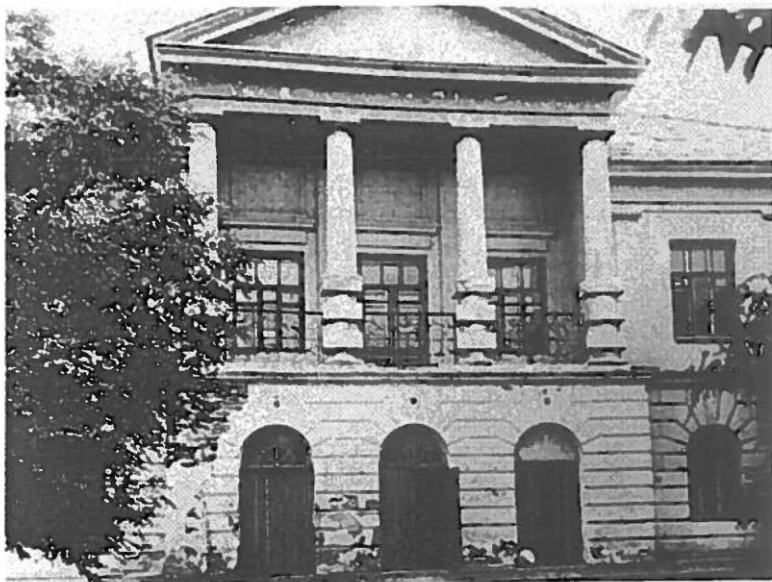
Орал төңірегіндегі селолардағы оқиғалар	1928 жылдың көктемі - 1929 жылдың қыркүйегі	Ф. Гиниясов, А. Баһицкий, Т. Немоловичев, И. Восновкин, Ф. Огурешников, Н. Ружейников, С. Выборщиков, Д. Кононенко, В. Стародуб	Көмексемеуге, астық дайындау науқанына, артық астық тапсыруға наразылық	Кулактар, орманшар, келдейтер	соққан	Бөрілесігі бұлік, Святоухов, Зеленов, Владимировка, Копеев, Богдановка, Ильинск, Ореховка, Покатиловка және Керенск поселкелеріндегі кулактар наразылығы	24 адам ату жазына кесілген, қалғандары әр түрлі мерзімдерге концлагерьлерге е кесілген, жер аударылған, тұтқында болған жездері ескеріліп, қамалдан босатылған.
Жаңақала және Ыбішін көтерілісі	1930 жылдың сәуірі-1931 жылдың наурызы	Шотқара Шамсуллин, Жұмағали Қоларов, Бекжан Ағысов, Қоблан Дәулетқалиев, Қалеш Тілепбергенов, Исенғаз Чыгмыков, Сапарғали Мамедәліев	Колхоздастыруға, ортақ қоғамдық меншікті қышпастыруға қарсылық	Ауқаттылар, байлар		150-200 адамның басын қосқан жиналыстар болды, жергілікті биліктің өкілдері соқсаға жығылды, көтеріліс штабтары құрылды, колхоздың мүлкі тартып алып, жазалаушы босатылған.	129 адам жазаланды, олардың көпшілігі әр түрлі мерзімге концлагерьлерге е кесілген, кейбірі тұтқында болған кездері есепке алынып, қамалдан босатылған.

Орда бейларының басқотеруі	1930 жыл - 1932 жылдың нигдесі	Кәкіп Алманов, Әліғамбет Уалисов, Құлбай Сырымбеков, Үмбетәлі Оталиев, Каби Құрманшев, Ысқанғали Мұханов, Дұқпан Бектеміров, Омарғали Жанғалиев.	Колхоздастыруға, малдарын тәркілеуге қарсылық	Байлар, молдалар, орташалар	отрядпен шайқастар орын алды.	1930 жылы құрылған колхозды байлар таратып жіберді. Жасырын жиналыстар өткізді, онда көтеріліске дайындық мәселелері, Астрахань, Қалмак облыстары жағында қапып жүрген көтерілісшілермен байланысу, олардан қару-жарақ алу туралы айтылды. Кеңес өкіметіне наразы адамдар Астрахань, Қалмак облыстарына	9 адам әртүрлі мерзімге концлагерге кесілген. Бірде-біреуі елге қайтып оралмаған.
----------------------------	--------------------------------	--	---	-----------------------------	-------------------------------	---	---

Күйгелестірілу қолқоздастыруға қарсылық	1930 жылдың көктемі – 1931 жылдың шілдесі	Қулыр Қымыс, Мәдәт Ақбасов, Ильясов Кабаш	Ұжымдастыруға, қолқоздастыруға қарсылық	Байлар, молдалар	1930 жылы көктемде құрылған Гигант колхозын таратып жіберді. Жасырын жиналыстарын өткізіп, байлар конхотдың басшылығына аз адамдарын өткізуге әрекет жасады. Ауылдың жиналыстарында бүлік шығарып, кедейлерді, жергілікті билік өкілдерін соққыға жыққан. Кенес өкіметіне қарсы үгіт- насихат жүргізген.	14 адам айыпталып, әр түрлі мерзімдерге қолқоздастыруға е кесілген
Шығыстау ауылындағы	1931 жылдың	Кенжеталы Бисенғалиев,	Қолхоз құрылысында,	көмбескелең ен байлар	Жасырын жиналыстар	16 адам айыпталған, 10

наразылық	желтоқсан айының басынан 1932 жылдың қыркүйегі аралығында а	Әлмұхамбет Абдуллин	Кенес өкіметінің саясатына қарсы	мен молдалардың ұрпақтары, араларында орташалар мен келіктер де бар	өткізілген, ұйым мүшелері қолқозды ішінен мыңдармен айналысқан. Кеңес өкіметі дүние-мүлкімізді қалай тартып алса, біз де солай жасаймыз деп, қолқоздың мағын айдап әкеткен, бұқпайды ұрлап сатқан.	адам әр түрлі мерзімдерге қондырғыға жесілген, 3-сүйі тұтқында болған кездері есепке алынып, қамалдан босатылған, 1-і шартты түрде сотталған.
-----------	---	---------------------	----------------------------------	---	--	---

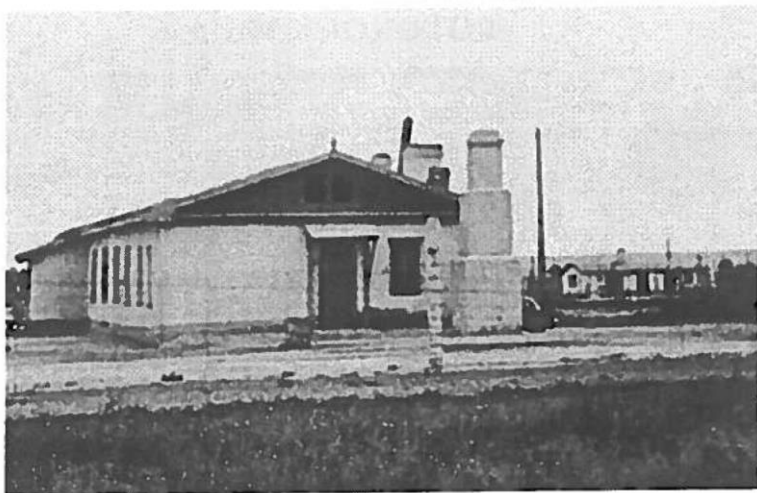
ФОТОҚОСЫМША

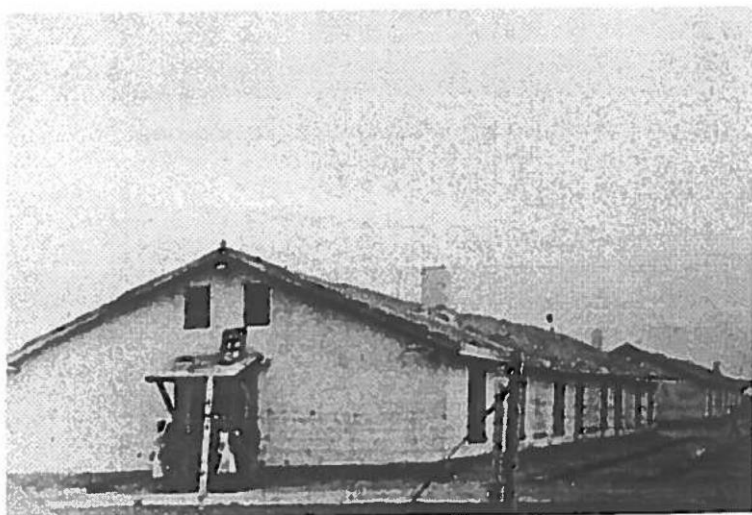
Карлаг басқармасының ғимараты. Долинка поселкесі

Қарағанды қаласының маңы. 1930 жылдар

Барактар

Барактар

Тұтқындар баракта

Жер аударылғандардың үйі

*Азғыр ауданынан кәмпескеленген
атақты байлар*

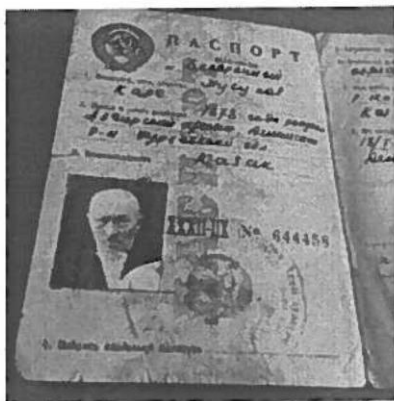
*Шәпен, Шәрмен, Латып
Омаровтардың інісі Өтеішқали
Омаров*

*Алдыңғы қатардағы Шәпен Омаровтың ұлы
Мәулекеш, әйелі Зухрамен*

*Жаңақала көтерілісіне
қатысқан
Әлім Балмулдин,
1937 жылы түскен
фотосурет*

*Жаңақала көтерілісіне қатысқан
Қара Жүсіповтің паспорты*

Жүсіпов Қараның ұлы Қибатулла

***1930 жылы
Ордадағы баскөтеруге
қатысқан
Өтешев Мақаш,
1942 жыл***

**Жаңақала
көтерілісіне
қатысқан
Такешев Ибраштың
ұлы
Әділхан**

**Такешев Аманжан
Әділханұлы
1955 ж. туған.
Құрманғазы
ауданының
құрметті азаматы**

**1930 жылы Қасымтаудағы баскөтеруге қатысқан
Үмбетәлі Өтәлиевтің ұрпақтары**

***Жұмарстан
Тілегенұлы
Тілепов,
Ақтөбеде тұрады***

***Мақсом
Бектілеуұлы
Нүптізалиев,
Орал қаласында
тұрады***

Қысқарған сөздер және анықтамалар

БҚОМА – Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві

БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві – Батыс Қазақстан облысы полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архиві

ҚАКСР – Қазақ Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы

БК (б) П – Бүкіл Кеңестік большевиктер партиясы

БЛКЖО – Бүкіл Одақтық Лениншіл Коммунистік Жастар Одағы

Ұжымдастыру – ұсақ жеке шаруа қожалықтарының ірі ұжымдық социалистік шаруашылықтарға – колхоздарға бірігуі

Колхоз – ауыл шаруашылығын ұжымдасып жүргізу үшін құрылған шаруалардың бірлескен кәсіпорны

Кулактар – жалдамалы жұмысшы күшін пайдаланып, саудамен айналысу, жерді арендаға беру, ауыл шаруашылығы құрал-саймандарын жалдау арқылы байыған ауқатты шаруалар тобы

Батырақтар – байлардың, кулактардың шаруашылықтарында жалданып жұмыс жасау арқылы күнелткен әлеуметтік топ

Кәмпескелеу (латынша *confiscatio* – дүние-мүлікті қазынаға тартып алу) – тәркілеу, мүлікті иесінің ықтиярынсыз қазынаға тегін алу, жеке адамдардың, әр түрлі ұйымдардың, қауымдастықтардың меншіктерін мәжбүр ету жолымен, қайтарылмайтын етіп заңға сүйеніп, тартып алу

Артық астық тапсыру міндеткерлігі – Кеңес өкіметі байларды, кулактарды, орташаларды жинаған бидай өнімдерінің белгілі бір бөлігін үкіметке тапсыруға міндеттеді, артық астық тапсырудың шегі ауылдың жалпыазаматтық жиналыстарында анықталды

Халық көтерілістері – Кеңес өкіметінің ұжымдастыру саясатына, кәмпескелеуге, артық астық тапсыру міндеткерлігіне қарсы байлардың, кулактардың, шаруалардың наразылықтары, баскөтерулері, қарсылықтары

РИК (районный исполнительный комитет) – аудандық атқару комитеті

ПП ОГПУ (полномочное представительство объединенного государственного политического управления) – Бірлескен Мемлекеттік саяси басқарманың уәкілетті өкілдігі

Концлагерь (концентрационный лагерь) – мемлекеттердің, саяси тәртіптердің нақты немесе ықтимал қарсыластарын күштеп оқшаулап, қамауда ұстайтын орны

Репрессия (лат. repressio – басып-жаншу) – мемлекеттік органдар тарапынан қолданатын қатаң жазалау шарасы, жекелеген адамдарды, халықтарды қудалауға ұшырату

58-я статья.

Уголовный Кодекс РСФСР 1926 года

- **58-1.** Определение контрреволюционной деятельности. «Контрреволюционным признаётся всякое действие, направленное к свержению, подрыву или ослаблению власти рабоче-крестьянских советов и ... правительств Союза ССР, союзных и автономных республик или к подрыву или ослаблению внешней безопасности Союза ССР и основных хозяйственных, политических и национальных завоеваний пролетарской революции; любые действия, которые наносят ущерб военной мощи Союза ССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории; шпионаж на сторону врага, бегство или перелёт за границу».
- **58-1а.** Измена Родине: расстрел с конфискацией имущества, или 10 лет с конфискацией имущества.
- **58-1б.** Измена со стороны военного персонала: расстрел с конфискацией имущества.
- **58-1в.** В случае побега или перелёта за границу военнослужащего совершеннолетние члены его семьи, если они чем-либо способствовали готовящейся или совершённой измене, или хотя бы знали о ней, но не довели об этом до сведения властей, караются — лишением свободы на срок от 5 до 10 лет с конфискацией всего имущества.
Остальные совершеннолетние члены семьи изменника, совместно с ним проживавшие или находившиеся на его иждивении к моменту совершения преступления, подлежат лишению избирательных прав и ссылке в отдалённые районы Сибири на 5 лет.
- **58-1г.** Недонесение со стороны военнослужащего о готовящейся или совершённой измене влечёт за собой лишение свободы на 10 лет. Недонесение со стороны

остальных граждан (не военнослужащих) преследуется согласно ст. 58-12. (20 июля 1934 г.)

- **58-2.** Вооружённое восстание, любое действие с намерением насильственно отторгнуть от Советского Союза любую часть его территории или вторжение с целью захватить власть: расстрел или объявление врагом трудящихся с конфискацией имущества и с лишением гражданства союзной республики и, тем самым, гражданства Союза ССР и изгнание из пределов Союза ССР навсегда, с допущением при смягчающих обстоятельствах понижения до лишения свободы на срок не ниже трёх лет, с конфискацией всего или части имущества.
- **58-3.** Контакты с иностранным государством в контрреволюционных целях или отдельными его представителями, а равно способствование каким бы то ни было способом иностранному государству, находящемуся с Союзом ССР в состоянии войны или ведущему с ним борьбу путём интервенции или блокады караются по статье 58-2.
- **58-4.** Оказание помощи международной буржуазии, которая не признаёт равноправия коммунистической системы, стремясь свергнуть её, а равно находящимся под влиянием или непосредственно организованным этой буржуазии общественным группам и организациям в осуществлении враждебной против СССР деятельности: наказание аналогично статье 58-2
- **58-5.** Склонение иностранного государства или каких-либо в нём общественных групп, к объявлению войны, вооружённому вмешательству в дела Союза ССР или иным неприязненным действиям, в частности: к блокаде, к захвату государственного имущества, разрыву дипломатических отношений и другим агрессивным

действиям против СССР: наказание аналогично статье 58-2.

- **58-6.** Шпионаж, то есть передача, похищение или собирание с целью передачи информации, являющихся государственной тайной, или экономических сведений, которые не являются государственной тайной, но которые не подлежат оглашению по прямому запрещению законом или распоряжению руководителей ведомств, учреждений и предприятий. Наказание аналогично статье 58-2.
- **58-7.** Подрыв государственной промышленности, транспорта, торговли, денежного обращения или кредитной системы, а равно кооперации, совершённый в контрреволюционных целях путём соответствующего использования государственных учреждений и предприятий, или противодействие их нормальной деятельности, а равно использование государственных учреждений и предприятий или противодействие их деятельности, совершаемое в интересах бывших собственников или заинтересованных капиталистических организаций то есть промышленный саботаж: наказание аналогично статье 58-2.
- **58-8.** Террористические акты, направленные против представителей советской власти или деятелей революционных рабочих и крестьянских организаций: наказание аналогично статье 58-2.
- **58-9.** Причинение ущерба системе транспорта, водоснабжения, связи и иных сооружений или государственного и общественного имущества в контрреволюционных целях: наказание аналогично статье 58-2.
- **58-10.** Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению Советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений (ст. 58-2 — 58-9), а равно распространение

или изготовление или хранение литературы того же содержания влекут за собой — лишение свободы на срок не ниже шести месяцев.

Те же действия при массовых волнениях или с использованием религиозных или национальных предрассудков масс, или в военной обстановке, или в местностях, объявленных на военном положении: наказание аналогично статье 58-2.

- **58-11.** Всякого рода организационная деятельность, направленная к подготовке или совершению предусмотренных в настоящей главе контрреволюционных преступлений, приравнивается к совершению таковых и преследуется уголовным кодексом по соответствующим статьям.
- **58-12.** Недонесение о достоверно известном, готовящемся или совершённом контрреволюционном преступлении: от 6 месяцев лишения свободы.
- **58-13.** Активные действия или активная борьба против рабочего класса и революционного движения, проявленные на ответственной или секретной (агентура) должности при царском строе или у контрреволюционных правительств в период гражданской войны: наказание аналогично статье 58-2.
- **58-14.** (добавлено 6 июня 1927 г.) Контрреволюционный саботаж, то есть сознательное неисполнение кем-либо определённых обязанностей или умышленно небрежное их исполнение со специальной целью ослабления власти правительства и деятельности государственного аппарата, влечёт за собой лишение свободы на срок не ниже одного года, с конфискацией всего или части имущества, с повышением, при особо отягчающих обстоятельствах, вплоть до расстрела с конфискацией.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1. Саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік комиссия туралы Қазақстан Республикасының Президентінің 2020 жылғы 24 қарашадағы №456 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000456>
2. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» // Егемен Қазақстан. – 2021. – 5 қаңтар.
3. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Саяси қуғын-сүргін және апаршылық құрбандарын еске алу күніне байланысты үндеуі // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-savasi-kugyn-surgin-zhane-asharshylyk-kurbandaryn-eske-alu-kunine-baylanysty-undeui-3042646>
4. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. – Алматы: «Атамұра», 2010. – 752-б.
5. Өскембаев Қ.С., Исакова Ж.А. Қазақстандағы ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыру мен казак шаруаларын отырықшыландыру // <https://e-history.kz/kz/history-of-kazakhstan/show/9011/>
6. Сафуллин Ж.Н. Кәмпеске құрбандарын ақтау қазіргідей кезеңде өте маңызды. // <https://www.batysmura.kz/zertteu-makalalary/3607-kampeske-kurbandaryn-aktau-kazirgidej-kezende-ote-manyzdy>
7. Шарафутдинов З.Ф. Орал өңірі тарихы: өлкетану оқулығы. – Орал: «Ағартушы», 2010. – 102 б.
8. Қозыбаев М.Қ. Ақтандақтар ақиқаты. Алматы: «Қазақ университеті», 1992. – 272 б.
9. Қозыбаев М.Қ. Жауды шаптым ту байлап. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 192 б.
10. Омарбеков Т. 20-30-шы жылдардағы Қазақстан қасіреті: Көмекші оқу құралы. – Алматы: Санат, 1997. – 320 б.
11. Омарбеков Т. Қазақстан тарихының XX ғасырдағы өзекті мәселелері. Көмекші оқу құралы. – Алматы: «Өнер», 2003. 552 б.
12. Омарбеков Т. 1929-1931 жылдардағы халық көтерілістері: Зерттеу. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2018. - 480 б.
13. Насильственная коллективизация и голод в Казахстане в 1931-1933 гг: сборник документов и материалов / Сост. К.С.Алдажуманов, М.К.Кайргалиев, В.П.Осипов, Ю.И.Романов. – Алматы: Фонд «XXI век», 1998. – 263 с.

14. Алланиязов Т.К., Тауқенов А. Шетская трагедия. Из истории антисоветских вооруженных выступлений в Центральном Казахстане в 1930-1931 гг. – Алматы: фонд «XXI век», 2000. – 166 с.
15. Алланиязов Т.К. Крестьянские выступления 1929-1932 гг. В Казахстане: опыт и проблемы изучения. – Алматы: фонд «XXI век», 2002. – 205 с.
16. Нәбиев Ж. Қырдағы қыргын: Адай көтерілісі. 1929-1931 жж. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2010. – 432 б.
17. Роберт Конквест. Жатва скорби: советская коллективизация и террор-голод. [The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-famine]. Нью-Йорк, Издательство Оксфордского университета, 1986. – 408 с.
18. История Казахстана в западных источниках XII-XX в.в. Т.11. Седентаризация казахов СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения (1928-1945 г.г.) / Изabella Огайон [пер. с фр. А. Т. Ракишева; сост. Б. М. Сужиков]. Алматы: «Санат», 2009. – 368 с.
19. Трагедия казахского аула. 1928-1934: Сборник документов / Сост. А.С.Зулкашева (отв.), Г.Т.Исахан, Ж.А.Сатаева. – Алматы, Паритет, 2018. – 744 с.
20. 1932-1933 жылдардағы ашаршылық ақиқаты – Правда о голоде 1932-1933 годов / Аяған Б.Ғ., Қыдырәлиева Ж.Ұ., Ауанасова Ә.М., Қашқымбаев А.Н., Анафинова М.Л., Ілиясова К.М. Б.Ғ. Аяғанның редакциясымен. – Алматы: ТОО «Литер-М», 2012. – 336 б.
21. Карлаг: Нәубет жылдардың жазылмас жарасы (естеліктер) Т-3. – Қарағанды, 2010. – 557 б.
22. КСРО ИМ Степной лагері тарихының очерктері (1948-1956) – Қарағанды, 2011. – 808 б.
23. «КСРО БМСБ-ІІХ-ІІМ Қарағанды еңбекпен түзеу лагері тарихының очерктері (1931-1959)» – Қарағанды, 2012. – 831 б.
24. Рысбеков Т., Карабалин Ғ. «Мал ашуы – жан ашуы. Батыс Қазақстан облысындағы күштеп ұжымдастыруға қарсы бағытталған 1930-1931 жылдардағы қаруды көтерілістер» //Орал өңірі, 1995, 30 қыркүйек.
25. Рысбеков Т., Карабалин Ғ. «Жаңақала көтерілісіне кімдер қатысты?» //Орал өңірі, 1996, 3 ақпан.
26. Рысбеков Т.З. Өскен өлке тарихы. – Орал, 1997. – 178 б.
27. Шарафутдинов З. Таубұйрат – Орал: «Шұғыла Принт» баспасы, 2018. – 66 б.
28. Амантай Боранқұл. Азаттық жолындағы азапты өмір. Орал, «Полиграфсервис», 2019. – 236 б.

29. Қазақстандағы саяси репрессия құрбандарын ақтау: құжаттар мен материалдар. Алматы қаласы әкімдігі жанындағы саяси қуғын-сүргін құрбандарын ақтау мәселелері жөніндегі қалалық комиссияның 2021 жылғы материалдары /Құрастырып редакциялаған Б.О. Жанғуттин, Ш.А. Забих, Б.Ж. Кабдушев, Д.Б. Рыскильдинова. – Алматы, 2021. – 390 б.

30. Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-50 годы XX века). Т. 1. /Под общ. ред. Е.Т.Карина. – Нур-Султан, 2022. – 622 с.

Материалы Государственной комиссии по полной реабилитации жертв политических репрессий (20-30 годы XX века). Т. 2. /Под общ. ред. Е.Т.Карина. – Нур-Султан, 2022. – 548 с.

31. Хайдаров Е.Е. «Азғырдың Пензаға айдалған азаматтары» // Егемен Қазақстан. – 2022. – №89. – 13 мамыр. <https://egemen.kz/article/311872-azghyrdynh-penzagha-aydalghan-azamattary>

Хайдаров Е.Е. «Азғыр ауданындағы байларды кәмпескелеуге қарсы наразылықтар» // Батыс мұра.кз сайты. – 2022. – 15 сәуір. <https://www.batysmura.kz/zertteu-makalalary/3335-azgyr-audanyndagy-bajlardy-kampeskeleuge-karsy-narazylyktar>

32. Хайдаров Е.Е. «Жымпиты көтерілісі» // Егемен Қазақстан. – 2022. – №43. – 3 наурыз. <https://egemen.kz/article/305705-zhympity-koterilisi>

Хайдаров Е.Е. «Жымпиты көтерілісі» // Батыс мұра.кз сайты. – 2022. – 19 ақпан. <https://www.batysmura.kz/zertteu-makalalary/2802-zhympity-koterilisi>

33. Хайдаров Е.Е. «Орда байларының бас көтеріуі» // Егемен Қазақстан. – 2022. – №110. – 13 маусым. <https://egemen.kz/article/315104-orda-baylarynyh-bas-koterui>

Хайдаров Е.Е. Орда ауданы байларының ұжымдастыруға қарсы баскөтеріуі. // Батыс мұра.кз сайты. – 2022. – 7 мамыр. <http://www.batysmura.kz/zertteu-makalalary/3338-orda-audany-bajlarynyn-yzhymdastyruqa-karsy-baskoterui>

34. БҚОМА 992-қор, 1-тізім, 5-іс, 11-п.

35. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві, 18-қор, П-4298 іс, 1-3-том.

36. Ашық сайт, Омаров Шекен (1873). [https://ru.openlist.wiki/%D0%9E%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2_%D0%A8%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D0%BD_\(1873\)](https://ru.openlist.wiki/%D0%9E%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2_%D0%A8%D0%B5%D0%BA%D0%B5%D0%BD_(1873))

37. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-2917 іс, 2-том.

38. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-4072 іс, 3-том.

39. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3452 іс, 1-214-пп.

40. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3053 іс, 115-п.
41. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3052 іс, 18-20-пп.
42. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-2913 іс, 19-21-пп.
43. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3054 іс, 43-п.
44. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3055 іс, 96-98-пп.
45. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3526 іс, 30-31-пп.
46. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3204 іс, 1-8-том.
47. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3058 іс, 1-114-пп.
48. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3441 іс, 1-419-пп.
49. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3271 іс, 1-369-пп.
50. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-2915 іс, 1-66-пп.
51. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3774 іс, 1-228-пп.
52. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-2571 іс, 1-38-пп.
53. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3118 іс, 1-96-пп.
54. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3286 іс, 1-61-пп.
55. БҚО ПД арнайы мемлекеттік архиві 18-қор, П-3208 іс, 1-384-п.

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫСӨЗ	3
КІРІСПЕ.....	7
ПЕНЗАҒА АЙДАЛҒАН АЗҒЫРДЫҢ БАЙЛАРЫ.....	16
ЖЫМПИТЫ КӨТЕРІЛІСІ.....	25
ОРАЛ ТӨҢІРЕГІНДЕГІ СЕЛОЛАРДАҒЫ ОҚИҒАЛАР.....	56
ЖАҢАҚАЛА ЖӨНЕ ШЫШЫН КӨТЕРІЛІСІ.....	76
ОРДА БАЙЛАРЫНЫҢ БАСКӨТЕРУІ.....	119
КҮЙГЕНКӨЛДЕГІ КОЛХОЗДАСТЫРУҒА ҚАРСЫЛЫҚ.....	136
ШЫҢҒЫРЛАУ АУДАНЫНДАҒЫ НАРАЗЫЛЫҚ.....	151
ҰРПАҚТАР ШКІРІ.....	163
ҚОРЫТЫНДЫ.....	173
КЕСТЕ.....	176
ФОТОҚОСЫМША	181
ҚЫСҚАРҒАН СӨЗДЕР МЕН АНЫҚТАМАЛАР.....	189
58-Я СТАТЬЯ. УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РСФСР 1926 ГОДА..	191
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ.....	195

instagram: dana_qaz

www.danaqaz.kz

www.batysmura.kz

тел/ватсап: 87084342463

ISBN 978-601-80904-2-4

Пішіні А5 200 бет. Таралымы 200 дана
«DANA орталығы» баспасы
Орал 2022

